Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रीहरिभद्राचार्यकृता अनुयोगद्वारटीका.

नमोऽर्हते ॥ प्रणिपत्य जिनवरेन्द्रं त्रिदशेन्द्रनरेन्द्रपूजितं वीरम् । अनुयोगद्वाराणां प्रकटार्थां विवृतिमभिधास्ये ॥ १ ॥ प्रक्रान्तोऽयमर्हद्वचनानुयोगः, अयं च परमपदप्राप्तिहेतुत्वाच्छ्रेयोभूतो वर्त्तते, श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति, तथा चोक्तम्-"श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ती" त्यादि श्लोकः, अतोऽस्य प्रारम्भ एव विघ्नविनाकोपशान्तये मङ्गलाधिकारे नन्दिः प्रतिपादितः, साम्प्रतमनुयोगद्वाराध्ययनमारभ्यते, अथास्यानुयोगद्वाराध्ययनस्य कोऽभिसंबंध ? इति, उच्यते, इहार्हद्वचनानुयोगस्य प्रक्रान्तत्वात्तस्य चानुयोगद्वारमन्तरेण प्रतिपादयितुमशक्यत्वादनुयोगद्वाराणां च साकल्यतोऽपि प्रायः प्रत्यध्ययनमुपयोगित्वान्नन्द्यध्ययनव्याख्यानसमनन्तरमेवानुयोगद्वाराध्ययनावकाश इत्ययमभिसंबंधः, तदनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदमनुयोगद्वाराध्ययनं, अस्य चाध्ययनान्तरत्वात् साकल्यतोऽपि प्रायः सकलाध्ययनव्यापकत्वान्महार्थत्वाच्चादावेव मङ्गलशब्दाभिधानपूर्वकमुपन्यासमुपदर्शयता ग्रन्थकारेणेदमभ्यधायि '**णाणं पंचविहं पण्णत्त**' मित्यादि,(१-१)अत्राह-इह मङ्गलाधिकारे नन्दिः प्रतिपादित एव, ततश्चानर्थक एव अस्य सूत्रस्योपन्यास इति, अत्रोच्यते, नैतदेवं, अस्याक्षेपस्य चाध्ययनान्तरत्वादित्यादिनैवानवकाशत्वात्, अनियमप्रदर्शनार्थत्वाच्च तथाहि-नायं नियमो नन्द्यध्ययनानुयोगमन्तरेणास्यानुयोगो न कर्त्तव्य इति, यदा यदा च क्रियत तदा सार्थक एव इति, यथोक्तोपन्यासस्तु प्रायोवृत्त्यपेक्षयाऽनवद्य एव, अन्ये तु व्याचक्षते-कश्चिदाचार्यं देशजातिषट्त्रिंशद्गुणालंकृतं कश्चिद्विनेय; सविनयमुक्तवान्-भगवन् ! अनुयोगद्वारप्ररूपणया मे क्रियतामनुग्रहः, ततस्तमसावाचार्यो योग्यमधिगम्य अव्यवच्छित्तयेऽनुयोगद्वारप्ररूपणायां प्रवर्त्तमानो विघ्नविनायकोपशान्तये

आ श्रीकैलाससागरसूरि ज्ञानमन्दिर

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भावमङ्गलाधिकारे इदमुपन्यस्तवान्--'णाण' मित्यादि, अस्य सूत्रस्य समुदायार्थोऽवयवार्थश्च नन्द्यध्ययनटीकायां प्रपञ्चतः प्रतिपादित एवेति नेह प्रतिपाद्यत इति। 'तत्थ' इत्यादि, (२-३) तत्र-तस्मिन् ज्ञानपञ्चके चत्वारि ज्ञानानि--मत्यवधिमनःपर्यायकेवलाख्यानि, किं ?, व्यवहारनयाभिप्रायतः साक्षादसंव्यवहार्यत्वात्स्थाप्यानीव स्थाप्यानि, यतश्चैवमतः स्थापनीयानि, तिष्ठतु तावत् न तैरिहाधिकारः, अथवा स्वरूपप्रतिपादनेऽप्यसमर्थत्वात्स्थाप्यानि, इह चानुयोगद्वारप्रक्रमेऽनुपयोगित्वात्स्थापनीयानि, अथवा स्थाप्यानि सांन्यासिकानि, न तेषामिहानुयोगः, पुनर्विवृणोति-स्थापनीयानीत्यर्थः, यतश्चैवमतः 'नो उद्दिस्सन्ती' त्यादि, नो उद्दिश्यन्ते नो समुद्दिश्यन्ते नो अनुज्ञायंते, तत्र त्वयेदमध्ययनं पठितव्यमित्युद्देशः १ तदेवाहीनादिलक्षणोपेतं पठित्वा गुरोर्निवेदयति, तत्रैवंविधं स्थिरपरिचितं कुर्वीति समनुज्ञा समुद्देशः २ तथा कृत्वा गुरोर्निवेदिते ग्रन्थधारणं शिष्याध्यापनं च कुर्वीति अनुज्ञा ३ '**सुयणाणस्स**' त्यादि, इह श्रुतज्ञानस्य स्वपरप्रकाशकत्वाद् गुर्वादेरायत्तत्वाच्च किन्तूद्देशः समुद्देशः अनुज्ञा अनुयोगश्च प्रवर्त्तत इति, संक्षेपेणोद्देशादीनामर्थःकथित एव। अधुना शिष्यजनानुग्रहार्थं विस्तरेण कथ्यते-तत्थ आयारादिअंगस्स उत्तरज्झयणादिकालियसुयखंधस्स य उववाइयादिउक्कालियङवंगज्झयणस्स य इमो उद्देसणविही, पुव्वं सज्झायं पट्ठवेत्ता ततो सुयगाही विण्णत्तिं करेइ-इच्छाकारेण अमुगं मे सुयमुद्दिसह, ततो गुरू इच्छामोत्ति भणति, तओ सुयगाही वंदणयं देइ, पढमं १, ततो गुरू उट्ठित्ता चेइए वंदइ, ततो वंदियपच्चुट्ठियसुयग्गाहीं वामपासे ठवेत्ता जोगुक्खेवुस्सगं सगवीसुस्सासकालियं करेइ, ततो उस्सरित-कड्ढितचउवीसत्थओ तहट्ठिओ चेव पंचनमोक्कारं तिण्णि वारं उच्चारेत्ता 'नाणं पंचविहं पण्णत्त' मित्यादि उद्देसनन्दीं कड्ढइ, तीसे य अंते भणादि-इमं पुण पट्ठवणं पडुच्च इमस्स साधुस्स इमं अंगं सुयखंधं अज्झयणं वा उद्दिस्सामि, अहंकारवज्जणत्थं भणादि-खमासमणाणं हत्थेणं सुत्तेणं अत्थेणं तदुभएणं च उद्दिट्ठं, नंतरं सीसो इच्छामोत्ति भणिता वंदणं देइ, बितियं, ततो उट्ठितो भणादि-संदिसह किं

For Private and Personal Use Only

भणामो १, ततो गुरू भणादि-वंदित्ता पवेयसुत्ति, ततो सीसो इच्छामोत्ति भणित्ता वंदणगं देइ, तइयं, सीसो पुण उट्ठितो भणादि-तुम्हेहिं मे अमुगं सुयमुद्दिट्ठं इच्छामि अणुसट्ठिं, ततो गुरू भणति-जोगं करेहित्ति, एवं संदिट्ठो इच्छामोत्ति भणित्ता वंदणं देइ चउत्थयं, एत्थंतरे णमोक्कार-परो गुरुं पदक्खिणेइ, पदक्खिणित्ता पुरओ ठिच्चा भणादि-तुम्हेहिं मे अमुगं सुतमुद्दिट्ठं, ततो गुरुणा जोगं करेहित्ति संदिट्ठो तओ इच्छामोत्ति भणित्ता वंदित्ता य पदक्खिणं करेइ, एवं तइयवारंपि, एते य ततोऽवि वंदणा एक्कं चेव वंदणट्ठाणं, तइयपदक्खिणंते य गुरुस्स [illegible]ओ चिट्ठइ, ताहे गुरू निसीदति, निसण्णयस्स य गुरुणो पुरओ अद्धावणयकाओ भणति-तुब्भं पवेदितं संदिसह साहूणं पवेदामि-त्ति, ततो गुरू भणाति-पवेदिहित्ति, ततो इच्छामोत्ति भणित्ता पंचमं वंदणगं देइ, वंदियपच्चुट्ठितो य कयपंचणमोक्कारो छट्ठं वंदणयं देइ, पुणो य वंदियपच्चुट्ठिओ तुब्भं पवेदितं साहूणं पवेदितं संदिसह करेमि उस्सग्गं, ततोणं गुरू भणति-करेहि, ताहे वंदणयं देइ सत्तमयं। एते च सुतपच्चया सत्त वंदणगा। ततो वंदियपच्चुट्ठितो भणति-अमुगस्स सुयस्स उद्दिसावणं करेमि उस्सग्गं अन्नत्थ ऊसासिएणं जाव वोसि-रामित्ति, ततो सत्तावीसुस्सासकालं ठिच्चा लोगस्स उज्जोअगरं चिंतित्ता उस्सारित्ता भणादि-णमो अरहंताणंति, लोयस्सउज्जोअगरं कड्ढित्ता सुयसमत्तउद्देसकिरियत्तणओ अन्ने फेट्टावंदणयं देइ, जं पुण वंदणगं देंति तं न सुतपच्चतं, गुरूवकारित्ति विणयपडिवत्तिओ अट्ठमं वंदणं देति। एवं अंगादिसुं समुद्देसेऽवि, णवरं पवेदिते गुरू भणति-थिरपरिजितं करेहित्ति, णंदी य ण कड्ढिज्जति, जोगुक्खेवुस्सग्गो य ण कीरइ, ण य पदक्खिणं तओ वारे करिज्जति, जेण णिसण्णो गुरू समुद्दिसति, एवं अंगादिसु अणुण्णाए जहा उद्देसे तहा सव्वं कज्जति, णवरं पवेदिते गुरू भणाति-सम्मं धारय अण्णेसिं च पवेयसुत्ति, जोगुक्खेवुस्सग्गो ण य भवति, एवं आवस्सगादिसु पइण्णगेसु य तंदुलवेयालियादिसु एसेव विही, णवरं सज्झाओ ण पट्ठविज्जइ, जोगुक्खेवउस्सग्गो ण कीरइ, एवं सामादियादिसुवि अज्झयणेसु उद्देसएसु य उद्दिसमाणेसु चिइवंदणपद-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्खिणादिविसेसकिरियावज्जिया सत्त चेव वंदणगा पुव्वकम्मेणेव भवंति, जया पुण अणुओगो अणुण्णाविज्जति तदा इमो विही-पसत्थेसु तिहीकरणमुहुत्तणक्खत्तेसु पसत्थे य खेत्ते जिणायपणादौ भूमी पमज्जित्ता दो णिसिज्जाओ कीरंति, एक्का गुरुणो बितिया अक्खाणंति, तओ चरिमकाले पवेदिते णिसज्जाए णिसण्णा गुरू अहजाउवगरणोट्टिओ सीसो ततो दोवि ते गुरू सीसो य मुहपोत्तियं पडिलेहिन्ति, तओ सीसो बारसावत्तगं वंदणगं दाउं भणति-संदिसह सज्झायं पट्ठवेमि, तओ दुययावि सज्झायं पट्ठवेंति, ततो पट्ठविते गुरू णिसीदंति, ततो सीसो बारसावत्तेण वंदति, ततो दोवि उट्ठेत्ता अणुओगं पट्ठवेंति, ततो पट्ठविते गुरू णिसीदति, ततो सीसो बारसावत्तेण वंदति, वंदिते गुरुणा अक्खामंतणे कते गुरू निसेज्जाओ उट्ठेति, ततो निसेज्जं पुरओ काउं अधीयसुयं सीसं वामपासे ठवेत्ता चेतिए वंदंति, समत्ते चेइयवंदणे गुरू ठितो चेव णमोक्कारं कड्ढित्ता णंदिं कड्ढति, तीसे य अन्ते भणति-इमस्स साहुस्स अणुओगं अणुजाणामि खमासमणाणं हत्थेणं दव्वगुणपज्जवेहिं अणुण्णाओ, ततो सीसो वंदणगं देइ, उट्ठितो भणति—संदिसह किं भणामो?, तओ गुरू भणति-वंदणं दाउं पवेदेह, ततो वंदति, वंदित्ता उट्ठितो भणति तुब्भेहिं मे अणुजोगो अणुण्णाओ, इच्छामो अणुसट्ठिं, ततो गुरू भणति-सम्मं धारय अण्णेसिं च पवेदय, ततो वंदति, वंदित्ता गुरुं पदक्खिणेति, एवं ततो वारे, ताहे गुरू निसेज्जाए णिसीयति, ताहे सीसो पुरओ ठितो भण्णाति-तुब्भं पवेदितं संदिसह साहूणं पवेदयामि, एवं शेषं प्राग्वत्। ततो उस्सग्गस्संते वंदेत्ता सीसो गुरुं सह निसेज्जाए पदक्खिणीकरेति, वंदेइ य, एवं ततो वारा, ताहे उट्ठेत्ता गुरुस्स दाहिणभुयासण्णे णिसीदति, ततो से गुरू गुरुपरंपरागए मंतपए कहेति ततो वारा, ततो वड्ढंतियातो ततो अक्खमुट्ठीतो गंधसहियातो देति, ताहे गुरू निसज्जाओ उट्ठेइ, सीसो तत्थ निसीदति, ताहे सह गुरुणा अहासण्णिहिता साहू वंदणं देंति, ताहे सोऽवि निसेज्जाठिओ अणुओगी 'णाणं पंचविहं पण्णत्त' मित्यादि सुत्तं कड्ढति, कड्ढित्ता जहासत्तिं वक्खाणं करेति, वक्खाणे य कते साहूणं वंदणं देति, ताहे सो उट्ठेइ, णिसे-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ज्जाओ, पुणो गुरू चेव तत्थ निसीयति, तओ अणुओगविसज्जणत्थं काउस्सग्गं करेंति कालस्स य पाडिक्कमंति, ततो अणुण्णायाणुओगो साहू निरुद्धं पवेदेति। एवमेते उद्देशादयः श्रुतज्ञानस्यैव प्रवर्त्तन्ते, न शेषज्ञानानामिति, न चेहोद्देशादिभिरधिकारः, किं तर्हि ?, अनुयोगेन, तस्यैव प्रक्रान्तत्वादिति, 'जति सुतणाणस्से' त्यादि (३-६) (४-६) (५-७) सर्वं निगदसिद्धं यावत् 'इमं पुण पट्ठवणं पडुच्च आवस्सगस्साणुओगो'त्ति, नवरमिमां पुनराधिकृतां प्रस्थापनां प्रतीत्य, प्रारम्भप्रस्थापनामेनामाश्रित्यावश्यकस्य, अवश्यं क्रियानुष्ठानादावश्यकं तस्यानुयोगः-- अर्थकथनविधिस्तेनाधिकार इत्यर्थः, इहानुयोगस्य प्रक्रान्तत्वात्तद्गतवक्तव्यतालम्बनायाः खल्वस्या द्वारगाथायाः प्रस्तावः, तद्यथा-' णिक्खेवेगट्ठ निरुत्ति विही पवित्ती य केण वा कस्स। तद्दार भेद लक्खण तदरिहपारिसा य सुत्तत्थो ॥१॥ अस्याः समुदायार्थमवयवार्थं च ग्रन्थान्तरे स्वस्थान एव व्याख्यास्यामः, अत्र तु कस्येति द्वारे 'इमं पुण पट्ठवणं पडुच्च आवस्सगस्स अणुओगो'त्ति सूत्रनिपातः, 'जइ आवस्सगस्से'त्यादि, (६-९) प्रश्नसूत्रं,निर्वचनसूत्रं चोत्तानार्थमेव। नवरमाह चोदकः-इहावश्यकं किमङ्गं किमङ्गानीत्यादिप्रश्नसूत्रस्यानवकाश एव, नन्द्यनुयोगादेवावगतत्वात्, तथाहि-तत्रावश्यकमनंगप्रविष्टश्रुताधिकार एव व्याख्यातं, तथेहाप्यङ्गबाह्योत्कालिकादिक्रमेणैव आवश्यकस्योद्देशादीनां प्रतिपादितत्वादिति, अत्रोच्यते, यत्तावदुक्तं 'नन्द्यनुयोगादेवावगतत्वा' दिति तदयुक्तं, यतो नायं नियमोऽवश्यमेव नन्दिरादौ व्याख्येयः, कुतो गम्यत इति चेत्, अधिकृतसूत्रोपन्यासान्यथानुपपत्तेः, इदमेव सूत्रं ज्ञापकमनियमस्येति, मङ्गलार्थमवश्यं व्याख्येय इति चेत् न, ज्ञानपंचकाभिधानमात्रस्यैव मङ्गलत्वात्। यच्चोक्तं 'इहाप्यनङ्गप्रविष्टोत्कालिकादिक्रमेणैवाऽऽवश्यकस्योद्देशादयः प्रतिपादिता' इति, एतदपि न बाधकमन्यार्थत्वात्, इहाङ्गप्रविष्टादिभेदभिन्नस्य श्रुतस्योद्देशादयः प्रवर्त्तन्ते इति ज्ञापनार्थमेतदित्यन्यार्थता, अन्ये तु व्याचक्षते-चारित्र्यपि भिन्नकर्मक्षयोपशमजन्यत्वात् ज्ञानस्यानाभोगबहुलो भवति माषतुषवत् सोऽपि प्रज्ञापनीय एवेति दर्शनार्थं ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इहाधिकृतानुयोगविषयीकृतशास्त्रनाम आवश्यकश्रुतस्कन्धाध्ययनानि, नाम च यथार्थादिभेदात् त्रिविधं, तद्यथा-यथार्थमयथार्थमर्थशून्यं च, तत्र यथार्थं प्रदीपादि अयथार्थं पलाशादि अर्थशून्यं डित्थादि, तत्र यथार्थं शास्त्राभिधानमिष्यते, तत्रैव समुदायार्थपरिसमाप्तेः, यत एवमतस्तन्निरूपयन्नाह-' **तम्हा आवस्सयं** ' इत्यादि, (७-१०) तस्मादावश्यकं निक्षेप्स्यामीत्यादि उपन्याससूत्रं प्रकटार्थमेव, चोदकस्त्वाह-'खंधो नियमज्झयणा अज्झयणावि य ण खंधवइरित्ता । तम्हा ण दोवि गेज्झा अण्णतरं गेण्ह चोदेति ॥ १ ॥' आचार्यस्त्वाह-'खंधोत्ति सत्थनामं तस्स य सत्थस्स भेद अज्झयणा । फुड भिण्णत्था एवं दोण्ह गहे भणति तो सूरी ॥ १ ॥' साम्प्रतं यदुक्तं 'आवश्यकं निक्षेप्स्यामी' त्यादि, तत्र जघन्यतो निक्षेपभेदनियमनायाह-'जत्थ' गाहा (१-१०) व्याख्या-यत्र जीवादौ वस्तुनि यं जानीयात्, कं ?-निक्षेपं, न्यासमित्यर्थः, यत्तदोर्नित्याभिसंबंधात् तन्निक्षिपेत् निरवशेषं-समग्रं, यत्रापि च न जानीयात्समग्रं निक्षेपजालं 'चतुष्कं' नामादि भावान्तं निक्षिपेत् तत्र, यस्माद् व्यापकं नामादिचतुष्टयमिति गाथार्थः। 'से किं त' मित्यादि (८-१०) प्रश्नसूत्रं, अत्र 'से' शब्दो मागधदेशीप्रसिद्धः अथशब्दार्थे वर्त्तते, अथशब्दश्च वाक्योपन्यासार्थः- तथा चोक्तं 'अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासार्थप्रतिवचनसमुच्चयेषु, किमिति परिप्रश्ने, तदिति सर्वनाम पूर्वप्रक्रान्तावमर्शि, अतोऽयं समुदायार्थः-अथ किं तदावश्यकं ?, एवं प्रश्ने सति आचार्यः शिष्यवचनानुरोधेनादराधानार्थं प्रत्युच्चार्य निर्दिशति-अवश्यकर्त्तव्यमावश्यकं, अथवा गुणानामावश्यमात्मानं करोतीत्यावश्यकं यथा अंतं करोतीत्यंतकः, प्राकृतशैल्या वा 'वस निवास' इति गुणशून्यमात्मानमावासयति गुणैरित्यावासकं, चतुर्विधं प्रज्ञप्तं-चतस्रो विधा अस्येति चतुर्विधं प्रज्ञप्तं-प्ररूपितं अर्थतस्तीर्थकृद्भिः सूत्रतो गणधरैः, तद्यथा-नामावश्यकमित्यादि, 'से किं त' मित्यादि (९-११) तत्र नाम अभिधानं नाम च तदावश्यकं च नामावश्यकं, आवश्यकाभिधानमित्यर्थः, इह नाम्न इदं लक्षणं 'यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षम् । पर्यायानभिधेयं च नाम याद्दच्छिकं च तथा ॥ १ ॥ यस्य वस्तुनः 'ण'मिति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वाक्यालङ्कारे जीवस्य वा यावत्तदुभयानां चावश्यकमिति नाम क्रियते 'सेत्त' मित्यादि, तदेतन्नामावश्यकमिति समुदायार्थः, अवयवार्थ-स्त्वयं-'आवस्सयंति नामं कोई कासति जहिच्छिया कुणति । दीसइ लोए एवं जह साहिग देवदत्तादी ॥ १ ॥ अज्जीवेसुवि केसुवि आवासं भणति एगदव्वं तु । जह अचित्तदुममिणं भणंति सप्पस्स आवासं ॥ २ ॥ जीवाण बहूण जहा भणंति अगणिं तु मूसगावासं । अज्जीवा-विहु बहवो जह आवासं तु सउणिस्स ॥ ३ ॥ उभयं जीवाजीवा तण्णिप्फण्णं भणंति आवासं । जह राईणावासं देवावासं विमाणं वा ॥ ४ ॥ समुदाएणुभयाणं कप्पावासं भणंति इंदस्स । नगरनिवासावासं गामावासं च इच्चादि ॥ ५ ॥ 'से किं' तमित्यादि (१०-१२) तत्र स्थाप्यत इति स्थापना स्थापना चावश्यकं चेति स्थापनावश्यकं, आवश्यकवतः स्थापनेत्यर्थः, स्थापनालक्षणं चेदं-'यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेण यच्च तत्करणिः। लेप्यादि कर्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽल्पकालं च ॥ १ ॥, यत् 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे काष्ठकर्म्मणि वा यावदावश्यकमिति स्थापना स्थाप्यते, 'सेत्त' मित्यादि, तदेतत्स्थापनाऽऽवश्यकमिति समुदायार्थः, अवयवार्थस्त्वयं-'आवस्सयं करेन्तो ठवणाए जं ठविज्जए साहू । तं तह ठवणा-वासं भण्णति साहेज्जिमेहिं तु ॥ १ ॥' काष्ठ कर्म्म काष्ठकर्म्म तच्च कुट्टिमं तस्मिन्, चित्रकर्म्म प्रतीतं, पुस्तकर्म्म धीउल्लिकादि वस्त्रपल्लव-समुत्थं वा संपुटकं मध्यवर्त्तिकालेख्यं वा पत्रच्छेदनिप्फण्णं वा, उक्तं च-'धीउल्लिगादि वेल्लियकम्मादिनिव्वत्तियं च जाणाहि । संपुडगवत्ति-लिहियं पत्तच्छेज्जे य पोत्थंति ॥ १ ॥' लेप्यकर्म्म प्रतीतं, ग्रन्थिसमुदायजं पुष्पमालावत् जालिकावद्वा, निर्वर्त्तयन्ति च केचिदतिशयनैपुण्या-न्वितास्तत्राप्यावश्यकवन्तं साधुमित्येवं वेष्टिमादिष्वपि भावनीयं, तत्र वेष्टिमं वेष्टनकसंभवमानन्दपुरे पूरकवत्, कलाकुशलभावतो वा कश्चिद् वस्त्रवेष्टनेन चावश्यकक्रियायुक्तं यतिमवस्थापयति पूरिमं-भरिमं सगर्भरीतिकादिभृतप्रतिमादिवत्, संघातिमं कंचुकवत्, अक्षः-चन्दनकः वराटकः-कपर्दकः, एतेषु एको वा आवश्यकक्रियावान् अनेके वा तद्वंतः सद्भावस्थापनाया वा असद्भावस्थापनया वा, तत्र तदाकारवती सद्भाव-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्थापना अतदाकारवती चासद्भावस्थापनेति, उक्तं च-"अक्खे वराडए वा कट्ठे पोत्थे व चित्तकम्मे वा । सब्भावमसब्भावं ठवणाकायं वियाणाहि ॥ १ ॥ लेप्पगहत्थी हत्थित्ति एस सब्भाविया भवे ठवणा । होइ असब्भावे पुण हत्थित्ति निराकिती अक्खो ॥ २ ॥' आवश्यकमिति क्रियाक्रियावतोरभेदात्तद्वानत्र गृह्यते, स्थापना स्थाप्यते-स्थापना क्रियते 'से त' मित्यादि, तदेतत्स्थापनाऽऽवश्यकं । साम्प्रतं नामस्थापनयोरभेदाशंकापोहायेदं सूत्रं **'नामठवणाण'** मित्यादि, (११-१५) कः प्रतिविशेषो नामस्थापनयोरिति समासार्थः । आक्षेपपरिहारलक्षणो विस्तरार्थस्त्वयं-'भावरहितम्मि दव्वे णामट्ठवणाओ दोवि अविसिट्ठा । इतरेतरं पडुच्चा किह व विसेसो भवे तासिं ? ॥ १ ॥ कालकतोऽत्थ विसेसो णामं ता धरति जाव तं दव्वं । ठवणा दुहा य इतरा यावकहा इत्तरा इणमो ॥ २ ॥ इह जो ठवणिंदकओ अक्खो सो पुण ठविज्जए राया । एवित्तर आवकहा कलसादी जा विमाणेसु ॥ ३ ॥ अहव विसेसो भण्णति अभिधाणं वत्थुणो णिरागारं । ठवणाओ आगारो सोवि य णामस्स णिरवेक्खो ॥ ४ ।' **'से किं त'** मित्यादि, (१२-१४) तत्र द्रवति-गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं, द्रव्यं च तदावश्यकं च द्रव्यावश्यकं, भावावश्यककारणमित्यर्थः, द्रव्यलक्षणं चेदं- 'भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥ १ ॥' इह चावश्यकशब्देन प्रशस्तभावाधिष्ठिता देहादय एवोच्यंते, तद्विकलास्तु त एव द्रव्यावश्यकमिति, उक्तं च-"देहागमकिरियाओ दव्वावासं भणंति सव्वण्णू । भावाभावत्तणओ दव्वाजितं भावरहितं वा ॥ १ ॥' विवक्षया विवक्षितभावरहित एव देहो गृह्यते, जावो न सामान्यतो, भावशून्यत्वानुपपत्तेरलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, द्रव्यावश्यकं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-आगमतः-आगममाश्रित्य नोआगमतश्च, नोशब्दार्थं यथाऽवसरमेव वक्ष्यामः, चशब्दौ द्वयोरपि तुल्यपक्षतोद्भावनार्थौ । 'से किं त' मित्यादि, (१३-१४) आगमतो द्रव्यावश्यकं 'जस्स ण' मित्यादि, यस्य कस्यचित् 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे आवश्यकमित्येतत्पदं, इह चाधिकृत-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पक्षालम्बनं शास्त्रमभिगृह्यते, शिक्षितं भवति, स तत्र वाचनादिभिर्वर्त्तमानोऽपि द्रव्यावश्यकमिति क्रिया, अत्र च 'सुपां लुगि' त्यादिना छंदासि एन(इति)शिक्षितमित्यपि भवति, तत्र शिक्षितमित्यंतं नीतमधीतमित्यर्थः, स्थितमिति चेतसि स्थितं न प्रच्युतमितियावत्, जितमिति परिपाटीं कुर्वतो द्रुतमागच्छतीत्यर्थः, मितमिति वर्णादिभिः परिसंख्यातमिति हृदयं, परिजितमिति सर्वतो जितं परिजितं, परावर्त्तनां कुर्वतो यदुत्क्रमेणाप्यागच्छतीत्यभिप्रायः, नाम्ना समं नामसमं, नाम-अभिधानं, एतदुक्तं भवति-स्वनामवत् शिक्षितादिगुणोपेतमिति, घोषा-उदात्तादयः वाचनाचार्याभिहितघोषैः समं घोषसमं, अक्षरन्यूनं हीनाक्षरं न हीनाक्षरमहीनाक्षरं, अधिकाक्षरं नाधिकाक्षरमनत्यक्षरमिति, विपर्यस्तरत्नमालागतरत्नानीव न व्याविद्धानि अक्षराणि यस्मिँस्तदव्याविद्धाक्षरं, उपलाकुलभूमिलाङ्गलवन्न स्खलितमस्खलितं, न मिलितममिलितं असदृशधान्यमेलकवत् न विपर्यस्तपदवाक्यग्रन्थामित्यर्थः, असंसक्तपदवाक्यविच्छेदं चेति, अनेकशास्त्रग्रन्थसंकरात् अस्थानछिन्नग्रन्थनाद्वा न व्यत्याऽऽम्रेडितं कोलिकपायसवत् भेरीकंथावद्वेत्यव्यत्याम्रेडितं, अस्थानाछिन्नग्रन्थनेन व्यत्यामेडितं यथा 'प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसा निधनं गते' त्यादि, प्रतिपूर्णं ग्रंथतोऽर्थतश्च, तत्र ग्रन्थतो मात्रादिभिर्यत्प्रतिनियतप्रमाणं छंदसा वा नियतमानमिति, अर्थतः परिपूर्णं नाम न साकांक्षमव्यापकं स्वतंत्रं चेति, उदात्तादिघोषाविकलं परिपूर्णघोषं, आह-घोषसममित्युक्तं ततोऽस्य को विशेषः ? इति, उच्यते, घोषसममिति शिक्षितमधिकृत्योक्तं प्रतिपूर्णघोषं तूच्चार्यमाणं गृह्यत इत्ययं विशेषः, कंठश्चौष्ठौ कंठोष्ठं प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावस्तेन विप्रमुक्तमिति विग्रहः, नाव्यक्तबालमूकभाषितवत्, वाचनया उपगतं गुरुवाचनया हेतुभूतयाऽवाप्तं, न कर्णाघाटकेन शिक्षितमित्यर्थः, पुस्तकाद्वा अधीतमिति, स इति सत्त्वः 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे तत्राऽऽवश्यके वाचनया प्रतिप्रश्नेन परावर्त्तनेन धर्मकथया वर्त्तमानो द्रव्यावश्यकमिति वाक्यशेषः नानुप्रेक्षया व्याप्ृतो द्रव्यावश्यकं, कस्माद् ?, 'अनुपयोगो द्रव्य' मिति कृत्वा, अनुप्रेक्षया तु तदभावः, तत्र ग्रन्थतो शिष्याऽध्यापनं वाचना

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनवगतार्थादौ गुरुं प्रति प्रश्नः प्रतिप्रश्नः ग्रन्थस्य पुनः पुनरभ्यसनं परावर्त्तनं अहिंसालक्षणधर्म्मान्वाख्यानं धर्मकथा ग्रंथार्थानुचिन्तनमनुप्रेक्षा, आह--आगमतोऽनुपयुक्तो द्रव्यावश्यकमित्येतावतैवाभिलषितार्थसिद्धेः शिक्षितादिश्रुतगुणोत्कीर्त्तनमनर्थकमिति, उच्यते, शिक्षितादिश्रुतगुणकीर्त्तनं कुर्वन्निदं ज्ञापयति यथेह सकलदोषविप्रमुक्तमपि श्रुतं निगदतो द्रव्यश्रुतं भवति, द्रव्यावश्यकं च, एवं सर्व एव ईर्यादिक्रियाविशेषः अनुपयुक्तस्य विफल इति, उपयुक्तस्य तु यथा स्खलितादिदोषदुष्टमपि निगदतो भावश्रुतमेवमीर्यादयोऽपि क्रियाविशेषाः कर्ममलापगमायेति, एत्थ य अवायदंसणत्थं हीणक्खरंमि उदाहरणं-इह भरहंमि रायगिहं नगरं, तत्थ राया सेणिओ नाम होत्था, तस्स पुत्तो पयाणुसारी चउव्विहबुद्धिसंपन्नो अभओ णाम होत्था, अण्णया तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे इह भरहंमि विहरमाणे तंमि णगरे समोसरिंसु, तत्थ य बहवे सुरसिद्धविज्जाहरा धम्मसवणनिमित्तं समागच्छिंसु, ततो धम्मकहावसाणे णियणियभवणाणि गच्छंताणं एगस्स विज्जाहरस्स णहगामिणीए विज्जाए एक्कमक्खरं पम्हुट्ठमासी, तओ तं वियलविज्जं णियगभवणं गंतुमचाएन्तं भंडुक इवोप्पदाणिवयमाणं सेणिए अदक्खु, ततो सो भगवंतं पुच्छिंसु, से य भगवं महावीरे अकहिंसु, तं च कहिज्जमाणं निसुणेत्ता सेणियपुत्ते अभए विज्जाहरं एवं वयासी-जइ ममं सामण्णसिद्धिं करेसि ततोऽहं ते अक्खरं लंभामि पयाणुसारित्तणओ, से य कहिंसु, ततो से अभए तमक्खरं लभिंसु, लभित्ता य विज्जाहरस्स कहिंसु, ततो से य पुण्णविज्जो तीए विज्जाए अभयस्स साहणोवायं कहेत्ता णियगभवणं गमिसुत्ति, एस दिट्ठंतो, अयमत्थोवणओ-जहा तस्स विज्जाहरस्स हीणक्खरदोसेणं णहगमणमेव पम्हुट्ठमासी, तंमि य अहुंते विहला विज्जा, एवं हीनाक्षरेऽर्थभेदोऽर्थभेदात् क्रियाभेदादयस्ततो मोक्षाभावस्तदभावे च दीक्षावैयर्थ्यमिति अहियक्खरंमि उदाहरणं-पाडलिपुते णयरे चंदगुत्तपुत्तस्स बिंदुसारस्स पुत्तो असोगो नाम राया, तस्स असोगस्स पुत्तो कुणालो नाम, उज्जेणी से कुमारभोत्तीए दिण्णा, मा खुड्डउ, अण्णता तस्स रण्णो निवेदितं-जहा कुमारो

For Private and Personal Use Only

साइरेगट्ठवासो जाओत्ति, ताहे रण्णा सयमेव लेहो लिहिओ जहाऽहीयतु कुमारो, कुमारस्स य मादीसव्वक्कीए रण्णा पासट्ठियाए तत्थ पच्छण्णो बिन्दू पाडिओ, रण्णा अवाइय मुद्दित्ता उज्जेणीं पेसिओ, वाइओ, वायगा पुच्छिया-किं लिहियं?, ते णेच्छंति कहिउं, ताहे कुमारेण सयमेव वाइओ, चिंतियं चऽणेणं-अम्हं मोरियवंसियाणं अपडिहया आणाओ, कहमहं अप्पणो पिउणो आणं भंजामि?, तओ अणेण तत्तसलागाए अच्छीणि अंजियाणि, ताहे रण्णा णायं, परितप्पित्ता उज्जेणी अण्णस्स कुमारस्स दिण्णा, तस्सवि कुमारस्स अण्णो गामो दिण्णो, अण्णया तस्स कुणालस्स अंधयस्स पुत्तो जाओ, णामं च से कयं संपती, सो अंधयो कुणालो गंधव्वे अतीवकुसलो, अण्णया य अण्णायो उज्जेणीए गायंतो हिंडइ, तत्थ रण्णो निवेदियं जहा एरिसो सो गंधव्वि जो अंधलओत्ति, तओ रण्णा भणियं-आणेहत्ति, ताहे आणिओ जवणियंतरिओ गायति, जाहे अतीव असोगो अक्खित्तो, ताहे भणति-किं ते देमि ?, तओ एत्थ कुणालेण गीतं-'चंदगुत्तपवोत्तो उ, बिंदुसारस्स णत्तुओ। असोगसिरिणो पुत्तो, अंधो जायति कागिणिं ॥ १ ॥ ताहे रण्णा पुच्छितं-को एस तुमं?, तेण कहितं-तुब्भं चेव पुत्तो, ततो जवणियं अवसारेउं कंठे घेत्तुं अंसुपातो कओ, भणियं च-किं देमि ?, तेण भणियं-कागणिं मे देहि, रण्णा भणियं-किं कागिणिए व तुमं करिहिसि जं कागणिं जायसि, ततो अमच्चेहिं भणियं-सामि! रायपुत्ताणं रज्जं कागणि भण्णति, रण्णा भणियं-किं तुमं काहिसि रज्जेणं ?, कुणालेण भणियं-मम पुत्तो अत्थि संपतीणाम कुमारो, तओ से दिण्णं रज्जं, सो चेव उवणओ णवरमहियक्खरेणंति अभिलावो कायव्वो, अहवा भावाहिए लोकियं इमं अक्खाणयं-कामियसरस्स तीरे य वंजुलरुक्खो महतिमहालओ, तत्थ किर रुक्खे अवलग्गिउं जो सरे पडति सो जइ तिरिक्खजोणिओ तो मणुस्सो होति, अह मणुस्सो पडति ततो देवो होति, अहो पुणो बीयं वारं पडति तो पुण सोच्चेव य होइ, तत्थ वाणरो सपत्तिओ ओयरति पतिदिणं पाणितं पातुं, अण्णया पाणिपियणट्ठाए आगतो संतो वंजुलरुक्खाओ मणुस्सित्थिमिहु-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

णगं कामसरे पडितं, ततो तं देवमिहुणगं जायं पेच्छति, तओ वाणरो सपत्तिओ संपहारेति जहा रुक्खे अवलग्गितुं सरे पडामो जा देवमिहुणगं भवामो, तओ पडिताणि, उरालं माणुसजुअलं जायं, सो भणइ-पडामो जाहे देवजुयलगं भवामो, इत्थी वारेती, को जाणति मा ण होमो देवा, पुरिसो भणति-जइ ण होज्जामो किं माणुसत्तणंपि णास्सिहिति ?, तीए भणियं-को जाणइत्ति, ततो सो तीए वारिज्जमाणोऽवि पडिओ, पुणोवि वाणरो चेव जाओ, पच्छा सा रायपुरिसेहिं गहिया, रण्णो भज्जा जाया, इतरोऽवि मोयारएहिं गहिओ खड्डुओ सिक्खावितो, अण्णया य ते मोयारगा रण्णो पुरओ पेच्छं देंति, रायावि सह तीए देवीए पेच्छति, ताहे सो वाणरो देविं निज्झाएंतो अहिलसति, तओ तीए अणुकंपाए वाणरो भणिओ-'जो जहा वट्टए कालो, तं तहा सेव वाणरा ! । मा वंजुलपरिब्भट्टो, वाणरा ! पडणं सर ॥ १ ॥ उपनयः पूर्ववत्, भावहीणाधितभावेवि उदाहरणं, जहा काइ अगारी पुत्तस्स गिलाणस्स णेहेणं तित्तकडुभेसयाइं मा णं पीलेज्ज ऊणए देइ, पउणाति ण तेहिं, अहिएहिं मरति बालो, तहाहारे । साम्प्रतमिदमेव द्रव्यावश्यकं नयैर्निरूप्यते, ते च मूलनया नैगमादयस्तथा चोक्तम्-'णेगम संगह ववहार उज्जुसुते चेव होइ बोधव्वो । सद्दे य समभिरूढे एवंभूते य मूलनया ॥ १ ॥' तओ 'णेगमस्से' त्यादि (१४-१७) नैगमस्यैकोऽनुपयुक्तो देवदत्तः आगमतः एकं द्रव्यावश्यकं द्वावनुपयुक्तौ देवदत्तयज्ञदत्तौ आगमतो द्रव्यावश्यके त्रयः अनुपयुक्ता देवदत्तयज्ञदत्तसोमदत्ताः आगमतो द्रव्यावश्यकानि, किं बहुना ?, यावन्तोऽनुपयुक्ता देवदत्तादयस्तावन्त्येव तानि नैगमस्याऽऽगमतो द्रव्यावश्यकानि, एवमतीतान्यनागतानि च प्रतिपद्यत इति, नैगमस्य सामान्यविशेषाभ्युपगमप्रधानत्वात्, विशेषाणां च विवक्षितत्वात्, आह-एवं सामान्यविशेषाभ्युपगमरूपत्वात् अस्य सम्यग्दृष्टित्वप्रसङ्गः, न, परस्परतोऽत्यन्तनिरपेक्षत्वाभ्युपगमात्, उक्तं च-'दोहिवि णएहिं नीतं सत्थमुलूएण तहवि मिच्छत्तं । जं सविसयप्पहाणत्तणेण अण्णोण्णनिरवेक्खो ॥१॥' 'एवमेव ववहारस्सवि' एवमेव यथा नैगमस्य तथा व्यवहारस्यापि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एकः अनुपयुक्तो देवदत्तः आगमत एकं द्रव्यावश्यकमित्यादि, अस्य व्यवहारनिष्ठत्वात् व्यवहारस्य च विशेषायत्तत्वात् विशेषव्यतिरेकेण च सामान्यासिद्धेः, विशेषाभ्युपगमसाम्यादतिदेशेनैवाधिकृतनयमताभिधानलक्षणेष्टार्थसिद्धेर्लाघवार्थं नैगमनयमतोपन्यासानन्तरं व्यवहारनयमतोपन्यास इति।'संगहस्से' त्यादि, संग्रहस्यैको वाऽनेके वाऽनुपयुक्तो वा अनुपयुक्ता वा आगमतो द्रव्यावश्यकं वा द्रव्यावश्यकानि वा 'से एग' त्ति तदेकं द्रव्यावश्यकं, सामान्यापेक्षया, द्रव्यावश्यकसामान्यमात्रप्रतिपादनपरत्वादस्य, सामान्यव्यतिरेकेण विशेषासिद्धेः, 'उज्जुसुत्तस्से'-त्यादि, ऋजुसूत्रस्यैको वाऽनुपयुक्तो देवदत्तः आगमतश्च एकं द्रव्यावश्यकं, पृथक्त्वं नेच्छति, अयमत्र भावार्थः- वर्त्तमानकालभावि आत्मीयं चच्छति, तस्यैवार्थक्रियासमर्थत्वात् स्वधनवत्, अतीतानागतपरकीयानि तु नेच्छति, अतीतानागतयोर्विनष्टानुपपन्नत्वात् परकीयस्य च स्वकार्याप्रसाधकत्वादिति । 'तिण्हं सद्दणयाण' मित्यादि, त्रयाणां शब्दनयानां शब्दसमभिरुढैवंभूतानां ज्ञः अनुपयुक्तः अवस्तु, अभाव इत्यर्थः, 'कस्मादि'ति कस्मात्कारणात्, यदि ज्ञः अनुपयुक्तो न भवति, कुत एतद् ?, उपयोगरूपत्वात् ज्ञानस्य, ततश्च ज्ञोऽनुपयुक्तश्चेत्यसंभव एव, 'सेत'मित्यादि, तदागमतो द्रव्यावश्यकं, आह-कोऽयमागमो नाम इति, उच्यते, ज्ञानं, कथमस्य द्रव्यत्वं, भावरूपत्वात् ज्ञानस्येति, सत्यमेतत्, किंत्वागमस्य कारणमात्मा देहः शब्दश्च, द्रव्यं च कारणमुक्तमतस्तत्कारणत्वादागम इति, कारणे कार्योपचारात्।' से किं तं नोआगमतो इत्यादि (१५-१९) अथ किं तन्नोआगमतो द्रव्यावश्यकं ?, नोआगमतो इत्यत्र आगमसव्वनिसेहे नोसद्दो अहव देसपडिसेहे । सव्वे जह णसरीरं भव्वस्स य आगमाभावा ॥ १ ॥ किरियागमुच्चरंतो आवासं कुणति भावसुण्णोत्ति । किरियाऽऽगमो ण होई तस्स निसेहो भवे देसे ॥ २ ॥ नोआगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं च द्रव्यावश्यकं । 'से किं त' मित्यादि (१६-१९) प्रश्नसूत्रं, ज्ञातवानिति ज्ञः तस्य शरीरं उत्पादकालादारभ्य प्रतिक्षणं शीर्यत इति शरीरं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तदेवानुभूतभावत्वात् द्रव्यावश्यकं ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं । आवस्सएत्तिपदत्थाधिकारजाणगस्सेत्यादि, आवश्यकमिति यत्पदं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं, अस्यार्थ एवार्थाधिकारः तद्गता अर्थाधिकारा वा गृह्यन्ते तस्य तेषां वा ज्ञातुः यच्छरीरकं, संज्ञायां कन्, किंभूतं ?- व्यपगतच्युतच्यावितत्यक्तदेहं, व्यपगतम्-ओघतश्चेतनापर्यायादचेतनत्वं प्राप्तं च्युतं-देवादिभ्यो भ्रष्टं च्यावितं-तेभ्य एवायुःक्षयेण भ्रंशितं त्यक्तदेहं-जीवसंसर्गसमुत्थशक्तिजनिताहारादिपरिणामप्रभवपरित्यक्तोपचयं, तत्र व्यपगतं सर्वगताऽऽत्मनः प्राकृतमपि भवति तद्विच्छित्तये च्युतं, इदमपि स्वभावत एव केश्चिदिष्यते तद्व्यपोहाय च्यावितं, इत्थं त्यक्तोपचयमिति चैतज्जीवशरीरयोर्विशिष्टसम्बन्धज्ञापनार्थमिति, उक्तं च वृद्धैः—"पज्जायंतरपत्तं खीरंव कमेण जह दधित्तेणं । तह चेतणपज्जायादचेयणत्तं ववगतंति ॥ १ ॥ चुतमिह ठाणब्भट्ठं देवोव्व जहा विमाणवासाओ । इय जीवितचेयणादिकिरियाभट्ठं चुतं भणिमो ॥ २ ॥ चइयंमि चावितं जं जह कप्पा संगमो सुरिंदेणं । तह चावियमिति जीवा पलिएणाउक्खएणंति ॥ ३ ॥ आहारसत्तिजणिताऽऽहारसुपरिणामजोवचयसुण्णं । भण्णइ हु चत्तदेहं देहोवरओत्ति एगट्ठा ॥ ४ ॥" एवमुक्तेन विधिना जीवेन-आत्मना विविधमनेकधा प्रकर्षेण मुक्तं जीवविप्रमुक्तं, तथा चान्यैरप्युक्तं-'बंधणछेदत्तणओ आउक्खयउव्व जीवविप्पजढं । विजढंति पगारेणं जीवणभावट्ठितो जीवो ॥ १ ॥' ततश्चेदं व्यपगतादिविशेषणकलापयुक्तं यावज्जीवविप्रमुक्तं ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकमिति गम्यते, कथं ?, यस्मादिदं शय्यागतं वा संस्तारगतं वा सिद्धशिलातलगतं वा दृष्ट्वा कश्चिदाह-अहो ! अनेन शरीरसमुच्छ्रयेण जिनदृष्टेन भावेन आवश्यकमित्येतत्पदमाख्यातमित्यादि, तस्मादतीतकालनयानुवृत्त्याऽतीतां वृत्तिमपेक्ष्य द्रव्यावश्यकमित्युच्यत इति क्रिया, यथा को दृष्टान्त इति ?, प्रश्ननिर्वचनमाह-अयं मधुकुम्भ आसीदयं घृतकुम्भ आसीदित्यादि अक्षरगमनिका, भावार्थ उच्यते-तत्र शय्यासंस्तारकौ प्रतीतौ, सिद्धशिलातलं तु यत्र शिलातले साधवस्तपःपरिकर्म्मितशरीराः स्वयमेव गत्वा भक्तपरिज्ञाअनशनं प्रतिपन्नपूर्वाः प्रतिपद्यन्ते प्रतिपत्स्यन्ते

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चेति, क्षेत्रगुणतश्च तत्र यथाभद्रिकदेवतागुणादाराधना सिद्धिमासादयतीति, अन्ये तु व्याचक्षते-यस्मिन् शिलातले सिद्धः कश्चिदिति, गतं स्थित-मित्यनर्थान्तरं, अहो दैन्यविस्मयामंत्रणेषु त्रिष्वपि युज्यते, तत्रानित्यं शरीरमिति दैन्ये, आवश्यकं ज्ञातमिति विस्मये, अन्यं पार्श्वस्थमामंत्रयत आमंत्रणमिति, अनेन प्रत्यक्षेण उत्पत्तिकालादारभ्य प्रतिसमयं शीर्यत इति शरीरं तदेव पुद्गलसंघातनरूपत्वात् समुच्छ्रयस्तेन जिनदृष्टेन भावेन भूतपूर्वगत्या जीवितशरीरयोः कथञ्चिदभेदात् आवश्यकमित्येतत्पदमाख्यातं सामान्यविशेषरूपेण, अन्ये तु व्याचक्षते-' आघवियं ' ति प्राकृत-शैल्या छान्दसत्वाच्च गुरोः सकाशादागृहीतं, प्रज्ञापितं सामान्यतो विनेयेभ्यः, प्ररूपितं प्रतिसूत्रमर्थकथनेन, दर्शितं प्रत्युपेक्षणादिदर्शनेन, इयं क्रिया एभिरक्षरैरुपात्ता इत्थं च क्रियत इति भावना, निदर्शितं कथञ्चिदगृह्णतः परयाऽनुकम्पया निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शितं, उपदर्शितं सकलनययुक्तिभिः, अन्ये त्वन्यथापि व्याचक्षते, तदलं तदुपन्यासलक्षणेन प्रयासेनेति, अतः द्रव्यावश्यकमभिधीयते, आह-आगमक्रियातीतमचेतनमिदं कथं द्रव्या-वश्यकमभिधीयते ?, अत्रोच्यते, अतीतकालनयानुवृत्त्या, यथा को दृष्टान्तः!, तत्र दृष्टमर्थमन्तं नयतीति दृष्टान्तः, लौकिकपरीक्षकाणां यस्मि-न्नर्थे बुद्धिसाम्यं स दृष्टान्त इत्यन्ये, अयं मधुकुम्भ आसीदित्यादि, अतीतमधुघृतघटवदिति भावना ।' से त ' मित्यादि निगमनं। 'से किं त '-मित्यादि (१७-२१) भव्यो योग्यो दलं पात्रमिति पर्यायाः, तस्य शरीरं तदेव भाविभावाऽऽवश्यककारणत्वात् द्रव्यावश्यकं भव्यशरीर-द्रव्यावश्यकं, ' जो जीवो ' त्यादि, यो जीवो योन्या-अवाच्यदेशलक्षणया जन्मत्वेन सकलनिर्वृत्तिलक्षणेन, अनेनामगर्भव्यवच्छेदमाह, निष्क्रा-न्तो-निर्गतोऽनेनैव शरीरसमुच्छ्रयेणेति पूर्ववत्, आदत्तेन-गृहीतेन, अन्ये त्वभिदधति- ' अत्तएणं ' ति आत्मीयेन, जिनदृष्टेन भावेनेत्यादि पूर्व-वत्, अथवा तदावरणक्षयोपशमलक्षणेन ' सेयकाले ' त्ति छान्दसत्वादागामिनि काले शिक्षिष्यते, न तावच्छिक्षते, तदेतद्भाविनीं वृत्तिमंगीकृत्य भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमित्युच्यते, यथा को दृष्टान्त इत्यादि भावितार्थं यावत 'से त' मित्यादि। 'से किं त' मित्यादि (१८-२२) ज्ञशरीर-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भव्यशरीराभ्यां व्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकमिति निरूपितशब्दार्थमेव त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-लौकिकं कुप्रावचनिकं लोकोत्तरं, 'से किं त' मित्यादि (१९-२२) एते राजेश्वरादयः मुखधावनादि कृत्वा ततः पश्चाद्राजकुलादौ गच्छंति तदेतल्लौकिकं द्रव्यावश्यकमिति क्रिया, तत्र राजा-चक्रवर्त्यादिर्महामाण्डलिकान्तः ईश्वरो-युवराजा माण्डलिकोऽमात्यश्च, अन्ये तु व्याचक्षते-अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इति, तलवरः-परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टबंधभूषितः माडम्बिकः-छिन्नमंडलाधिपः कोटुम्बिकः-कतिपयकुटुम्बप्रभुः इभ्यः-अर्थवान्, स च किल यस्य पुञ्जीकृतरत्नराश्यन्तरितो हस्त्यपि नोपलभ्यत इत्येतावताऽर्थेनेति, श्रीदेवताध्यासितसौवर्णपट्टभूषितोत्तमाङ्गः पुरज्येष्ठो वणिक्, सेनापतिः- नरपतिनिरूपितोष्ट्रहस्त्यश्वरथपदातिसमुदायलक्षणायाः सेनायाः प्रभुरित्यर्थः, सार्थनायकः- 'गणिमं धरिमं मेज्जं पारिच्छेज्जं व दव्वजायं तु। घेत्तूणं लाभट्ठी वच्चइ जो अण्णदेसं तु ॥ १ ॥ निवबहुमओ पसिद्धो दीणाणाहाण वच्छलो पंथे। सो सत्थवाहनामं धणोव्व लोए समुव्वहति ॥ २ ॥ प्रभृतिग्रहणेन प्राकृतजनपरिग्रहः, '**कल्लं पादुप्पभाताए**' इत्यादि, कल्लमिति श्वः प्रज्ञापकापेक्षमेतत्, यतः प्रज्ञापको द्वितीयायामेव प्रज्ञापयति, प्रादुः प्रकाशन इत्यर्थे धातुः, ततश्च **प्रकाशप्रभातायां रजन्यां** सुविमलायामित्यादिनोत्तरोत्तरकालभाविना विशेषणकलापेनाऽत्यंतोद्यमवतां मानवानां तमावश्यककालमाह, '**फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते**' इहोत्पलं पद्ममुच्यते कमलस्त्वारण्यः पशुविशेषः ततश्च फुल्लोत्पलकमलयोः--विकशितपद्मकमलयोः कोमलं—अकठोरं उन्मीलितं यस्मिन्निति समासः, अनेनारुणोदयावस्थामाह, 'अहापंडुरे पहाए' अथ आनन्तर्ये, तथा '**रत्तासोगे**' त्यादि, रक्ताशोकप्रकाशकिंशुकशुकमुखगुंजार्द्धरागसदृशे, आरक्त इत्यर्थः, तथा 'कमलाकरनलिनीखण्डबोधके' कमलाकरो-ह्रदादिजलाश्रयस्तास्मिन्नलिनिखण्डं तद्बोधक इत्यनेन स्थलनालिनव्यवच्छेदमाह, यद्वा कमलाकरनलिनीखण्डयोर्भेदनेवै ग्रहणं, 'उत्थिते' उद्गते सूर्ये सहस्ररश्मौ-सहस्रकिरणे दिनकरे—आदित्ये तेजसा ज्वलति सति, विशेषणबहुत्वं महत्त्वाशयशुद्ध्यर्थं कर्त्तव्यमितिख्यापनार्थं,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यत्रैते सर्वे एव विशेषाः सन्ति तस्मिन्नुदिते, अज्ञातज्ञापनार्थं वा विशेषकलाप इति, 'मुहधोवणे' त्यादि, निगमनान्तं प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं पुष्पमाल्ययोरयं विशेषः-अग्रथितानि पुष्पाणि ग्रथितं माल्यं, विकाशितानि वा पुष्पाण्यविकाशितानि माल्यं, आरामोद्यानयोरप्ययं विशेषः-विविधपुष्पजात्युपशोभितः आरामः चम्पकवनाद्युपशोभितमुद्यानं। 'से किं त' मित्यादि (२०-२४) यदेते चरकादयः इडाज्यादेरुपलेपनादि कुर्वन्ति तदेतत्कुप्रावचनिकं द्रव्यावश्यकमिति क्रिया, तत्र चरकाः--धाटिभिक्षाचराः चीरिका—रथ्यापतितचीरपरिधानाश्चीरोपकरणा इत्यन्ये, चर्म्मखण्डिकाः-चर्म्मपरिधानाश्चर्मोपकरणा इति चान्ये, भिक्षोण्डाः- भिक्षाभोजिनः सुगतशासनस्था इत्यन्ये, पाडुरङ्गाः- भौताः गौतमाः-लघुतराक्षमालाचर्चितविचित्रपादपतनादिशिक्षाकलापवद्वृषभकोपायतः कणभिक्षाग्राहिणः, गोवृत्तिकाः-गोश्चर्यानुकारिणः, उक्तं च-'गावीहिं समं निग्गमपवेसठाणासणाइ य करेंति । भुंजंति य जह गावी तिरिक्खवासं विभावेन्ता ॥ १ ॥ गृहधर्माः- गृहस्थ एव श्रेयानित्यभिसंधाय तद्यथोक्तकारिणः धर्म्मसंहितापरिज्ञानवंतः सभासदः, अविरुद्धाः- वैनयिका, उक्तं च- 'अविरुद्धविणयकारी देवादीणं पराए भत्तीए । जह वेसियायणसुओ एवं अण्णेवि नायव्वा ॥ १ ॥ विरुद्धा—अक्रियावादिनः, परलोकानभ्युपगमात्सर्ववादिभ्य एव विरुद्धा इति, वृद्धाः-तापसाः प्रथमसमुत्पन्नत्वात् प्रायो वृद्धकाल एव दीक्षाप्रतिपत्तेः श्रावका धिग्वर्णाः, अन्ये तु वृद्धश्रावका इति व्याचक्षते धिग्वर्णा एव, प्रभृतिग्रहणात् परिव्राजकादिपरिग्रहः, पाखण्डस्थाः 'कल्ल' मित्यादि पूर्ववत् 'इंदं सिवे'त्यादि, इन्द्रः प्रतीतः स्कन्दः- कार्त्तिकेयः रुद्रः:-प्रतीतः शिवो-महादेवः वैश्रवणो-यक्षनायकः देवः-सामान्यः नागो-भवनवासिभेदः यक्षो-व्यन्तरः भूतः-स एव मुकुन्दो-बलदेवः आर्या-प्रशान्तरूपा दुर्गा कोट्टक्रिया-सैव महिषाद्यारूढा, उपलेपसम्मार्जनावर्षणधूपपुष्पगन्धमाल्यादीनि द्रव्यावश्यकानि कुर्वन्ति, तत्रोपलेपनं—छगणादिना प्रतीतमेव सम्मार्जनं दण्डपुच्छादिना आवर्षणं गन्धोदकादिनेति 'से-त' मित्यादि । 'जे इमे' त्ति (२१-२६) ये एते ' समणगुणमुक्कजोगित्ति ' श्रमणाः-साधवस्तेषां गुणाः-

For Private and Personal Use Only

मूलोत्तराख्याः प्राणातिपातादिविनिवृत्त्यादयः पिण्डविशुद्ध्यादयश्च, योजनं योगः आसेवनमित्यर्थः श्रमणगुणेषु मुक्तो योगो यैस्ते तथा-विधाः, शेषाः अवयवाः यावत् घट्टत्ति अवयवावयविनोरभेदोपचारात् जङ्घे फेनकादिना घृष्टे येषां ते घृष्टाः, तथा 'मट्ठा' तैलोदकादिना मृष्टाः मतुप्लोपाद्वा मृष्टवंतो मृष्टाः 'तुप्पोट्ठ' त्ति तुप्र—स्निग्धं तुप्रा ओष्ठाः समदना वा येषां ते तुप्रौष्ठाः, शेषं कण्ठ्यं, यावदुभयका-लमावश्यकस्येत्येवावश्यकाय, छट्ठीविभत्तीइ भण्णइ चउत्थीति लक्षणात्, प्रतिक्रमणायोपतिष्ठन्ते तदेतत् द्रव्यावश्यकं, भावशून्यत्वादभिप्रेतफलाभावाच्च, एत्थ उदाहरणं—'वसंतउरं नगरं, तत्थ गच्छो अगीयत्थसंविग्गो भविय विहरति, तत्थ य एगो संविग्गो समणगुणमुक्कजोगी, सो दिवसदेवसियं उदउल्लादियाओ अणेसणाओ पडिगाहेत्ता महता संवेगेण पडिक्कमणकाले आलोएति, तस्स पुण सो गच्छगणी अगीयत्थत्तणओ पायच्छित्तं देंतो भणति-अहो इमो धम्मसड्ढिओ साहू, सुहं पडिसेवितुं दुक्खं आलोएउं, एवं नाम एसो आलोएति अगूहंतो असढत्तओ सुद्धोत्ति, एवं च दट्ठूणं अण्णे अगीयत्थसमणा पसंसंति, चिंतेति य-णवरं आलोएयव्वंति, णत्थि किंचि पडिसेवितेणंति, तत्थ अण्णया कयादी गीयत्थो संविग्गो विहरमाणो आगओ, सो दिवसदेवसियं आविहिं दट्ठूणं उदाहरणं दाएति—गिरिणगरे वाणियओ रत्तरयणाणं घरं भरेऊण वरिसे २ संपलीवेइ, एवं च दट्ठूणं सव्वलोगो अविवेगत्तओ पसंसति-अहो! इमो धण्णो जो भगवंतं अग्गिं तप्पेति, तत्थऽण्णया पलीवियं गिहं वाओ य पबलो जाओ सव्वं नगरं दड्ढं, ततो सो पच्छा रण्णा पडिहओ, णिण्णारो य कओ, अण्णहिं णगरे एवं चेव करेइ, सो राइणा सुतो जहा कोवि वाणिओ एवं करेइत्ति, सो तेण सव्वस्सहरणो काऊण विसज्जिओ, अडवीए किं न पलीवेसि?, तो जहा तेण वाणिएण अवसेसावि दड्ढा एवं तुमंपि एवं पसंसंतो एते साहुणो

कुप्रावच-निक लौकिक-द्रव्या-वश्यके

For Private and Personal Use Only

सव्वेवि परिच्चयसि, ताहे जाहे सो न ठाइ ताहे तेण साहुणो भणिता-एस महानिद्धम्मो अगीयत्थो, ता अलं एयस्स आणाए, जइ एयस्स णिग्गहो ण कीरइ तओ अण्णेवि विणस्संतित्ति । 'सेत' मित्यादि निगमनत्रयं निगदसिद्धं । 'से किं त' मित्यादि (२२-२८) अवश्यक्रियानुष्ठानादावश्यकं गुणानां च आवश्यमात्मानं करोत्यावश्यकं, उपयोगाद्यात्मकत्वाद्भावश्चासावावश्यकं चेति समासः, भावप्रधानं वाऽऽवश्यकं भावावश्यकं, भावावश्यकं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा– आगमतो नोआगमतश्च, ' से किं त ' मित्यादि, (२३-२८) ज्ञ उपयुक्तः, अयमत्र भावार्थः- आवश्यकपदार्थज्ञस्तज्जनितसंवेगेन विशुद्धयमानपरिणामस्तत्रैवोपयुक्तस्तदुपयोगानन्यत्वादागमतो भावावश्यकमिति, तथा चाह-- ' सेत '–मित्यादि निगमनं । ' से किं त ' मित्यादि, (२४-२८) नोआगमतो भावावश्यकं ज्ञानक्रियोभयपरिणामो, मिश्रवचनत्वान्नोशब्दस्य, त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-लौकिकमित्यादि, ' से किं त ' मित्यादि (२५-२८) पूर्वाह्णे भारतमपराह्णे रामायणं, तद्वचनश्रोतॄणां पत्रकपरावर्त्तन-संयतगात्रादिक्रियायोगे सति तदुपयोगभावतो ज्ञानक्रियोभयपरिणामसद्भावादित्यभिप्रायः, ' से त ' मित्यादि निगमनं, ' से किं त ' मित्यादि (२६-२९) गतार्थं यावदिज्जंजलीत्यादि, इज्जंजलिहोमजपाणुरुवनमस्कारादीनि श्रद्धानुभावयुक्तत्वात्, भावावश्यकानि कुर्वंति, तत्र इज्ज्याञ्जलिर्यागांजलिरुच्यते, स च यागदेवताविषयः मातुर्वाञ्जलिरिज्जाञ्जलिर्मातृनमस्कारविधावितिभावः होमाग्निः—हवनक्रिया जपो-मंत्रादिन्यासः उडुरुक्खं(कं) ति देशिवचनं वृषभगर्जितकरणाद्यर्थ इति, अन्ये तु व्याचक्षते-उंदुं-मुखं तेण रुक्खं(कं)ति-सद्दकरणं तंपि वसभ-ढेक्कियादि चेव घेप्पति, नमस्कारः प्रतीतो, यथा- नमो भगवते दिवसनाथाय, आदिशब्दात् स्तवादिपरिग्रहः, ' से त ' मित्यादि, निगमनं, ' से किं त ' मित्यादि, (२७-३०) यदित्यावश्यकमभिसंबद्धयते, श्रमणो वेत्यादि सुगमं, यावत्तच्चित्तेत्यादि, सामान्यतस्तस्मिन् आवश्यके चित्तं-भावमनोऽस्येति तच्चित्तः, तथा तन्मनो द्रव्यमनः प्रतीत्य विशेषोपयोगं वा, तथा तल्लेश्यः- तत्स्थशुभपरिणामविशेष इति भावना,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उक्तं च-- 'कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः। स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥ तथा 'तदध्यवसितः' इहाध्यवसायोऽध्यवसितं-तच्चित्तादिभावयुक्तस्य सतः तस्मिन्नावश्यक एवाध्यवसितं क्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्यवसितः, तथा तत्तीव्राध्यवसायः इह प्रारम्भकालादारभ्य संतानक्रियाप्रवृत्तस्य तस्मिन्नेव तीव्रमध्यवसायं प्रयत्नविशेषलक्षणमस्येति समासः, तथा तदर्थोपयुक्तः-- तस्यार्थस्तदर्थस्तस्मिन्नुपयुक्तः, प्रशस्ततरसंवेगविशुध्यमानस्याऽऽवश्यक एव प्रतिसूत्रं प्रत्यर्थं प्रतिक्रियं चोपयुक्त इति भावार्थः, तथा तदर्पितकरणः इह उपकरणानि-रजोहरणमुखवस्त्रिकादीनि तस्मिन्नावश्यके यथोचितव्यापारनियोगेनार्पितानि--न्यस्तानि करणानि येन स तथाविधः, द्रव्यतः सम्यक् स्वस्थानन्यस्तोपकरण इत्यर्थः, तथा तद्भावनाभावितः, असकृदनुष्ठानात्पूर्वभावनाऽपरिच्छेदत एव, पुनः २ प्रतिपत्तेरिति हृदयं, असकृदनुष्ठानेऽपि प्रतिपत्तिसमयभावनाअविच्छेदादिति, उपसंहरन्नाह- अन्यत्र-प्रस्तुतव्यतिरेकेण कुत्रचित्कार्यान्तरे मनः अकुर्वन्, मनोग्रहणं कायवागुपलक्षणं, अन्यत्र कुत्रचिन्मनोवाक्कायानकुर्वन्नित्यर्थः, उभयकालं--उभयसन्ध्यमावश्यकं-प्राग्निरूपितशब्दार्थं करोति-निर्वर्त्तयति स खल्वावश्यकपरिणामानन्यत्वादावश्यकमिति क्रिया, 'सेत' मित्यादि निगमनं, उक्तं भावावश्यकं ॥ अस्यैवेदानीमसंमोहार्थं पर्यायनामानि प्रतिपादयन्नाह 'तस्स णं इमे' इत्यादि (२८-३०) तस्यावश्यकस्य 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे अमूनि वक्ष्यमाणानि एकार्थिकानि- तत्त्वत एकार्थविषयाणि नानाघोषाणि——नानाव्यञ्जनानि नामधेयानि भवन्ति, इह घोषा उदात्तादयः कादीनि व्यञ्जनानि। तद्यथा-- 'आवस्सगं' गाहा (*२-३०) व्याख्या-अवश्यक्रियाऽनुष्ठानादावश्यकं, गुणानां वा वश्यमात्मानं करोतीत्यावश्यकं, अवश्यकरणीयमिति मोक्षार्थिना नियमानुष्ठेयमिति, ध्रुवनिग्रह इत्यत्रानादित्वात्प्रायोऽनंतत्वाच्च ध्रुवं- कर्म्म तत्फलभूतो वा भावस्तस्य निग्रहो ध्रुवनिग्रहः, निग्रहहेतुत्वान्निग्रहः, तथा कर्म्ममलिनस्याऽऽत्मनो विशुद्धिहेतुत्वाद्विशुद्धिः, अध्ययनषट्कवर्गः-- सामायिकादिषडध्ययनसमुदायः

For Private and Personal Use Only

सम्यग् जीवकर्मसंबंधव्यवहारापनयनान्न्याय: मोक्षाराधनानिबन्धनत्वादाराधना मार्ग:--पन्था: शिवस्येति गाथार्थ:- । **'समणेण' गाहा** (*३-३१) निगदसिद्धैव, नवरं अन्त इति मध्ये, 'सेत' मित्यादि निगमनं ॥ **'से किं त'** मित्यादि (२९-३१) श्रुतं प्रागनिरूपितशब्दार्थमेव, चतुर्विधं प्रज्ञप्तमित्याद्यावश्यकविवरणानुसारतो भावनीयं, यावत् **'पत्तयपोत्थयलिहिंत'** (३७-३४) इह पत्रकाणि तलताल्यादिसंबन्धीनि तत्संघातनिष्पन्नास्तु पुस्तका:, वस्त्रनिष्फण्णे इत्यन्ये, इयमत्र भावना- पत्रकपुस्तकलिखितमपि भावश्रुतनिबन्धनत्वात् द्रव्यश्रुतमिति । साम्प्रतं प्राकृतशैल्या तुल्यशब्दाभिधेयत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यश्रुताधिकार एव निर्दोषत्वादिख्यापनप्रसंगोपयोगितया सूत्रनिरूपणायाह-'अह वे त्यादि' अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थ: सूत्रं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- **'अंडज'** मित्यादि **'से किं त'** मित्यादि अंडाज्जातमण्डजं हंसगर्भादि, कारणे कार्योपचारात्, हंस: किल पतङ्ग: तस्य गर्भ: २ कोशिकारक:, आदिशब्द: स्वभेदप्रकाशक: कौशिकारप्रभवं चटकसूत्रमित्यर्थ:, पञ्चेन्द्रियहंसगर्भजमित्यादि केचित्, **'से त'** मित्यादि निगमनं, एवं शेषेष्वपि प्रश्ननिगमने वाच्ये, पोण्डात् जातं पोण्डजं फलिहमादित्ति-कर्प्पासफलादि कारणे कार्योपचारादेवेति भावना, कीटाज्जातं कीटजं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- **'पट्टे'**-त्यादि, पट्टित्ति-पट्टसूत्रं मलयं-अंशुकं चीणांशुकं-कृमिरागादि, अत्र वृद्धा व्याचक्षते- किल जंमि विसए पट्टो उप्पज्जति तत्थ अरण्णे वणणिगुंजट्ठाणे मंसं चीणं वा आमिसं पुञ्जपुंजेहिं ठविज्जइ, ततो तेसिं पुंजाण पासओ णिप्पुण्णया अंतरा बहवे खीलिया भूमिए उद्धा निहोडिज्जंति, तत्थ वणंतराओ पयंगकीडा आगच्छंति, ते मंसचीणादियमामिसं चरंत इतो ततो य कीलंतरेसु संचरंता लालं मुयंति, एस पट्टेत्ति, एस य मलयवज्जेसु भणितो, एवं चेव मलयविसउप्पण्णे मलएत्ति भण्णइ, एवं चेव चीणाविसयबहिमुप्पण्णे अंसुए, चीणाविसयुप्पण्णे चीणंसुएत्ति, एवमेतेसिं खेत्तविसेसओ कीडविसेसो कीडाविसेसतो य पट्टसुत्तविसेसतो भवति, एवं मणुयादिरुहिरं घेत्तुं केणावि जोएण जुत्तं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भायणत्थं ठविज्जति, तो तत्थ किमी उप्पज्जंति, ते वायाभिलासिणो छिद्देण णिग्गता इतो ततो आसन्नं भमंति, तेसिं णीहारलाला किमिराग-सुत्तं भण्णइ, तं सपरिणामरंगरंगियं चेव भवइ, अन्ने भणंति-जाहे रुहिरुप्पन्ना किमिते तत्थेव मलित्ता कसवट्टं उत्तारित्ता तत्थ रसेहिं जोगं पक्खिवित्ता पट्टसुत्तं रयंति तं किमिरागं भण्णइ, अण्णुग्गाली, वालयं पंचविधं 'उण्णिय' मित्यादि उण्णादिया पसिद्धा, मिएहिंतो लहुतरा मृगाकृतयः बृहत्पिछाः तेसि लोमा मियलोमा, कुतवो उंदररोमेसु, एतेसिं चेव उण्णियादीणं उवहारो किट्टिसं, अहवा एतेसिं दुगादि-संजोगेण किट्टिसं, अहवा जे अण्णे सणमादिया रोमा ते सव्वे किट्टिसं भण्णंति, 'से तं वालज' मिति निगमनं। 'से किं तं वागज' मित्यादि, सनिगमनं निगदसिद्धमेवेति, 'से किं त' मित्यादि, (३८-३५) इदमप्यावश्यकविवरणानुसारतो भावनीयं, प्रायस्तुल्यवक्तव्यत्वात्, नवर-मागमतो भावश्रुतं तज्ज्ञस्तदुपयुक्तस्तदुपयोगानन्यत्वात्, नोआगमतस्तु लौकिकादि, अत्राह-नोआगमतो भावश्रुतमेव न युज्यते, तथाहि-यदि नोशब्दः प्रतिषेधवचनः कथमागमः?, अथ न प्रतिषेधवचनः कथं तर्हि नोआगमत इति, अत्रोच्यते, नोशब्दस्य देशप्रतिषेधवचनत्वात् चरण-गुणसमन्वितश्रुतस्य विवक्षितत्वात् चरणस्य च नोआगमत्वादिति। 'जं इमं अरहंतेहीं' (४२-३७) त्यादि, नन्दीविशेषविवरणा-नुसारतोऽन्यथा वोपन्यस्तविशेषणकलापयुक्तमपि स्वबुद्ध्या नेयमिति, शेषं प्रकटार्थं यावन्निगमनमिति। 'तस्स णं इमे' इत्यादि पूर्ववत 'सुतसुत्त' गाहा (*४-३८) व्याख्या-श्रूयत इति श्रुतं, सूचनात्सूत्रं, विप्रकीर्णार्थग्रन्थनाद् ग्रथः, सिद्धमर्थमन्तं नयतीति सिद्धान्तः, मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगप्रवृत्तजीवशासनात् शासनं, पाठांतरं वा प्रवचनं, तत्रापि प्रगतं प्रशस्तं प्रधानमादौ वा वचनं प्रवचनं, मोक्षायाज्ञप्यन्ते प्राणिनोऽनयेत्याज्ञा, उक्तिर्वचनं वाग्योग इत्यर्थः, हितोपदेशरूपत्वादुपदेशनमुपदेशः, यथावस्थितजीवादिपदार्थ-प्रज्ञापनात् प्रज्ञापनेति, आचार्यपारम्पर्येणागच्छतीत्यागमः, आप्तवचनं आगम इति, एकार्थपर्यायाः सूत्र इति गाथार्थः। 'से त' मित्यादि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

निगमनं। 'से किं त' मित्यादि (४४-३८) वस्तुतो भावितार्थमेव, यावज्ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा, 'सचित्ते-' त्यादि प्रश्नसूत्रं (४७-३९) चित्तं मनोऽर्थविज्ञानमिति पर्यायाः सह चित्तेन वर्त्तत इति सचित्तः सचित्तश्चासौ द्रव्यस्कन्धश्चेति समासः, इह विशिष्टैकपरिणामपरिणतः आत्मप्रदेशपरमाण्वादिसमूहः स्कन्धः अनेकविधः--अनेकप्रकारः व्यक्तिभेदेन प्रज्ञप्तः--प्ररूपितः, तद्यथा- 'हयस्कन्ध' इत्यादि, हयः-अश्वः स एव विशिष्टैकपरिणामपरिणतत्वात्स्कन्धो हयस्कन्धः, एवं शेषेष्वपि भावनीयं, इह च सचित्त-द्रव्यस्कन्धाधिकारादात्मन एव परमार्थतश्चेतनत्वादसङ्ख्येयप्रदेशात्मकत्वाच्च कथञ्चिच्छरीरभेदे सत्यपि हयादीनां हयादिजीवा एव गृह्यन्ते इति सम्प्रदायः, प्रभूतोदाहरणाभिधानं तु विजातीयानेकस्कन्धाभिधानेनैकपरमपुरुषस्कन्धप्रतिपादनपरदुर्नयनिरासार्थं, तथा चाहुरेके- "एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः। एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥" एवं हि मुक्तेतराद्यभाव-प्रसङ्गात् व्यवहारानुपपत्तिरिति । 'सेत' मित्यादि निगमनं । 'से किं त' मित्यादि, (४८-४०) अविद्यमानचित्तः अचित्तः अचित्तश्चासौ द्रव्यस्कन्धश्चेति समासः, अनेकविधः प्रज्ञप्त इति पूर्ववत्, तद्यथा—द्विप्रदेशिक इत्यादि आनिगमनं सूत्रसिद्धमिति, 'से किं त' मित्यादि (४९-४०) मिश्रः-सचित्ताचित्तसंकीर्णः ततो मिश्रश्चासौ द्रव्यस्कन्धश्चेति समासः, सेनाया—हस्त्यश्वरथपदातिसन्नाहखड्गकुन्तादि-समुदायलक्षणाया अग्गस्कन्धं अग्रानीकमित्यर्थः, तथा मध्यमः पश्चिमश्चेति, 'सेत' मित्यादि निगमनं, 'अहवे' त्यादि (५०-४०) सुगमं यावत् से किं तं कसिणक्खंधे (५१-४०) कृत्स्नः-संपूर्णः कृत्स्नश्चासौ स्कन्धश्चेति विग्रहः 'सच्चेव' इत्यादि, स एव हयस्कन्ध इत्यादि, आह-यद्येवं ततः किमर्थं भेदेनोपन्यास इति, उच्यते, प्राक् सचित्तद्रव्यस्कन्धाधिकारात् तथाऽसम्भविनोऽपि बुद्ध्या निकृष्य जीवा एवोक्ताः इह तु जीवप्रयोगपरिणामितशरीरसमुदायलक्षणः समग्र एव कृत्स्नः स्कन्ध इति, अन्ये तु जीवस्यैव कृत्स्नस्कन्धत्वाद् व्यत्ययेन व्याचक्षते,

For Private and Personal Use Only

तथाऽप्यविरोधः, 'सेत' मित्यादि निगमनं । 'से किं त' मित्यादि (५२-४१) न कृत्स्नः अकृत्स्नः अकृत्स्नश्चासौ स्कन्धश्च अकृत्स्नस्कन्धः 'से चेवे' त्यादि, स एव द्विप्रदेशादिः, अयमत्र भावार्थः- द्विप्रदेशिकः त्रिप्रदेशिकमपेक्ष्याकृत्स्नो वर्तते इत्येवमन्येष्वपि वक्तव्यं, न यावत् कात्स्न्र्यमापद्यत इति, यद्येवं ह्यादिकृत्स्नस्कन्धस्यापि तदन्यमहत्तरस्कन्धापेक्षया अकृत्स्नस्कन्धत्वप्रसङ्गो, न, असंख्येयजीवप्रदेशान्योन्यानुगतस्यैव विवक्षितत्वात् जीवप्रदेशानां च स्कन्धान्तरेऽपि तुल्यत्वाद् बृहत्तरस्कन्धानुपपत्तिः, जीवप्रदेशपुद्गलसाकल्यवृद्धौ हि महत्तरत्वमिति, अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयाद् गमनिकामात्रमेतत्, 'सेत' मित्यादि निगमनं। 'से किं त' मित्यादि (५३-४१) अनेकद्रव्यश्चासौ स्कन्धश्चेति समासः, विशिष्टैकपरिणामपरिणतो नखजङ्घोरुरदनकेशाद्यनेकद्रव्यसमुदाय इत्यर्थः, तथा चाह- 'तस्सेवे'-त्यादि, तस्यैव विवक्षितस्कन्धस्य देशः-एकदेशः अपचितो जीवप्रदेशविरहादिति भावना, तथा तस्यैव देश उपचितो जीवप्रदेशभावादित्ति हृदयं, एतदुक्तं भवति-जीवप्रयोगपरिणामितानि जीवप्रदेशावचितानि च नखरोमरदनकेशादीन्यनेकानि द्रव्याणि तथाऽन्यानि जीवप्रयोगपरिणामितानि जीवप्रदेशोपचितानि च चरणजङ्घोरुप्रभृतानि प्रभूतान्येव, एतेषामपचितोपचितानामनेकद्रव्याणां पुनर्यो विशिष्टैकपरिणामो देहाख्यः सोऽनेकद्रव्य इति, अत्राह- ननु द्रव्यस्कन्धादस्य को विशेष ? इति, उच्यते, स किल यावानेव जीवप्रदेशानुगतस्तावानेव विशिष्टैकपरिणामपरिणतः परिगृह्यते, न नखाद्यपेक्षयापि, अयं तु नखाद्यपेक्षयाऽपीत्ययं विशेष इत्यलं प्रसङ्गेन। 'सेत' मित्यादि निगमनं 'से किं त'-मित्यादि सुगमं (५५-४२) यावत् 'एतेसि' मित्यादि नवरमागमतो भावस्कन्धः ज्ञ उपयुक्त तदर्थोपयोगपरिणामपरिणत इत्यर्थः, नोआगमतस्तु ज्ञानक्रियासमूहमय इति, अत एवाह 'एतेसिं चेव' इत्यादि (५६-४१) एतेषामेव प्रस्तुतावश्यकभेदानां सामायिकादीनां षण्णामध्ययनानां समुदायसमितिसमागमेन, इहाध्ययनमेव पदवाक्यसमुदायत्वात् समुदायः, समुदायानां समितिः--मेलकः, समुदाय-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मेलकः समुदायसमितिः, इयं च स्वस्वभावव्यवस्थितानामपि भवति अत एकीभावप्रतिपत्त्यर्थमाह- समागमेन समुदयसमितेः समागमो- विशिष्टैकपरिणाम इति समासस्तेन आवश्यकश्रुतभावस्कन्ध इति लभ्यते, अयमत्र भावार्थः--सामायिकादीनां षण्णामध्ययनानां समावेशात् ज्ञानदर्शनक्रियोपयोगवतो नोआगमतो भावस्कन्धः, नोशब्दस्य मिश्रवचनत्वात् क्रियाया अनागमत्वादिति, निगमनं । '**तस्स ण**'- मित्यादि (५७-४३) पूर्ववत्, यावत् '**गणकाय**' गाहा (*५-४३) व्याख्या-मल्लगणवद्गणः पृथिवीसमस्तजीवकायवत्कायः त्र्यादि- परमाणुस्कन्धवत्स्कन्धः गोवर्गवद्वर्गः शालिधान्यराशिवद्राशिः विप्रकीर्णधान्यपुञ्जीकृतपुञ्जवत्पुञ्जः गुडादिपिण्डीकृतपिंडवत् पिण्डः हिरण्या- दिद्रव्यनिकरवन्निकरः तीर्थादिषु संमिलितजनसंघातवत् संघातः राजगृहाङ्गणजनाकुलवत् आकुलं पुरादिजनसमूहवत् समूहः '**सेत**'- मित्यादि निगमनं । आह-किं पुनरिदमावश्यकं षडध्ययनात्मकमिति ?, उच्यते, षडर्थाधिकारविनियोगात्, क एतेऽर्थाधिकारा ? इति तानुपद- र्शयन्नाह--'**आवस्सगस्स ण**' मित्यादि (५८-४३) **सावज्जगाहा** (*६-४३) व्याख्या- सावद्ययोगविरतिः-सपापव्यापारविरमणं सा- मायिकार्थाधिकारः, उत्कीर्तनेति सकलदुःखविरेकभूतसावद्ययोगविरत्युपदेशकत्वादुपकारित्वात्सद्भूतगुणोत्कीर्तनकरणादन्तःकरणशुद्धेः प्रधान- कर्म्मक्षयकारणत्वाद्दर्शनविशुद्धिः पुनर्बोधिलाभहेतुत्वाद्भगवतां जिनानां यथाभूतान्यासाधारणगुणोत्कीर्तना चतुर्विंशतिस्तवस्येति, गुणवतश्च प्रतिपत्त्यर्थं वन्दना वन्दनाध्ययनस्य, तत्र गुणा मूलगुणोत्तरगुणव्रतपिण्डविशुद्ध्यादयो गुणा अस्य विद्यन्त इति गुणवान् तस्य गुणवतः प्रति- पत्त्यर्थं वन्दनादिलक्षणा (प्रतिपत्तिः) कार्येति, उक्तं च '**पासत्थादी**' गाहा, चशब्दात्पुष्टमालंबनमासाद्यागुणवतोऽपीत्याह, उक्तं च '**परियाय**' गाहा, स्खलितस्य निंदा प्रतिक्रमणार्थाधिकारः कथंचित्प्रमादतः स्खलितस्य मूलगुणोत्तरगुणेषु प्रत्यागतसंवेगविशुद्ध्यमानाध्यवसायस्य प्रमाद- कारणमनुसरतोऽकार्यमिदमतीवेति भावयतो निंदाऽऽत्मसाक्षिकीति भावना, व्रणचिकित्सा कायोत्सर्गस्य, इयमत्र भावना--निन्दया शुद्धिमना-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सादयतः व्रणसाधर्म्योपनयेनालोचनादिदशविधप्रायश्चित्तभैषजेन चरणातिचारव्रणचिकित्सेति, गुणधारणा प्रत्याख्यानार्थाधिकार इति, अयमत्र भावार्थः- यथेह मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिः निरतिचारसंधारणं च तथा प्ररूपणमर्थाधिकार इति, चशब्दादन्ये चापान्तराला अर्थाधिकारा विज्ञेया इति, एवकारोऽवधारण इति गाथार्थः । एषां च प्रत्यध्ययनमर्थाधिकारद्वार एवावकाशः प्रत्येतव्यः । साम्प्रतं यदुक्तमादौ 'श्रुतस्कन्धाध्ययनानि चावश्यक' मिति तत्रावश्यकादिन्यासोऽभिहित इदानीमध्ययनन्यासावसरः, स चानुयोगद्वारप्रक्रमायातः प्रत्यध्ययनमोघनिष्पन्न एव वक्ष्यते, लाघवार्थमिति । साम्प्रतमावश्यकस्य यद्व्याख्यातं यच्च व्याख्येयं तदुपदर्शयन्नाह-'आवस्स' गाहा (*७-४४) व्याख्या-पिण्डार्थः-समुदायार्थः वर्णितः-कथितः समासेन-संक्षेपेण आवश्यकश्रुतस्कन्ध इति शास्त्रस्यान्वर्थाभिधानात्, इत ऊर्द्धमेकैकमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामः- वक्ष्याम इति गाथार्थः । कीर्त्तनं कुर्वन्निदमाह-'तंजहा--सामाइय' मित्यादि (५९-४४) सूत्रसिद्धं यावत् '**तत्थ पढमज्झयणं सामाइयं**' तत्रशब्दो वाक्योपन्यासार्थो निर्द्धारणार्थो वा, प्रथमं-आद्यं शेषचरणादिगुणाधारत्वात्प्रधानं मुक्तिहेतुत्वाद्, उक्तं च- 'सामायिकं गुणानामाधारः खमिव सर्वभावानाम् । नहि सामायिकहीनाश्चरणादिगुणान्विता येन ॥ १ ॥ तस्माज्जगाद भगवान् सामायिकमेव निरुपमोपायम् । शारीरमानसानेकदुःखनाशस्य मोक्षस्य ॥ २ ॥ बोधादेरधिकमयनमध्ययनं प्रपञ्चतो वक्ष्यमाणशब्दार्थं सामायिकम्, इह च समो-रागद्वेषवियुतो यः सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति, आयो लाभः प्राप्तिरिति पर्यायाः, समस्य आयः समायः, समो हि प्रतिक्षणमपूर्वैर्ज्ञानदर्शनचरणपर्यायैर्भवाटवीभ्रमणसंक्लेशविच्छेदकैर्निरुपमसुखहेतुभिरधःकृतचिन्तामणिकल्पद्रुमोपमैर्युज्यते, स एव समायः प्रयोजनमस्याध्ययनसंवेदनानुष्ठानवृन्दस्येति सामायिकं, समाय एव सामायिकं तस्य सामायिकस्य 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे 'इमे' त्ति अमूनि वक्ष्यमाणलक्षणानि महापुरस्येव चत्वारीति संख्या न त्रीणि नापि पञ्च अनुयोगद्वाराणि, इहाध्ययनार्थकथनविधिरनुयोगः, द्वाराणीव

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

द्वाराणि–नगरप्रवेशमुखानि, सामायिकपुरस्यार्थाधिगमोपायद्वाराणीत्यर्थः भवंति, ' तद्यथे ' त्युपन्यासार्थः ' उवक्कमे ' त्यादि, इह च नगरदृष्टान्तमाचार्याः प्रतिपादयन्ति, यथा ह्यकृतद्वारमनगरमेव भवति, कृतैकद्वारमपि दुरधिगमनं कार्यातिपत्तये च, चतुर्मूलद्वारं तु प्रतिद्वारानुगतं सुखाधिगमं कार्यानतिपत्तये च, एवं सामायिकपुरमप्यर्थाधिगमोपायद्वारशून्यमशक्याधिगमं भवति, एकद्वारानुगतमपि च दुरधिगमं, सप्रभेदचतुर्द्वारानुगतं तु सुखाधिगममित्यतः फलवान् द्वारोपन्यास इति, तत्रोपक्रमणमुपक्रम इति भावसाधनः, शास्त्रस्य न्यासदेशसमीपीकरणलक्षणः, उपक्रम्यते वाऽनेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रम इति करणसाधनः, उपक्रम्यतेऽस्मादिति वा विनीतविनेयविनयादित्युपक्रम इत्यपादानसाधनः, तथा च शिष्यो गुरुं विनयेनाराध्यानुयोगं कारयन्नात्मनाऽपादानार्थे वर्त्तत इति । एवं निक्षेपणं निक्षेपः निक्षिप्यते वा अनेनास्मिन्नस्मादिति वा निक्षेपः न्यासः स्थापनेति पर्यायः, एवमनुगमनमनुगमः अनुगम्यतेऽनेनास्मिन्नस्मादिति वाऽनुगमः, सूत्रस्यानुकूलः परिच्छेद इत्यर्थः, एवं नयनं नयः नीयतेऽनेनास्मिन्नस्मादिति वा नयः, अनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छेद इत्यर्थः। आह-एषामुपक्रमादिद्वाराणां किमित्येवं क्रम इति, अत्रोच्यते, न ह्यनुपक्रान्तं सदसमीपीभूतं निक्षिप्यते, न चानिक्षिप्तं नामादिभिरर्थतोऽनुगम्यते, न चार्थतोऽननुगतं नयैर्विचार्यत इत्यतोऽयमेव क्रम इति, उक्त च--' संबध्धमुपक्रमतः समीपमानीय रचितनिक्षेपम् । अनुगम्यतेऽथ शास्त्रं नयैरनेकप्रभेदैस्तु ॥१॥ तत्रोपक्रमो द्विप्रकारः-शास्त्रीय इतरश्च, तत्रेतराभिधित्सयाऽऽह--' से किं त ' मित्यादि (६०–४५) वस्तुतो भावितार्थमेव, यावत् ' से किं तं जाणगसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वोवक्कमे ' इत्यादि, त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा--' सचित्ते ' त्यादि, (६१–४६) द्रव्योपक्रम इति वर्त्तते, शेषाक्षरार्थः सचित्तद्रव्योपक्रमनिगमनावसानः सूत्रसिद्ध एव, भावार्थस्त्वयमिह--'सचित्त' त्यादि, द्रव्योपक्रमः द्विपदचतुष्पदापदभेदभिन्नः,एकैको द्विविधः--परिकर्म्मणि वस्तुविनाशे च, तत्र परिकर्म्म--द्रव्यस्य गुणविशेषपरिणामकरणं तस्मिन् सति, तद्यथा--घृताद्युपयोगेन नटादीनां वर्णा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दिकरणमथवा कर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रियेति, अन्ये शास्त्रगान्धर्वनृत्यादिकलासम्पादनमपि द्रव्योपक्रमं व्याचक्षते, इदं पुनरसाधु, विज्ञानविशेषात्मकत्वाच्छास्त्रादिपरिज्ञानस्य, तस्य च भावत्वादिति, किंत्वात्मद्रव्यसंस्कारविवक्षाऽपेक्षया शरीरवर्णादिकरणवत्स्यादपीति, एवं चतुष्पदानामपि हस्त्यश्वादीनां शिक्षागुणविशेषकरणं, एवमपदानां अप्याम्रादीनां वृक्षविशेषाणां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्वार्द्धक्यादिगुणापादनमिति, एतत्फलानां वा गर्त्ताप्रक्षेपकोद्रवपलालादिस्थगनादिनेति, आह-यः स्वयं कालान्तरभाव्युपक्रम्यते यथा तरोर्वार्द्धक्यादि तत्र परिकर्म्मणि द्रव्योपक्रमता युक्ता, वर्णकरणकलादिसंपादनस्य तु कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेणानुपपत्तेः कथं परिकर्म्मणि द्रव्योपक्रम इति, अत्रोच्यते, विवक्षितहेतुजालमन्तरेणानुपपत्तेरित्यसिद्धं, कथं ?, वर्णस्य तावन्नामकर्म्मविपाकित्वात्स्वयमपि भावात्, कलादीनां क्षायोपशमिकत्वात्तस्य च कालान्तरे स्वयमपि संभवात्, विभ्रमविलासादीनां च युवावस्थायां दर्शनात्, तथा वस्तुविनाशे च पुरुषादीनां खड्गादिभिर्विनाश एवोपक्रम्यत इति । आह--परिकर्म्मवस्तुनाशोपक्रमयोरभेद एव उभयत्र पूर्वरूपपरित्यागेनोत्तरावस्थापत्तेरिति, अत्रोच्यते, परिकर्मोपक्रमजनितोत्तररूपापत्तावपि विशेषेण प्राणिनां प्रत्यभिज्ञानदर्शनात्, वस्तुनाशोपक्रमसंपादितोत्तरधर्म्मरूपे तु वस्तुन्यदर्शनाद्विशेषसिद्धिरिति, अथवैकत्र नाशस्यैव विवक्षितत्वाददोषः, '**से किं तं अचित्तदव्वोवक्कमे**' त्यादि (६५-४६) निगमनं, निगदसिद्धमेव, नवरं खण्डादीनां गुडादीनामित्यत्रानलसंयोगादिना माधुर्यगुणविशेषकरणं विनाशश्च, मिश्रद्रव्योपक्रमस्तु स्थासकादिविभूषिताश्वादिविषय एवेति, विवक्षातश्च कारकयोजना द्रष्टव्या, द्रव्यस्य द्रव्येन द्रव्याद् द्रव्ये वोपक्रमो द्रव्योपक्रम इति । '**से किं त**' मित्यादि, (६७-४८) क्षेत्रस्योपक्रमः क्षेत्रोपक्रम इति, आह-क्षेत्रममूर्त्तं नित्यं च, अतस्तस्य कथं करणविनाशाविति ?, अत्रोच्यते, तद्व्यवस्थितद्रव्यकरणविनाशभावादुपचारतः खल्वदोषः, तथा चाह--तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशो युक्त एव, मञ्चाः क्रोशन्तीति यथा, तथा चाह सूत्रकारः-'**जमिण**' मित्यादि, यद्धलकुलिकादिभिः क्षेत्राण्यु-

For Private and Personal Use Only

पक्रम्यन्ते--योग्यतामापाद्यन्ते आदिशब्दाद्विनाशकारणगजेन्द्रवधादिपरिग्रहः 'से त' मित्यादि निगमनं । 'से किं त' मित्यादि, (६८-४८) कालस्य वर्त्तनादिरूपत्वात् द्रव्योपक्रम एवोपचारात् कालोपक्रम इति, चंद्रोपरागादिपरिज्ञानलक्षणो वा, यद्वा 'जं ण' मित्यादि, यन्त्रालिकादिभिः काल उपक्रम्यते--ज्ञानयोग्यतामापाद्यते, नालिका--घटिका, आदिशब्दात् प्रहरादिपरिग्रहः, 'से त' मित्यादि निगमनवाक्यं, भावोपक्रमो द्विधा--आगमतो नोआगमतश्च, आगमतो ज्ञाता उपयुक्तः, नोऽआगमतस्तु प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति, तत्राप्रशस्तो डोड्डिणिगणिकामात्यादीनां, एत्थोदाहरणानि-एगा मरुगिणी, सा चिंतेति--किह धूताओ सुहिताओ होज्जात्ति ?, तो जेट्ठिता धूया सिक्खाविया, जहा-वरंती मत्थए पण्हीए आहणिज्जासि, ताए आहतो, सो तुट्ठो पादं मद्दितुमारद्धो, ण दुक्खावियत्ति, तीए मायाए कहियं, ताए भणियं-जं करेहि तं करेहि, ण एस किंचि तुज्झ अवरज्झतित्ति, बितिया सिक्खाविया, तीएवि आहओ, सो झंखित्ता उवसंतो, सा भणति--तुमंपि वीसत्था विहर, णवरं झंखणओ एसोत्ति, तइया सिक्खविया, तीएवि आहओ, सो रुट्ठो, तेण दढं पिट्टिया धाडिया य, तं अकुलपुत्ती जा एवं करेसि, तीए मायाए कहियं, पच्छा कहवि अणुगमिओ-अम्ह एस कुलधम्मोत्ति, धूया य भणिया--जहा देवयस्स वट्टिज्जासित्ति, मा छड्डिहिति । एगम्मि णयरे चउसट्ठिकलाकुसला गणिया, तीए परभावोवक्कमणनिमित्तं रतिघरम्मि सव्वाओ पगतीओ नियनियवावारं करेमाणीओ आलिहावियाओ, तत्थ य जो जो वड्डइमाई एइ सो सो नियं २ सिप्पं पसंसति, णायभावो त सुअणुयत्तो भवति, अणुयत्तिओ य उवयारं गाहिओ खद्धं खद्धं दव्वजातं वितरेति, एसवि अपसत्थो भावोवक्कमो । एगम्मि णयरे कोई राया अस्सवाहणियाए सह अमच्चेण णिग्गओ, तत्थ य से अस्सेणऽबाधेणं खलिणे काइया वोसिरिया, खल्लरं बद्धं, तं च पुढविथिरत्तणओ तहट्ठियं चेव रण्णा पडिनियत्तमाणेण सुइरं निज्झाइयं, चिंतियं चाणेण--इह तलागं सोहणं हवइत्ति, ण उण वुत्तं, अमच्चेणं इंगितागारकुसलेण रायाणमणापुच्छिय महासरं खणावियं चेव, पालीए आरामो

अप्रशस्त-भावोपक्रमः

से पवरो कओ, तेणं कालेणं अस्सवाहणियाए गच्छंतेण दिट्ठं, भणियं चऽणेण--केणेयं खणावितं ?, अमच्चेण भणियं--सामिराय ! तुम्हेहिं चेव, कहंपि य ?, अवलोयणाए कहिए परितुट्ठेण संवड्ढणा कता, एसवि अपसत्थो भावोवक्कमोत्ति, उक्तोऽप्रशस्तः । इदानीं प्रशस्तः उच्यते, तत्र श्रुतादिनिमित्तमाचार्यभावोपक्रमः प्रशस्त इति, आह--व्याख्याङ्गप्रतिपादनाधिकारे गुरुभावोपक्रमाभिधानमनर्थकमिति, न, तस्यापि व्याख्याङ्गत्वात्, उक्तं च--"गुर्वायत्ता यस्माच्छास्त्रारम्भा भवंति सर्वेऽपि । तस्माद् गुर्वाराधनपरेण हितकांक्षिणा भाव्यम् ॥ १ ॥ तथा भाष्यकारेणाप्यभ्यधायि--' गुरुचित्तायत्ताइं वक्खाणंगाइं जेण सव्वाइं । जेण पुण सुप्पसण्णं होति तयं तं तहा कुज्जा ॥ १ ॥ आगारिंगितकुसलं जइ सेयं वायसं वदे पुज्जा । तहविय सिं णावि कूडे विरहंमि य कारणं पुच्छे ॥ २ ॥ निवपुच्छिएण भणिओ गुरुणा गंगा कओ मुही वहति ? । संपाडितवं सीसो जह तह सव्वत्थ कायव्व ॥ ३ ॥" मित्यादि, आह--यद्येवं गुरुभावोपक्रम एवाभिधातव्यो न शेषाः, निष्प्रयोजनत्वात्, न, गुरुचित्तप्रसादनार्थमेव तेषामुपयोगित्वात्, तथा च देशकालावपेक्ष्य परिकर्म्मनाशौ द्रव्याणामुदकौदनादीनामाहारादिकार्येषु कुर्वन् विनेयो गुरोर्हरति चेतः, अथवोपक्रमसाम्यात्प्रकृते निरुपयोगिनोऽप्यन्यत्रोपयोक्ष्यन्त इत्यलं प्रसङ्गेन, उक्त इतरः । अधुना शास्त्रीयप्रतिपादनायाह--' अहवे ' त्यादि (७०--५१), यद्वा प्रशस्तो द्विविधः--गुरुभावोपक्रमः शास्त्रभावोपक्रमश्च, तत्र गुरुभावोपक्रमः प्रतिपादित एव, शास्त्रभावोपक्रमं तु प्रतिपादयन्नाह--' अहवे ' त्यादि, अथवेति विकल्पार्थः, उपक्रमो-भावोपक्रमः षड्विधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा--' अणुपुव्वी ' त्यादि, उपन्याससूत्रं निगदसिद्धमेव, ' से किं त ' मित्यादि (७१--५१), इह पूर्वं प्रथममादिरिति पर्यायाः, पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव इति ' गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणि ष्यञ् चेति (पा. ५-१-१२४) स चायं भावप्रत्ययो नपुंसकलिङ्गे यञ्करणसामर्थ्याच्च स्त्रीलिङ्गेऽपि, तथा हि तस्मादनुपूर्वभावः आनुपूर्वी अनुक्रमोऽनुपरिपाटीति पर्यायाः, त्र्यादि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वस्तुसंहतिरिति भावः, इयमानुपूर्वी दशविधा--दशप्रकाराः प्रज्ञप्तास्तद्यथा '**नामानुपूर्वी**' त्यादि, वस्तुतो भावितार्थत्वात्सूत्रसिद्धमेव तावद्यावत् '**उवणिहिया य**' (७२--५१) '**अणोवणिहिया य**' तत्र निधानं निधिर्न्यासो विरचना निक्षेपः प्रस्तावः स्थापनेति पर्यायाः, तथा च लोके--निधेहीदं निहितमिदमित्यर्थे निक्षेपार्थो गम्यते, उप-सामीप्येन निधानमुपनिधिः--विवक्षितस्यार्थस्य विरचनायाः प्रत्यासन्नता, उपनिधिः प्रयोजनमस्या इति प्रयोजनार्थे ठक् औपनिधिकी, एतदुक्तं भवति--अधिकृताध्ययनपूर्वानुपूर्व्यादिरचनाश्रयप्रस्तारोपयोगिनी औपनिधिकीत्युच्यते, न तथा अनौपनिधिकी, '**तत्थ ण**' मित्यादि, तत्र याऽसावौपनिधिकी सा स्थाप्या--सांन्यासिकी तिष्ठतु तावद् अल्पतरवक्तव्यत्वात्तस्याः, किंतु यत्रैव बहु वक्तव्यमस्ति तत्र यः सामान्योऽर्थः सोऽन्यत्रापि प्ररूपित एव लभ्यत इति गुणाधिक्यसंभवात् सैव प्रथममुच्यत इति, आह च सूत्रकारः--'**तत्थ ण**' मित्यादि, तत्र याऽसावनौपनिधिकी सा नयवक्तव्यताश्रयणात् द्रव्यास्तिकनयमतेन द्विविधा प्रज्ञप्ता, नैगमव्यवहारयोः संग्रहस्य च, अयमत्र भावार्थः--इहौघतः सप्त नया भवन्ति, नैगमादयः, उक्तं च-नैगमसंग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूता नयाः' एते च नयद्वयेऽवस्थाप्यन्ते-द्रव्यास्तिकः पर्यायास्तिकश्च, तत्राद्यास्त्रयो द्रव्यास्तिकः, शेषाः पर्यायास्तिक इति, पुनः द्रव्यास्तिकोऽप्यौघतो द्विभेदः--अविशुद्धो विशुद्धश्च, अविशुद्धो नैगमव्यवहारौ विशुद्धः संग्रह इति, कथं ?, येन नैगमव्यवहारौ कृष्णाद्यनेकगुणाधिष्ठितं त्रिकालविषयं अनेकभेदास्थितं नित्यानित्यं द्रव्यमित्येवंवादिनौ, संग्रहस्तु परमाण्वादिसामान्यवादीत्यलं विस्तरेण। '**से किं त**' मित्यादि अत्राप्यल्पवक्तव्यत्वात् संग्रहाभिधानं पश्चादिति, पञ्चविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा '**अर्थपदपरूपणते**' त्यादि, (७३--५३) तत्र अर्यत इत्यर्थः तद्युक्तं--तद्विषयं तदर्थं वा पदं अर्थपदं तस्य प्ररूपणा--कथनं तद्भावोऽर्थपदप्ररूपणता, संज्ञासंज्ञिसम्बन्धप्ररूपणतेत्यर्थः, तथा भंगसमुत्कीर्त्तनता, इहार्थपदानामेव समुदितविकल्पकरणं भंगः भंगस्य भंगयोः भङ्गानां वा समुत्कीर्त्तनं--उच्चारणं भंगसमुत्कीर्त्तनं तद्भाव इति समासः,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तथा भङ्गोपदर्शनता, इह यो भङ्गस्तेनार्थपदेन यैर्वार्थपदैरुपजायते तस्य तथोपदर्शनं २ तद्भाव इति विग्रहः, सूत्रतोऽर्थतश्च प्ररूपणेत्यर्थः, तथा समवतारः–इहानुपूर्वीद्रव्याणां स्वस्थानपरस्थानसमवतारान्वेषणाप्रकारः समवतार इति, तथानुगमः आनुपूर्व्यादीनामेव सत्पदप्ररूपणादिभिरनुयोगद्वारैरनेकधाऽनुगमनं अनुगम इति । 'से किं त' मित्यादि, (७४–५३) 'तिपदेसिए आणुपुव्वी' त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धाः आनुपूर्व्यः, अयमत्र भावार्थः- इहादिमध्यान्तांशपरिग्रहेण सावयवं वस्तु निरूप्यते, तत्र कः आदि किं मध्यं कोऽन्त इति?, लोकप्रसिद्धमेव, यस्मात्परमस्ति न पूर्वं स आदिः, यस्मात्पूर्वमस्ति न परमंतः सः, तयोरंतरं मध्यमुपचरति, तदेतत् त्रयमपि यत्र वस्तुरूपेण मुख्यमस्ति तत्र गणनाक्रमः सम्पूर्ण इतिकृत्वा पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव आनुपूर्वी, एतदुक्तं भवति-संबन्धिशब्दा ह्येते परस्परसापेक्षाः प्रवर्त्तन्त इति यत्रैषां मुख्यो व्यपदेश्यव्यपदेशकभावोऽस्ति अयमस्यादिरयमस्यान्त इति तत्रानुपूर्वीव्यपदेश इति, त्रिप्रदेशादिषु संभवति नान्यत्रेति, यः पुनरसंसक्तं रूपं केनचिद्वस्त्वन्तरेण शुद्ध एव परमाणुस्तस्य द्रव्यतः अनवयवत्वात् आदिमध्यावसानत्वाभावात् अनानुपूर्वीत्वं, यस्तु द्विप्रदेशिकः स्कन्धस्तस्याप्याद्यन्तव्यपदेशः परस्परापेक्षयाऽस्तीतिकृत्वा अनानुपूर्वीत्वमशक्यं प्रतिपत्तुं, अथानुपूर्वीत्वं प्रसक्तं तदपि चावधिभूतवस्तुरूपस्यासंभवात् अपरिपूर्णत्वात् न शक्यते वक्तुमिति उभाभ्यामवक्तव्यत्वात् अवक्तव्यकमुच्यते, यस्मान्मध्ये सति मुख्य आदिर्लभ्यते मुख्यश्चान्तः परस्पराशंकरेण, तदत्र मध्यमेव नास्तीतिकृत्वा कस्यादिः कस्य वान्त इतिकृत्वा व्यपदेशाभावात् स्फुटमवक्तव्यकं, 'तिपदेसिया आणुपुव्वीउ' इत्यादि, बहुवचननिर्देशः, किमर्थोऽयमिति चेत् आनुपूर्व्यादीनां प्रतिपदमनन्तव्यक्तिख्यापनार्थः, नैगमव्यवहारयोश्चेत्थंभूताभ्युपगमप्रदर्शनार्थं इति, अत्राह-एषां पदानां द्रव्यवृद्ध्यनुक्रमादेवमुपन्यासो युज्यते-अनानुपूर्वी अवक्तव्यकं आनुपूर्वी च, पश्चानुपूर्व्या च व्यत्ययेन, तत् किमर्थमुभयमुल्लंघ्यान्यथा कृतमिति, अत्रोच्यते, अनानुपूर्व्यपि व्याख्यानांगमिति ख्यापनार्थं, किंचान्यत्- आनुपूर्वीद्रव्यबहुत्वज्ञापनार्थं

For Private and Personal Use Only

स्थानबहुज्ञापनार्थं चादावानुपूर्व्या उपन्यासः, ततोऽल्पतरद्रव्यत्वादवक्तव्यकस्येत्यलं विस्तरेण । 'सेत' मित्यादि निगमनं, 'एताए ण' मित्यादि, (७५-५५) एतयाऽर्थप्ररूपणया किं प्रयोजनमित्यत्राह- एतया भङ्गसमुत्कीर्त्तनता क्रियते, सा चैवमवगन्तव्या-त्रयाणामानुपूर्व्यादिपदानामेकवचनेन त्रयो भङ्गाः, बहुबचनेनापि त्रयः, एते चासंयोगतः, संयोगेन तु आनुपूर्व्यनानुपूर्व्योश्चतुर्भङ्गी, तथा आनुपूर्व्यवक्तव्यकयोरपि सैव, तथाऽनानुपूर्व्यवक्तव्यकयोश्चेति, त्रिकसंयोगतस्तु आनुपूर्व्यनानुपूर्व्यवक्तव्यकेष्वष्टभङ्गीति, एवमेते षड्विंशतिर्भङ्गाः, अत्राह--भङ्गसमुत्कीर्त्तनं किमर्थं ?, उच्यते, वक्तुरभिप्रेतार्थप्रतिपत्तये नयानुमतप्रदर्शनार्थं, तथाहि--असंयुक्तं संयुक्तं समानमसमानं अन्यद्रव्यसंयोगे(ऽसंयोगे) च यथा वक्ता प्रतिपादयति तथैवेमौ प्रतिपाद्येते इति नयानुमतप्रदर्शनं, एषोऽत्र भावार्थः, भङ्गकास्तु ग्रन्थत एवानुसर्त्तव्याः, ' से त ' मित्यादि निगमनं, शेषमनिगूढार्थं यावत् ' तिपदेसिए आणुपुव्वी ' त्यादि, त्रिप्रदेशिकोऽर्थः आनुपूर्वीत्युच्यते, एवमर्थकथनपुरस्सराः शेषभङ्गा अपि भावनीया इति,एतदुक्तं भवति-तैरेव भंगकाभिधानैस्त्रिप्रदेशपरमाणुपुद्गलद्विप्रदेशार्थकथनविशिष्टैस्तदभिधेयान्याख्यानं भंगोपदर्शनतेति, आह--अर्थपदप्ररूपणाभंगसमुत्कीर्त्तनाभ्यां भंगोपदर्शनार्थताऽवगमाद्भेदतस्तदभिधानमयुक्तमिति, अत्रोच्यते, न,उभयसंयोगस्य वस्त्वन्तरत्वात् नयमतवैचित्र्यप्रदर्शनार्थत्वाच्चादोष इति, शेषं निगमनं सूत्रसिद्धमिति । ' से किं तं समोतारे ' त्यादि (७९-५८) अवतरणमवतारः—सम्यगविरोधतः स्वस्थान एवावतारः समवतारः, इहानुपूर्वीद्रव्याणामानुपूर्वीद्रव्येष्ववतारः न शेषेषु, स्वजातावेव वर्त्तन्ते न तु स्वजातिव्यतिरेकेणेति भावना, एवमनानुपूर्व्यादिष्वपि भावनीयमकृच्छ्रावसेया चाक्षरगमनिकेति न प्रतिपदं विवरणं प्रति प्रयास इति । ' से किं त ' मित्यादि (८०--५९) अनुगमः--प्राग्निरूपितशब्दार्थ एव नवविधो-नवप्रकारः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-' संतपदपरूवणा ' गाहा (*८--५९) व्याख्या-सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररूपणं तस्य भावः सत्पदप्ररूपणता-सदर्थगोचरा आनुपूर्व्यादिपदप्ररूपणता कार्या, तथा आनुपूर्व्यादिद्र-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

व्यप्रमाणं वक्तव्यं, तथाऽऽनुपूर्व्यादिद्रव्याधारः क्षेत्रं वक्तव्यं, तथा स्पर्शना वक्तव्या, क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः--' एगपदेसोगाढं सत्तपदेसा य से फुसणा ' कालश्चानुपूर्व्यादिस्थितिकालो वक्तव्यः, तथा अन्तरं- स्वभावपरित्यागे सति पुनस्तद्भावप्राप्तिविरह इत्यर्थः, तथा भाग इत्यानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्याणां कतिभाग इत्यादि, तथा भावो वक्तव्यः, आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि कस्मिन् भावे वर्त्तन्त इति, तथाऽल्पबहुत्वं वक्तव्यम्, आनुपूर्व्यादीनामेव मिथो द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थैः, व्यासार्थं तु प्रत्यवयवं ग्रन्थकार एव प्रपञ्चतो वक्ष्यते इति, तत्राद्यमवयवमधिकृत्याह-' णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं अत्थि णत्थी ' त्यादि, (८१--९०) कुतस्ते संशयः ?, घटादौ विद्यमाने खकुसुमादौ वाऽविद्यमाने वाऽविशेषेणाभिधानप्रवृत्तेः, तत्र निर्वचनमाह--'नियमा अत्थि' तथा वृद्धैरप्युक्तं--जम्हा दुविहाभिहाणं सत्थयमितरं व घडखपुप्फादी। दिट्ठमओ से संका णत्थि व अत्थित्ति सिस्सस्स ॥ १ ॥ अत्थित्ति य गुरुवयणं अभिहाणं सत्थयं जतो सव्वं। इच्छाभिहाणपच्चयतुल्लाभिधेया सदत्थमिणं ॥ २ ॥ ' यश्चास्य सदर्थः स उक्त एव, द्वारं। द्रव्यप्रमाणमधुना--' नेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं संखेज्जाइ ' (८२--९०) इत्यादि निगमनान्तं सूत्रसिद्धमेव, असंख्येयप्रदेशात्मके च लोकेऽनन्तानामानुपूर्व्यादिद्रव्याणां सूक्ष्मपरिणामयुक्तत्वादवस्थानं भावनीयमिति, दृश्यते चैकगृहान्तर्वर्त्याकाशप्रदेशेष्वेकप्रभापरमाणुव्याप्तेष्वपि प्रतिप्रदीपं भवतामेवानेकप्रदीपप्रभापरमाणूनामवस्थानामिति, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नामेत्यलं प्रसङ्गेन, द्वारं। क्षेत्रमधुना, तत्रेदं सूत्रं ' णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं लोयस्स किं संखेज्जइभागे होज्जा ' (८३--९०) इत्यादि प्रश्नसूत्रं, एकानुपूर्वीद्रव्यापेक्षया तत्प्रमाणसंभवे सति प्रश्नसूत्रं सुगमं, निर्वचनसूत्रं च ग्रन्थादेव भावनीयं, नवरं ' सव्वलोए वा होज्ज ' त्ति यदुक्तं तत्राचित्तमहास्कन्धः सर्वलोकव्यापकः समयावस्थायी सकललोकप्रमाणोऽवसेय इति, ' णाणादव्वाइं पडुच्च ' इत्यादि, नानाद्रव्याण्यानुपूर्वीपरिणामवन्त्येव प्रतीत्य प्रकृत्य वाऽधिकृत्येत्यर्थः नियमात्--नियमेन सर्व्वलोके, न शेषभागेष्विति,'होज्ज'-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्ति आर्षत्वाद्भवन्ति वर्त्तन्त इत्यर्थः, यस्मादेकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे सूक्ष्मपरिणामपरिणतान्यनन्तान्यानुपूर्वीद्रव्याणि विद्यन्त इति भावना, अनानुपूर्वीअवक्तव्यकद्रव्ये तु एकं द्रव्यं प्रतीत्य संख्येयभाग एव वर्त्तन्ते, न शेषभागेषु, यस्मात्परमाणुरेकप्रदेशावगाढ एव भवति, अवक्तव्यकं त्वेकप्रदेशावगाढं द्विप्रदेशावगाढं च, नानाद्रव्यभावना पूर्ववदिति, द्वारं । साम्प्रतं स्पर्शनाद्वारावसरः, तत्रेदं सूत्रं-'णेगमववहाराण'-मित्यादि (८४-६५) निगमनान्तं निगदसिद्धमेव, नवरं क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः--क्षेत्रमवगाह्यमात्रं स्पर्शना तु स्वचतसृष्वपि दिक्षु तद्बहिरपि वेदितव्येति, यथेह परमाणोरेकप्रदेशं क्षेत्रं सप्तप्रदेशा स्पर्शनेति, स्यादेतद्--एवं सत्यणोरेकत्वं हीयत इति, उक्तं च-' दिग्भागभेदो यस्यास्ति, तस्यैकत्वं न युज्यते ' इत्येतदयुक्तं, अभिप्रायापरिज्ञानात्, नह्यंशतः स्पर्शना नाम काचिद्, अपि तु नैरन्तर्यमेव स्पर्शनां ब्रूम इति, अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते विस्तरभयादिति, द्वारं । साम्प्रतं कालद्वारं, तत्रेदं सूत्रं-'णेगमववहाराण' मित्यादि, (८५-६३) निगमनं पाठसिद्धमेव, णवरमियमित्थं भावणा--दोण्हं परमाणूणं एक्को परमाणू संजुत्तो समयं चिट्ठिऊण विजुत्तो, एवं आणुपुव्विदव्वं जहण्णेणं एगसमयं होति, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं चिट्ठिऊण विउत्तो, एवमसंखेज्जं कालं, णाणादव्वाइं पुण पडुच्च सव्वद्धा--सर्वकालमेव विद्यन्ते, अणाणुपुव्वीसु तु एगो परमाणू एगसमयं एक्कल्लगो होऊण एक्केण वा दोहि वा बहुपरमाणूहि वा समं जुज्जइ, एवं जहण्णेणं एक्कं समयं होति, उक्कोसेणं असंखेज्जकालं एक्कल्लगो होऊण समं जुज्जइ, एवमसंखेज्जं कालं, णाणादव्वाइं पुण पडुच्च सव्वकालं विज्जंति, एवं अवत्तव्वगेसुवि एगं दव्वं पडुच्च दो परमाणू एगसमयं ठाऊण विजुज्जंति, अण्णेण वा संजुज्जंति, एवं अवत्तव्वगदव्वं जहण्णेणं एक्कं समयं होज्जा, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं चिट्ठिऊण विउज्जति संजुज्जति वा, एवं असंखेज्जं कालं, णाणादव्वाइं पडुच्च सव्वद्धं चिट्ठंति, द्वारं । अधुनाऽन्तरद्वारं, तत्रेदं सूत्रं—'णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाणं अंतरं कालओ केचिरं होती-'

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्यादि, (८६—६३) इह त्र्यादिस्कन्धास्त्र्यादिस्कन्धतां विहाय पुनर्यावता कालेन त एव तथा भवंतीत्यसावन्तरं, एगदव्वं आणुपुव्विदव्वं पडुच्च जहण्णेणं–सव्वत्थोवतया एगं समयं--काललक्खणं, कहं ?, तिपदेसियादियाओ परमाणुमादी विउत्तो समयं चिट्ठिऊण पुणो तेण दव्वेण विस्ससापओगाओ तहेव संजुज्जइ, एवमेगं समयं अंतरंति, उक्कोसेणं–उक्कोसगतया अणंतं कालं, कहं ?, ताओ चेव तिपदेसियादियाओ सो चेव परमाणुमाई विउत्तो अण्णेसु परमाणुद्व्यणुकाद्येकोत्तरवृद्ध्या अनन्ताणुकावसानेषु स्वस्थाने प्रतिभेदमनन्तव्यक्तिवत्सु ठाणेसु उक्कोसमंतराधिकारातो असइं (उक्कोस) ठितीए अच्छिऊण कालस्स अनन्तत्तणओ घंसणघोलणाए पुणोवि नियमेण चेव तेणं दव्वेणं पओगविस्ससाभावओ तहेव संजुज्जइत्ति, एवमुक्कोसतो अणंतं कालं अंतरं भवति, णाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अंतरं, इह लोके सदैव तद्भावादिति भावना, अणाणुपुव्विचिंताए एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयंति, कहं?, एगो परमाणू अण्णेणं अणुमादिणा घडिऊण समयं चिट्ठित्ता विउज्जति एवं एगसमयमन्तरं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, कहं ?, अणाणुपुव्विदव्वं अण्णेण अणाणुपुव्विदव्वेण अवत्तव्वगदव्वेणं आणुपुव्विदव्वेण वा संजुत्तं उक्कोसट्ठितियमसंखेज्जकालनियमितलक्खणं होऊण ठिति-अन्ते तओ भिण्णो नियमा परमाणू चेव भवति, अण्णदव्वाणवेक्खत्तणओ, एवं उक्कोसेणं असंखेज्जकालंति, एत्थ चोदगो भणति-णणु अणंतपदेसगाणुपुव्वीदव्वसंजुत्तं खंडखंडेहि विचडिऊण द्व्यणुकादिभावमपरित्यजदेवान्यान्यस्कन्धसम्बन्धस्थित्यपेक्षयाऽस्यानन्तकालमेवान्तरं कस्मान्न भवति इति, अत्रोच्यते, परमसंयोगस्थितेरप्यसंख्येयकालादूर्ध्वमभावादणुत्वेन तस्य संयुक्तत्वादणुत्वत एव वियोगभावादिति, कथमिदं ज्ञायत इति चेदुच्यते, आचार्यप्रवृत्तेः, तथाहि-इदमेव सूत्रं ज्ञापकमित्यलं चसूर्येति । 'णाणादव्वाइं' तु पूर्ववत्, अवत्तव्वगचिंताए एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं एवं-दुपरमाणुखंधो विउज्जिऊण एगं समयं ठाऊण पुणो संजुज्जइ, अण्णेण वा आणुपुव्वादिणा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

संजुज्जिय समयमेगं तहा चिट्ठिऊण पुणो विजुज्जइत्ति, अवत्तव्वगं चेव भवतीत्यर्थः, उक्कोसेणं अणंतकालं, कहं ?, एगमवत्तव्वगदव्वं अवत्तव्वगत्तेण विजुज्जिऊण अण्णेसु परमाणुद्व्यणुकाद्येकोत्तरवृद्ध्याऽनन्ताणुकावसानेषु स्वस्थानप्रतिभेदमनन्तव्याक्तिवत्सु ठाणेसुक्कोसंतराधिकारात् असतिं उक्कोसगठितीए अच्छिऊण कालस्स अणंतत्तणओ घंसणघोलणाओ पुणोवि ते चेव परमाणू विस्ससापओगतो तहेव जुज्जंति, एवमुक्कोसतो अणंतं कालं अंतरं हवति, णाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अंतर, इह लोके सदैव तद्भावादिति भावना, द्वारं । इदानीं भागद्वारं, तत्रेदं सूत्रं '**णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं सेसदव्वाणं कतिभागे होज्जा**' (८७--९५) इत्यादि, '**सेसदव्व**' त्ति अणाणुपुव्विदव्वा अवत्तव्वगदव्वा य, यद्वा एको रासी कओ ततो पच्छा चतुरो, एत्थ णिदरिसणं इमं--सतस्स संखेज्जातिभागे पंच, पंचभागे सतस्स वीसा भवंति, सतस्स असंखेज्जतिभागो दस, दसभागे दस चेव भवंति, सतस्स संखेज्जेसु भागेसु दोमाइएसु पंचभागेसु चत्तालीसादी भवंति, सतस्स असंखेज्जेसु भागेसु अट्ठसु दसभागेसु असीति भवति, चोदग आह--णणु एतेण णिदंसणेण सेसगदव्वाण अणुपुव्विदव्वा थोवतरा भवंति, जतो सतस्स असीति थोवतरात्ति, आचार्य आह--ण मया भण्णइ तब्भागसमा ते दट्ठव्वा, तब्भागत्थेसु वा दव्वेसु ते समा, किंतु सेसदव्वाणं आणुपुव्विदव्वा असंखेज्जेसु भागेसु अधिया भवंतीति वक्कसेसो, सेसदव्वा असंखेज्जभागे भवन्तीत्यर्थः, अणाणुपुव्विदव्वा अव्वत्तव्वगदव्वा य आणुपुव्विदव्वाणं असंखेज्जभागे भवंति, सेसं सुत्तसिद्धमिति (भाग) द्वारं । साम्प्रतं भावद्वारं, तत्रेदं सूत्रं--'**नेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं कयरंमि भावे होज्ज**' त्तीत्यादि (८८--९६) इह कर्म्मविपाक उदयः उदय एव औदयिकः स चाष्टानां कर्म्मप्रकृतीनामुदयः तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त औदयिकः, उपशमो--मोहनीयकर्म्मणोऽनुदयः स एवौपशमिकस्तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त इति, क्षयः-कर्म्मणोऽत्यन्ताविनाशः स एव क्षायिकस्तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त इति,कर्म्मण एव कस्यचिदंशस्य क्षयः कस्यचिदुपशमः ततश्च क्षयश्चापशमश्च

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षयोपशमौ ताभ्यां निर्वृत्तः क्षायोपशमिकः, परिणमनं परिणामः, द्रव्यस्य तथा भाव इत्यर्थः, स एव पारिणामिकः तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त इति, सान्निपातिको य एषामेव द्विकादिसंयोगादुपजायते, एष शब्दार्थः, भावार्थं पुनरमीषां स्वस्थाने एवोपरिष्टाद्वक्ष्यामः, नवरं निर्वचनं, निर्वचनसूत्रोपयोगीतिकृत्वा परिणामिकभावार्थो लेशतः प्रतिपाद्यत इति, इह परिणामः द्विविधः- सादिरनादिश्च, तत्र धर्मास्तिकायादिद्रव्यादिष्वनादिपरिणामः रूपिद्रव्येष्वादिमांस्तद्यथा अभ्रेन्द्रधनुरादिपरिणाम इत्येवमवस्थिते सतीदं निर्वचनसूत्रं ' णियमा ' इत्यादि, नियमेन-अवश्यंतया सादिपरिणामिके भावे भवन्ति, तथा परिणतेरनादित्वाभावाद्, उत्कृष्टतो द्रव्याणां विशिष्टैकपरिणामत्वेनासंख्येयकालस्थितेः, शेषं सूत्रसिद्धं, द्वारं । साम्प्रतमल्पबहुत्वद्वारं, तत्रेदं सूत्रं--' एतेसिग ' मित्यादि (८९--६७) द्रव्यं च तदर्थश्च द्रव्यार्थः तस्य भावो द्रव्यार्थता, एकानेकपुद्गलद्रव्येषु यथासंभवतः प्रदेशगुणपर्यायाधारतेत्यर्थः, तया द्रव्यत्वेनेतियावत्, प्रकृष्टो देशः प्रदेशः प्रदेशश्चासावर्थश्च प्रदेशार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता, तेष्वेव द्रव्येषु प्रतिप्रदेशं गुणपर्यायाधारतेति भावना, तया, अणुत्वेनेत्यर्थः, द्रव्यार्थप्रदेशार्थता यथोक्तोभयरूपतया, शेषं सूत्रसिद्धं यावत 'सव्वत्थोवाइं णेगमववहाराणं अव्वत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्ठत्तयाए' त्ति, का तत्र भावना?, उच्यते, संघातभेदानिमित्तालपत्वात्, तेभ्य एव अणाणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए विसेसाधिताइं ?, कथं ?, उच्यते बहुतरद्रव्योत्पत्तिनिमित्तत्वात्, तेभ्योऽपि आणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणाइं, कथं ?, उच्यते, त्र्याद्येकप्रदेशोत्तरवृद्ध्या द्रव्यस्थानानां निसर्गत एव बहुत्वात्, संघातभेदनिमित्तबहुत्वाच्च, इह विनेयानुग्रहार्थं भावनाविधिरुच्यते--एग दुग तिग चउप्पदेसा य ठाविता १, २, ३, ४, एत्थ संघातभेदतो पञ्च अवत्तव्वगदव्वाइं हवंति, दस अणाणुपुव्विदव्वा भेदतो संघाततो वा, एककाले तिण्णि य आणुपुव्विदव्वा, कमेण पुण एगदुगादिसंजोगभेदतो अणेगे भवंति, अण्णे भणंति-चोद्दस हवंति, तदभिप्रायं तु न वयं सम्यगवगच्छामोऽतिगंभीरत्वादिति, एवं पंचदसा-

For Private and Personal Use Only

दिसु भावेयव्वं, सव्वण्णुवयसतो य सद्धेयं, नान्यथावादिनो जिनाः, 'पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवाइं णेगमववहाराण' मित्यादि, स्तोकत्वे कारणं 'अपदेसट्ठयाए' त्ति अप्रदेशार्थत्वेन नास्य प्रदेशा विद्यन्त इत्यप्रदेशः-परमाणुः, उक्तंच-'परमाणुरप्रदेश'इति तद्भावस्तेन, अणोर्निरवयवत्वादित्यर्थः, आह--प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकानीत्यभिप्राये अप्रदेशार्थत्वेनेति कारणाभिधानमयुक्तं, विरोधात्, स्वभावो हि हेतुर्यदि प्रदेशार्थता कथमप्रदेशार्थता इति, अत्रोच्यते, आत्मीयैकप्रदेशव्यतिरिक्तप्रदेशान्तरप्रतिषेधापेक्षा ह्यप्रदेशार्थता, न पुनर्निजैकप्रदेशप्रतिषेधापेक्षापि, धर्म्मिण एवाप्रसङ्गाद्विचारवैयर्थ्यप्रसंगाद् अलं । विस्तरेण 'अवत्तव्वगदव्वाइं पदेसट्ठयाए विसेसाधियाइं' अनानुपूर्वीद्रव्येभ्य इति, अत्र विनेयासंमोहार्थमुदाहरणं-बुद्धीए सयमेत्तं अवत्तव्वगदव्वा कया, अणाणुपुव्विदव्वा पुण दिवड्ढसयमेत्तगा, एवं द्रव्यत्वेन विशिष्टविशेषाधिका भवन्ति, पदेसत्तणे पुणा अणाणुपुव्विदव्वा अप्पणो दव्वट्ठताए तुल्ला चेव, अपदेसत्तणओ, विसिट्ठविसेसाधिता(अवत्तव्वया)दुसयमेत्ता भवंति, आणुपुव्विदव्वाइं अपदेसट्ठताए अणंतगुणाइं, तेहिंतोवि पदेसट्ठताए आणुपुव्विदव्वाइं अणंतगुणाइं, कथं ?, उच्यते, आणुपुव्विदव्वाणं ठाणबहुत्तणओ, तेसिं च संखा अणंतपदेसत्तणओ, उभयार्थता सूत्रसिद्धैव 'से त' मित्यादि निगमनद्वयं, 'से किं त' मित्यादि (९०--६९) इह सामान्यमात्रसंग्रहणशीलः संग्रहः, शेषं सूत्रासिद्धं यावत् 'तिपदेसिया आणुपुव्वी' त्यादि, इह संग्रहस्य सामान्यमात्रप्रतिपादनपरत्वाद्यावन्तः केचन त्रिप्रदेशिकास्ते त्रिप्रदेशिकत्वसामान्याव्यतिरेकात् व्यतिरेके च त्रिप्रदेशिकत्वानुपपत्तेः सामान्यस्य चैकत्वादेकैव त्रिप्रदेशिकानुपूर्वीति, एवं चतुष्प्रदेशिकादिष्वपि भावनीयं, पुनश्च विशुद्धतरसंग्रहापेक्षया सर्वासामेवानुपूर्वीत्वसामान्यभेदादेकैवानुपूर्वीति, एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकेष्वपि स्वजात्यभेदतो वाच्यमेकत्वमिति 'से त' मित्यादि निगमनं, बहुत्वाभावाद्बहुवचनाभावः 'एताए ण' मित्यादि (९२--७०) पाठसिद्धं, यावत् 'अत्थि आणुपुव्वी' त्यादि सप्त भंगाः, व्यक्तिबहुत्वाभावाद्बहुवचनानुपपत्तितः शेषभंगाभाव इति, एवं भंगोपदर्शनायामपि भावनीयं। 'से किं तं

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

समोतारे ' त्यादि (९४–७१) सूत्रसिद्धं, यावत् 'संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं आणुपुव्विदव्वेहिं समोतरंति' तज्जातौ वर्त्तन्ते, आनुपूर्वीत्वेन भवन्तीत्यर्थः, एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यचिन्तायामपि भावना कार्या, पाठान्तरं वा ' सट्ठाणे समोतरंति ' स्वस्थानं तस्मिन् समवतरंतीति, अत्राह-जं सट्ठाणे समोतरंतीत्ति भणइ, किं तं आतभावो सट्ठाणं परदव्वं वा समभावपरिणामत्तणओ सट्ठाणं ?, जदि आतभावो सट्ठाणं तो आतभावे ठितत्तणतो समोतारो भवति, अह परदव्वं तो आणुपुव्विदव्वस्स अणाणुपुव्विअवत्तव्वगदव्वावि मुत्तित्तवण्णादिएहिं समभावत्तणतो सट्ठाणं भविस्संति, एवं चोदिते गुरू भणति--सव्वदव्वा आतभावेसु वण्णिज्जमाणा आतभावसमोतारे भवंति, जतो जीवदव्वं जीवभावेसु समोतरिज्जइ णोऽजीवभावेसु, अजीवदव्वंपि अजीवभावेसु न जीवभावेष्वित्यर्थः, परदव्वंपि समभावविसेसादिसामन्नत्तणओ सट्ठाणं घेप्पइत्ति ण दोसो, इह पुण अधिकारे आणुपुव्विभावविसेसत्तणओ आणुपुव्विदव्वपक्खे समोतरतित्ति सट्ठाणं भणितं, एवं अणाणुपुव्विअवत्तव्वेसुवि सट्ठाणे समोतारो भाणियव्वो इति, ' से त ' मित्यादि, निगमनं । ' से किं तं अणुगमे ?, अणुगमे अट्ठविहे पण्णत्ते, तंजहा–' सन्तपद ' गाहा (*९--७१) णवरं अप्पाबहुं णत्थि ' त्ति (९५--७१) विशेषत इयं च नयान्तराभिप्रायतो व्याख्यातैव, य एवेह विशेषोऽसावेव प्रतिद्वारं प्रतिपाद्यत इति, तत्र ' संगहस्से ' त्यादि, ग्रन्थसिद्धमेव, यावन्नियमा एक्को रासी, एत्थ सुत्तुच्चारणसमणंतरमेव आह चोदकः--णणु दव्वप्पमाणे पुट्ठे असिलिट्ठमुत्तरं, जओ एक्को रासित्ति पमाणं कहियं, जओ बहूणं सालिबीयाणं एक्को रासी भण्णति, एवं बहूणं आणुपुव्विदव्वाणं एक्को रासी भविस्सति, बहू पुण दव्वा पडिवज्जितव्वा, आचार्य आह--एकरासिग्गहणेण बहुसुवि आणुपुव्विदव्वेसु एक्कं चेव आणुपुव्विभावं दंसेति, जहा भूतेसु कठीणमुत्तत्तं, अहवा जहा बहवो परमाणवो खंधत्तभावपरिणता एगखंधो भण्णति, एवं बहुआणुपुव्विदव्वा आणुपुव्विभावपरिणयत्तणतो एगाणुपुव्वित्तं एगत्तणओ एगो रासीति भणितं न दोसो, ' संगहस्स आणु-

For Private and Personal Use Only

पुव्विदव्वाइं लोयस्स किं संखेज्जतिभागे होज्जा ' इत्यादौ निर्वचनसूत्रं ' नियमा सव्वलोए होज्जा ' सामण्णवेक्खाए आणुपुव्वीए एगत्तणओ सव्वगयत्तणओ य, एवमणाणुपुव्विअवत्तव्वगावि भाणितव्वा । फुसणावि एवं चेव भागितव्वा, कालतो पुण सव्वद्धं, आणुपुव्वीसामान्यस्य सर्वकालमेव भावात्, एवमणाणुपुव्विअवत्तव्वगावि भाणियव्वा, अंतरचिन्ताए णत्थि अन्तरं, प्रयोजनमनन्तरोक्तमेव, भागद्वारेऽपि नियमात् त्रिभागो, जेण तिण्णि चेवेत्थ रासी, एत्थ चोदगो भगति--णणु आदीए अवत्तव्वगेहिंतो अणाणुपुव्वी विसेसाधिता तेहिंतो आणुपुव्वी असंखेज्जगुणा, आचार्य आह--तं नेगमववहाराभिप्पायतो, इमं पुग संगहाभिप्पायतो भणितं, किंचान्यत्--जहा एगस्स रण्णो तओ पुत्ता, तेसिं अस्से मग्गन्ताणं एगस्स एगो आसो दिण्णो, सो छ सहस्से लब्भति, बितियस्स दो आसा दिण्णा, ते तिण्णि तिण्णि सहस्से लब्भंति, तइयस्स बारस आसा दिण्णा, ते पंच पंच सए लब्भंति, विसमावि ते मुल्लभावं पडुच्च तिभागपडिता भवंति, एवं आणुपुव्विमादीवि दव्वा आणुपुव्विअणाणुपुव्विअवत्तव्वगतिभागसमत्तणतो नियमा तिभागेत्ति भणितं ण दोसो, सादिपारिणामिए भावे पूर्ववत्, गता अणोवणिहिया दव्वाणुपुव्वी । ' से किं त ' मित्यादि, अथ कथमौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ?, औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा--' पूर्वानुपूर्वी ' त्यादि (९६--७३) तस्मात्प्रथमात्प्रभृति आनुपूर्वी अनुक्रमः परिपाटी पूर्वानुपूर्वी, पाश्चात्यात्--चरमादारभ्य व्यत्ययेनैवानुपूर्वी पश्चानुपूर्वी, न आनुपूर्वी अनानुपूर्वी यथोक्तप्रकारद्वयातिरिक्तरूपेत्यर्थः, ' से किं त ' मित्यादि. (९७- ७३) तत्र द्रव्यानुपूर्व्यधिकारात् धर्मास्तिकायादीनामेव च द्रव्यत्वादिदमाह--' धम्मत्थिकाए ' इत्यादि, तत्र जीवपुद्गलानां स्वाभाविके क्रियावत्त्वे गतिपरिणतानां तत्स्वभावधारणाद्धर्मः, अस्तयः--प्रदेशास्तेषां कायः--संघातः अस्तिकायः धर्मश्चासावस्तिकायश्चेति समासः, तथा जीवपुद्गलानां स्वाभाविके क्रियावत्त्वे तत्परिणतानां तत्स्वभावाधारणादधर्मः, शेषं धर्मास्तिकायवत्, तत्र सर्वद्रव्यस्वभावाऽऽदीपनादाकाशं, स्वभावेनावस्थानादि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्यर्थः, आङ्शब्दो मर्यादाभिविधिवाची, मर्यादायामाकाशे भवन्ति भावाः स्वात्मनि च, तत्संयोगेऽपि स्वभाव एवावतिष्ठन्ते नाकाशभावमेव यान्ति, अभिविधौ तु सर्वभावव्यापनादाकाशं, सर्वात्मसंयोगादिति भावः, शेषं धर्मास्तिकायवत्, तथा जीवति जीविष्यति जीवितवान् जीवः, शेषं पूर्ववत्, तथा पूरणगलनधर्म्माणः पुद्गलाः त एवास्तिकायः पुद्गलास्तिकाय इत्यनेन सावयवानेकप्रदेशिकस्कन्धप्रहोऽप्यव-गन्तव्यः, तथाऽद्धेत्ययं कालवचनः स एव निरंशत्वादतीतानागतयोर्विनिष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात्समयः, समूहाभाव इत्यर्थः, आवलिकादयः सन्तीति चेत्, न, तेषां व्यवहारमात्रतयैव शब्दात्, तथाहि—नानेकपरमाणुनिर्वृत्तस्कन्धसमूहवत् आवलिकादिषु समयसमूह इति। आह—एषां कथमस्तित्वमवगम्यते ? इति, अत्रोच्यते, प्रमाणात्, तच्चेदं प्रमाणं-इह गतिः स्थितिश्च सकललोकप्रसिद्धा कार्यं वर्त्तते, कार्यं च परिणामा-पेक्षाकारणायत्तात्मलाभं वर्त्तते, घटादिकार्येषु तथा दर्शनात्, तथाच मृत्पिण्डभावेऽपि दिग्देशकालाकाशप्रकाशाद्यपेक्षाकारणमन्तरेण न घटो भवति, यदि स्यान्मृत्पिण्डमात्रादेव स्यात्, न च भवति, गतिस्थिती अपि जीवपुद्गलाख्यपारिणामिककारणभावेऽपि न धर्मास्तिकायाख्यापेक्षा-कारणमन्तरेण भवत एव, यतश्च भावो दृश्यते अतस्तत्सत्ता गम्यत इति भावार्थः, गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टम्भको धर्मास्तिकायः मत्स्यानामिव जलं, तथा स्थितिपरिणामपरिणतानां स्थित्युपष्टम्भकः अधर्मास्तिकायः मत्स्यानामिव मेदिनी, विवक्षया जलं वा, प्रयोगगतिस्थिती अपेक्षाकारणवत्यौ कार्यत्वाद् घटवत्, विपक्षस्त्रैलोक्यशुषिरमभावो वेत्यलं प्रसंगेन, गमनिकामात्रमेतत्। आह—आकाशा-स्तिकायसत्ता कथमवगम्यते ?, उच्यते, अवगाहदर्शनात्तथा चोक्तं--'अवगाहलक्षणमाकाश'मिति, आह—जीवास्तिकायसत्ता कथमवग-म्यते ?, उच्यते, अवग्रहादीनां स्वसंवेदनसिद्धत्वात्, पुद्गलास्तिकायसत्ताऽनुमानतः, घटादिकार्योपलब्धेः सांव्यवहारिकप्रत्यक्षतश्चेति, आह—कालसत्ता कथमवगम्यते ?, उच्यते, बकुलचम्पकाशोकादिपुष्पफलप्रदानस्य नियमेन दर्शनात्, नियामकश्च काल इति, आह--पूर्वानुपूर्वी-

षड्-
द्रव्याणि
तत्क्रमश्च

For Private and Personal Use Only

त्वममीषामित्थमेव किं कृतमिति ?, अत्रोच्यते, इत्थमेवोपन्यासवृत्तेः, आह-इत्थमेव क्रमेण धर्मास्तिकायाद्युपन्यास एव किमर्थमिति ?, उच्यते, धर्मास्तिकायादिपदस्य मांगलिकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य प्रथममुपन्यासः गतिक्रियाहेतुत्वाच्च, पुनर्धर्मास्तिकायप्रतिपक्षत्वादधर्मास्तिकायस्य, पुनस्तदाधारत्वादाकाशास्तिकायस्य, पुनः प्रकृत्याऽमूर्त्तिसाम्याज्जीवास्तिकायस्य, पुनस्तदुपयोगित्वात्पुद्गलास्तिकायस्य, पुनर्जीवाजीवपर्यायत्वादद्धासमयस्येति, 'से किं तं पच्छाणुपुव्वी' त्यादि, पश्चात् प्रभृति प्रतिलोमपरिपाटी पश्चानुपूर्वी, उदाहरणमुत्क्रमेणेदमेव अद्धासमय इत्यादि, निगदसिद्धं, 'से किं तं अणाणुपुव्वी' त्यादि, न आनुपूर्वी अनानुपूर्वा यत्रायं द्विप्रकारोऽपि क्रमो नास्ति, एवमेवार्दवितर्दतया विवद्यत इत्यर्थः, तथा चाह--'एयाए चेव' त्ति 'एते छच्च समाणे' इति वचनादस्यामेवानन्तराधिकृतायां 'एगादियाए' त्ति एकादिकायां 'एगुत्तरियाए' त्ति एकोत्तरायां 'छगच्छगते' त्ति षण्णां गच्छः समुदायः षड्गच्छः तं गता--प्राप्ता षड्गच्छगता तस्यां 'सेढीए' त्ति श्रेण्यां, किं ?-'अण्णमन्नब्भासो' त्ति अन्योऽन्यमभ्यासोऽन्योऽन्याभ्यासः, अभ्यासो गुणनेत्यनर्थान्तरं, 'दुरूवूणो' त्ति द्विरूपन्यूनः, आद्यन्तरूपरहितोऽनानुपूर्वीति संटङ्कः, एष तावदक्षरार्थः, भावार्थस्तु करणगाथानुसारतोऽवगन्तव्यः, सा चेयं गाथा--'पुव्वाणुपुव्वि हेट्ठा समयाभेदेण कुण जहाजेट्ठं। उवरिमतुल्लं पुरओ णसेज्ज पुव्वक्कमो सेसे ॥ १ ॥ त्ति, पुव्वाणपुव्विसद्दत्थो पुव्वं वण्णितो, हेट्ठत्ति पढमाए पुव्वाणुपुव्विलताए अधोभागे रयणं बितियादिलतादिसु 'समउ' त्ति इह अणाणुपुव्विभंगरयणव्यवस्था समयः तं 'अभिंदमाणो' त्ति तां भंगरचनाव्यवस्थां अविणासेमाणो, तस्स य विणासो जति सरिसमंकं लताए ठवेति, जति वाऽभिहितलक्षणतो उक्कमेणं ठवेइ तो भिण्णो समओ, उक्तंच--"जहियंमि उ निक्खित्ते पुणरवि सो चेव होइ दायव्वो। सो होति समयभेओ वज्जेयव्वो पयत्तेणं ॥ १ ॥" तं भेदं अवचमाणो कुणसु 'जहाजेट्ठ' न्ति जो जस्स आदी एस तस्स जेट्ठो हवति, जहा दुगस्स एक्को जेट्ठो, अणुजेट्ठो जहा तिगस्स एक्को,

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

जेट्ठाणुजेट्ठो जधा चउक्कस्स एक्को, अतो परं सव्वे जेट्ठाणुजेट्ठा भाणितव्वा, एतेसिं अण्णतरे ठविते 'पुरओ' त्ति अग्गओ उवरिलतासरिसे अंके ठवेज्जा, जेट्ठादिअंकठवणतो जे एगादिया सेसट्ठाणा तेसु जे अट्ठविया सेसगा अंका ते पुव्वक्कमेण ठवेज्जा, जस्स अणंतरो परंपरो वा पुव्वो अंको स पुव्वं ठविज्जंते पुव्वकमो भण्णतीत्यर्थः, तत्थ तिण्हं पदाणं इमा ठवणा, १२३--२१३--१३२--३१२--२३१--३२१ अहवा अणाणुपुव्वीणं परिमाणजाणणत्थो सुहविण्णेयो इमो उवाओ धम्मादिए चेव छप्पदे पडुच्च दंसिज्जइ–एगादिएसु परोप्परब्भासेण सत्त सता वीसुत्तरा भवंति, एक्केण दुगो गुणिओ दो दो तिग छ छ चउक्क चउव्वीसं चउवीसं पंच वीसुत्तरं सतं वीसुत्तरं सतं छक्कगाण सत्त सता वीसुत्तरा, एते पढमंतिमहीणा अणाणुपुव्वीण सत्त सता अट्ठारसुत्तरा हवंति, अणेण उवातो भणिओ चेव 'पुव्वाणुपुव्वी हेट्ठा' इत्यादिना, एवमन्येऽपि भूयांस एवोपाया विद्यन्ते न च तैरप्रस्तुतैरिहाधिकार इति न दर्श्यन्ते, से तं अणाणुपुव्वीति निगमनं, 'अहवे' त्यादि (९८--७७) अहवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थः, औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा–' पूर्वानुपूर्वी ' त्यादि सूत्रसिद्धं यावन्निगमनमिति, नवरमाह चोदकः–अथ कस्मात्पुद्गलास्तिकाये एव त्रिविधा दर्शिता, न शेषास्तिकायेषु धर्म्मादिष्विति, अत्रोच्यते, असंभवाद्, असंभवश्च धर्म्माधर्म्माकाशानां प्रत्येकमेकद्रव्यत्वादेकद्रव्येषु च पूर्वाद्ययोगात् जीवास्तिकायेऽपि सर्वजीवानामेव तुल्यप्रदेशत्वादेकाद्येकोत्तरवृद्ध्यभावादयो न इति, अद्धासमयस्त्वेकत्वादयोग इत्यलं प्रसङ्गेन, प्रस्तुमः प्रकृतं, गता द्रव्यानुपूर्वी । साम्प्रतं क्षेत्रानुपूर्वी प्रतिपाद्यते, तत्रेदं सूत्रं–' से किं तं खेत्ताणुपुव्वी ' (९९–७८) द्रव्यावगाहोपलक्षितं क्षेत्रमेव क्षेत्रानुपूर्वी, सा द्विविधा प्रज्ञप्तेत्याद्यत्र यथा द्रव्यानुपूर्वी तथैवाक्षरगमनिका कार्या, विशेषं तु वक्ष्यामः, ' तिपदेसोगाढे आणुपुव्वि ' त्ति त्रिप्रदेशावगाढः त्र्यणुकादिस्कन्धः अवगाह्यावगाहकयोरन्योऽन्यसिद्धेरभावेऽप्याकाशस्यावगाहलक्षणत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारात् क्षेत्रप्राधान्यात् क्षेत्रानुपूर्वी-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ति, एवं यावदसंख्येयप्रदेशावगाढोऽनन्तप्रदेशिकादिरानुपूर्वीति, 'एगपदेसावागढोऽणाणुपुव्वि' त्ति एकप्रदेशावगाढः परमाणुः यावदनन्ताणुकस्कन्धो वाऽनानुपूर्वी, 'दुपदेसोगाढे अवत्तव्वए' द्विप्रदशावगाढो द्व्यणुकादिरवक्तव्यकं, एत्थावगाहो दव्वाणं इमेण विहिणा-अणाणुपुव्विदव्वाणं परमाणूणं नियमा एगम्मि चेव पदेसेऽवगाहो भवति, अवत्तव्वयदव्वाणं पुण दोपदेसियाणं एगम्मि वा दोसु वा, आणुपुव्विदव्वाणं पुण तिपदेसिगादीणं जहण्णेणं एगम्मि पदेसे उक्कोसेणं पुण जो खंधो जत्तिएहिं परमाणूहिं णिप्फण्णो सो तत्तिएहिं चेव पएसेहिं ओगाहति, एवं जाव संखेज्जासंखेज्जपदेसिओ, अणंतपदेसिओ पुण खंधो एगपदेसारद्धो एगपदेसुत्तरवुड्ढीए उक्कोसओ जाव असंखेज्जेसु पदेसेसु ओगाहति, नानन्तेषु, लोकाकाशस्यासंख्येयप्रदेशात्मकत्वात्परतश्चावगाहनाऽयोगादित्यलं प्रसंगेन, शेषं सूत्रसिद्धं यावत णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं संखेज्जाइं असंखेज्जाइं अणंताइं?, नेगमवव० आणु० नो संखेज्जाइं असंखेज्जाइं नो अणंताइं, एवं अणाणुपुव्विदव्वाणिवि, तत्र असंखेयात्ति क्षेत्रप्राधान्यात् द्रव्यावगाहक्षेत्रस्यासंख्येयप्रदेशात्मकत्वात्तुल्यप्रदेशावगाढानां च द्रव्यतया बहूनामप्येकत्वादिति । क्षेत्रद्वारे निर्वचनसूत्रं--'एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जतिभागे वा होज्जे' त्यादि, तथाविधस्कन्धसद्भावाद्, एवं शेषेष्वपि भावनीयं, यावद् 'देसूणे वा लोए होज्ज' त्ति आह-अचित्तमहास्कन्धस्य सकललोकव्यापित्वात्क्षेत्रप्राधान्याविवक्षायामपि कस्मात्संपूर्ण एव लोको नोच्यते? इति, उच्यते, सदैवानानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यसद्भावात् जघन्यतोऽपि तत्प्रदेशत्रयेणोनत्वाद् व्याप्तौ सत्यामपि तत्प्रदेशेष्वानुपूर्व्याः प्राधान्याभावाद्, उक्तं च पूर्वमुनिभिः-"महखंधापुण्णेवी अवत्तव्वगऽणाणुपुव्विदव्वाइं । जंदेसोगाढाइं तद्देसेणं स लोगोणो ॥ १ ॥ ण य तत्थ तस्स जुज्जइ पाधण्णं वावि तिवि (तंमि) देसंमि । तप्पाधन्नत्तणओ इहराऽभावो भवे तासिं ॥ २ ॥" अधिकृतानुपूर्वीस्कन्धप्रदेशकल्पनातो वा देशोन एव लोक इति, यथोक्तमजीवप्रज्ञापनायां-" धम्मत्थिकाए धम्मात्थिकायस्स देसो धम्मात्थिकायस्स पदेसे, एवमधम्मागासे,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पुग्गलेसुवि " इह चावयवावयविरूपत्वाद्वस्तुनः अवयवावयविनोश्च कथंचिद्भेदाद्देशप्रदेशकल्पना साध्वीति, न च देश एव देसी सर्वथा, तदेकत्वे देशमात्र एवासौ स्याद्देशो वा देशिमात्र इति, अतः स्वदेशस्यैव कथंचिदन्यत्वाद्देशोनो लोक इति । किंच--खेत्ताणुपुव्वीए आणुपुव्वीअवत्तव्वगदव्वविभागत्तणओ ण तेसिं परोप्परमवगाहो, परिणमंति वा, ण वा तेसिं खंधभावो अत्थि, कथं?, उच्यते, पदेसाण अचलभावत्तणओ, सतो य अपरिणामत्तणओ, तेसिं च भावप्पमाणनिच्चत्तणओ, अतो खेत्ताणुपुव्वीए एगं दव्वं पडुच्च देसूणे लोगोत्ति भणियं, दव्वाणुपुव्वीए पुण दव्वाण एगपदेसावगाहत्तणओ एगावगाहेऽवि दव्वाण आयभावेणं भिन्नत्तणओ परिणामत्तणओ खंधभावपरिणामत्तणओ य, अतो एगं दव्वं पडुच्च सव्वलोगोत्ति, भाणितं च-" कह णवि दविए चेऽवेवं खंधे सविवक्खया पिधत्तेणं । दव्वाणुपुव्वितांइं परिणामइ खंधभावेण॥१॥" अत्रोच्यते, बादरपरिणामेसु आनुपुव्विदव्वपरिणामो चेव भवति, नो अणाणुपुव्विअवत्तव्वगदव्वेणं, जओ बादरपरिणामो खंधभावे एव भवति, ते पुण सुहुमा ते तिविहावि अत्थि, किंच–जया अचित्तमहाखंधपरिणामो भवति तदा ते सव्वे सुहुमा आयभावपरिणामं अमुंचमाणा तत्परिणता भवंति, तस्स सुहुमत्तणओ सव्वगतत्तणओ य, कथमेवं ?, उच्यते, छायातपोद्योतबादरपुद्गलपरिणामवत्, स्फटिककृष्णादिवर्णोपरंजितवत्, सीसो पुच्छइ-दव्वाणुपुव्विए एगदव्वं सव्वलोगावगाढंति, कहं पुण महं एवगं वा भवति ?, उच्यते, केवालिसमुद्घातवत्, उक्तं च-"केवालिउग्घाओ इव समयट्ठम पूर रेयति य लोये । अच्चित्तमहाखंधो वेला इव अतर णियतो य ॥ १ ॥" अचित्तमहाखंधो सलोगमेत्तो वीससापरिणतो भवति, तिरियमसंखेज्जजोयणप्पमाणो अणियतकालठीती वट्टो उड्ढमहो चोद्दसरज्जुप्पमाणो सुहुमपोग्गलपरिणामपरिणओ पढमसमए दंडो भवति बितिए कवाडं तइए मंथं करेइ चउत्थे लोगपूरणं पंचमादिसमएसु पडिलोमं संहारेण अट्ठसमयंते सव्वहा तस्स खंधओ विणासो, एस जलनिहिवेला इव लोगपूरणरेयकरणेण ठितो लोगपुग्गलाणुभावो, सव्वण्णुवयणतो सद्धेतो इत्यलं प्रसंगेन । ' णाणादव्वाइं पडुच्च णियमा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सव्वलोएवी ' त्यादि (१०१--७०), अस्य भावना-त्र्यादिप्रदेशावगाढैर्द्रव्यभेदैः सकललोकस्यैव व्याप्तत्वादिति । अनानुपूर्व्यालोचनायां त्वेकं द्रव्यं प्रतीत्य असंख्येयभाग एव, तस्य नियमत एवैकप्रदेशावगाढत्वात्, णाणादव्वाइं पडुच्च णियमा सव्वलोएत्ति. विशिष्टैकपरिणामवद्भिः प्रत्येकप्रदेशावगाढैरपि समग्रलोकव्याप्तः, आधेयभेदेन वाधारभेदोपपत्तेः, वस्तुनश्चानन्तधर्मात्मकत्वात्तत्सहकारिकारणसन्निधाने सति तस्य २ धर्मस्याभिव्यक्तेः, धर्म्मिभेदेन च क्षेत्रप्रदेशाविशेषेऽप्यानुपूर्वीतराभिधानप्रवृत्तेरपि सूक्ष्मधिया भावनीयं । एवं अवत्तव्वगदव्वाणिवि, भावार्थ उक्त एव, नवरमवक्तव्यकैकद्रव्यं द्विप्रदेशावगाढं भवति, स्पर्शनायां तु यथाऽऽकाशप्रदेशानामेव स्पर्शना, ततः खल्वानुपूर्व्यादिद्रव्याधारत्वादिष्टानामेव षड्दिकास्थितानंतरप्रदेशैरेव सह वाऽवगन्तव्या, इह पुनः किल सूत्राभिप्रायो यथाऽऽकाशप्रदेशावगाढस्य द्रव्यस्यैवं चिन्तनीयेति वृद्धा व्याचक्षते, भावार्थस्त्वनंतरद्वारानुसारतो भावनीय इति । कालचिंतायामपि यद्याकाशप्रदेशानामेव कालश्चित्यते ततः किल नभःप्रदेशानामनाद्यपर्यवसितत्वात् स एव वक्तव्यः, सूत्राभिप्रायस्त्वानुपूर्व्यादिद्रव्याणामेवावगाहस्थितिकालश्चिन्त्यते इत्येके, न चेह क्षेत्रखंडानामपि विशिष्टपरिणामपरिणताधेयद्रव्याधारभावोऽपि चिन्त्यमानो विरुध्यत इति, युक्तिपतितश्चायमेव, क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारादिति, तत्र 'एगं दव्वं पडुच्च जहन्नेणं एकं समय ' मित्यादि, अस्य भावना-द्विप्रदेशावगाढं तदन्यसन्निपाते त्रिप्रदेशावगाढं भूत्वा समयानन्तरमेव पुनर्द्विप्रदेशावगाढमेव भवति, उत्कृष्टतस्त्वसंख्येयं कालं भूत्वेति, आधेयभेदाच्चेहाधारभेदो भावनीय इति, शेषं भावितार्थं ॥ अन्तरचिंता प्रकटार्था, नवरमुत्कृष्टतः असंख्येयं कालं, नानन्तं यथाऽनानुपूर्व्यामिति, कस्मात् ?, सर्वपुद्गलानामवगाहक्षेत्रस्य स्थितिकालस्य चासंख्येयत्वात्, क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारस्य व्याख्येयत्वात्, क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारे च क्षेत्रप्राधान्याद्, असंख्येयकालादारतश्च पुनस्तत्प्रदेशानां तथाविधाधेयभावेन तथाभूताधारपरिणामभावादित्यतिगहनमेतदवहितैर्भावनीयमिति ॥ भागचिन्तायामानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्येभ्योऽसंख्येयेषु भागेष्वि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्युक्तं, अत्रैके व्याचक्षते-यदा यदा खप्रदेशानुपुव्विमादि चिंतिज्जति तदा तदा पण्णवणाभिप्पायपरिकप्पणाए समूणातिरित्तभागो भाणितव्वो, जया पुण अवगाहिदव्वा तदा संखेज्जेसु भागेसुत्ति, जहा दव्वाणुपुव्वीए तहा भाणितव्वं, तत्र विनेयजनानुग्रहार्थं क्षेत्रानुपूर्व्या एव प्रक्रान्तत्वात् द्रव्यानुपूर्व्यास्तूपाधित्वेन गुणीभूतत्वात् क्षेत्रानुपूर्वीमेवाधिकृत्य प्रज्ञापनाभिप्रायः प्रतिपाद्यते-तत्रानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्येभ्योऽसंख्येयभागैर-धिकानीति वाक्यशेषः, इत्थं चैतदंगीकर्त्तव्यं, यस्मादनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याणि तेभ्योऽसंख्येयभागैरधिकानीति, क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारात् क्षेत्र-खण्डान्यधिकृत्येयमालोचना, ततः खल्वानुपूर्व्यादिद्रव्याधारलोकक्षेत्रस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वेन तुल्यत्वात्तदंतर्गतप्रदेशानां च सर्वेषामेवानुपूर्व्या-दिभिर्द (व्यैर्व्याप्तत्वात् समत्वं द्र) व्याधारलोकक्षेत्रस्य प्रत्युत त्र्यादिप्रदेशसमुदायेष्वाकाशखण्डेषु प्रतिखण्डमेकैकानुपूर्वीगणनादानुपूर्वीणामेवा-ल्पता युक्तिमती, अवक्तव्यानानूपूर्वीणां तु द्विप्रदेशैकैकप्रदेशिकखंडानां गणनात् बहुता, तत्किमर्थं विपर्यय इति?, अत्रोच्यते, इह त्र्यादिप्रदेशा-धेयपरिणामद्रव्याधारत्वेन क्षेत्रानुपूर्व्योऽभिधीयंते, तत्र त्रिप्रदेशाभिधेयपरिणामवंत्यनंतान्यपि द्रव्याणि विशिष्टैकत्रिप्रदेशसमुदायलक्षणक्षेत्र-व्यवस्थितान्येकैका क्षेत्रानुपूर्वी, एवं चतुःप्रदेशेष्वाधेयपरिणामवंत्यपि असंख्येयप्रदेशाधेयपरिणामवत्पर्यंतानि विशिष्टैकचतुःप्रदेशादसंख्ये-यप्रदेशान्तसमुदायलक्षणक्षेत्रव्यवस्थितानि प्रतिभेदमेकैकैवेति, किन्तु यदेकं त्रिप्रदेशसमुदायलक्षणमानुपूर्वीव्यपदेशार्हं क्षेत्रं तदेव तदन्या-नंतचतुःप्रदेशाद्याधेयपरिणामवद्द्रव्याध्यासितमेकैकक्षेत्रप्रदेशवृद्ध्या परिणामभेदतो भेदेनानुपूर्वीव्यपदेशमर्हति , असंख्येयाश्च प्रभेद-कारिणः क्षेत्रप्रदेशा इति, न चायमवक्तव्यकानानुपूर्वीणां न्यायः संभवति, नियतप्रदेशात्मकत्वादतोऽसंख्येयभागैरधिकानीति स्थितं, न च तज्जैनैव स्वभावेन त्रिप्रदेशाधेयपरिणामवतां द्रव्याणामाधारता प्रतिपद्यते, नैव चतुःप्रदेशाद्याधेयपरिणामवतामपि, तेषामति त्रिप्र-देशाधेयपरिणामोपपत्तेः विपर्ययो वा, तदेवमनन्तधर्मात्मके वस्तुनि सति विवक्षितेतरधर्मप्रधानोपसर्जनद्वारेणाखिलमिह भावनीयमित्यलं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रसंगेन । भावचिन्तायामानुपूर्वीद्रव्याणि नियमात् सादिपारणामिके भावे, विशिष्टाधेयाधारभावस्य सादिपारिणामिकात्मकत्वाद् , एवमनानुपूर्वीअवक्तव्यकान्यपि, अल्पबहुत्वचिन्तायां द्रव्यार्थतां प्रत्यानुपूर्विगाभेकैकगणनं, प्रदेशार्थतां तु भेदेन तद्गतप्रदेशगणनं, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतां तूभयगणनं, तत्र सव्वत्थोवाइं णेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्ठयाए, कथं ?, द्विप्रदेशात्मकत्वादवक्तव्यकद्रव्याणामिति, अणाणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए विसेसाधियाइं, कथं ?, एकप्रदेशात्मकत्वादनानुपूर्वीणां इति, आह- यद्येवं कस्माद् द्विगुणान्येव न भवंत्येकप्रदेशात्मकत्वात् तद्द्विगुणत्वभावादिति, अत्रोच्यते, तदन्यसंयोगतोऽवधीकृतावक्तव्यकबाहुल्याच्च नाधिकृतद्रव्याणि द्विगुणानि, किंतु विशेषाधिकान्येव, 'आणुपुव्वीदव्वाइं दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणाइं' अत्र भावना प्रतिपादितैव, 'पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवाइं णेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं' ति प्रकटार्थं, 'अवत्तव्वगदव्वाइं पदेसट्ठयाए विसेसाधिताइं' अस्य भावार्थः--इह खलु रुचकादारभ्य क्षेत्रप्रदेशात्मकत्वादवक्तव्यकश्रेणिव्यतिरिक्ततदन्यप्रदेशसंसर्गनिष्पन्नावक्तव्यकगणनया तथा लोकनिष्कुटगतप्रदेशावक्तव्यकायोग्यानानुपूर्वीयोग्यभावतश्चेति सूक्ष्मबुद्ध्या भावनीय इति । इह विनेयजनानुग्रहार्थं स्थापना लिख्यते, शेषं भावितार्थं यावत् 'सेत्तं णेगमववहाराण अणोवणिहिया खेत्ताणुपुव्वी' सेयं नैगमव्यवहारयोरनौपनिधिकी क्षेत्रानुपूर्वी । '**से किं तं संगहस्से**' त्यादि (१०२--८७) इयमानिगमनं द्रव्यानुपूर्व्यनुसारतो भावनीया, नवरमत्र क्षेत्रस्य प्राधान्यमिति । औपनिधिक्यपि प्रायो निगदसिद्धैव, णवरं पंचत्थिकायमइओ लोगो, सो आयामओ उड्ढमहे पतिट्ठिओ, तस्स तिहा परिकप्पणा इमेण विहिणा-बहुसमभूमिभागा रयणप्पभाभागे मेरुमज्झे अट्ठपदेसो रुयगो, तस्स अहोपयराओ अहेण जाव णव योजणशतानि तिरियलोगो, ततो परेण अहे ठितत्तणओ अहोलोगो साहियसत्तरज्जुप्पमाणो, रुयगाओ उपरिहुत्तो णव जोयणसताणि जाव जोइसचक्कस्स उवरितलो ताव तिरियलोगो, तओ उड्ढलोगठितत्तणओ उवरिं उड्ढलोगो देसूणसत्तरज्जुप्पमाणो, अहोलोगुड्ढलोगाण मज्झे अट्ठारसजोयण-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सतप्पमाणो तिरियभागठियत्तणओ तिरियलोगो, ' अहव अहो परिणामो खेत्तणुभावेण जेण उस्सण्णं । असुभो अहो त्ति भणिओ दव्वाणं तेणऽहोलोगो ॥ १ ॥ उड्ढंति उवरिमंति य सुहखेत्तं खेत्तओ य दव्वगुणा । उप्पज्जंति य भावा तेण य सो उड्ढलोगो त्ति ॥ २ ॥ मज्झणुभावं खेत्तं जं तं तिरियं वयणपज्जयओ । भण्णइ तिरिय विसालं अतो य तं तिरियलोगोत्ति ॥ ३ ॥' अहोलोके क्षेत्रानुपूर्व्यां रत्नप्रभादीनामनादिकालसिद्धानि नामानि यथास्वममूनि विज्ञातव्यानि, तद्यथा-' घम्मा वंसा सेला अंजण रिट्ठा मघा च माघवती । पुढवीणं नामाइं रयणादी होंति गोत्ताइं ॥ १ ॥ ' रत्नप्रभादीनि तु गोत्राणि, तत्रेन्द्रनीलादिबहुविधरत्नसंभवान्नरकवर्जं प्रायो रत्नानां प्रभा--ज्योत्स्ना यस्यां सा रत्नप्रभा, एवं शेषा अपि यथानुरूपा वाच्या इति, नवरं शर्करा--उपलाः वालुकापंकधूमकृष्णातिकृष्णद्रव्योपलक्षणद्वारेणेति, तिर्यग्लोकक्षेत्रानुपूर्व्यां जंबुद्दीवे दीवे लवणसमुद्दे धायइसंडे दीवे कालोदे समुद्दे उदगरसे पुक्खरवरदीवे पुक्खरोदे समुद्दे उदगरसे वरुणवरे दीवे वरुणोदे समुद्दे वरुणरसे खोदवरे दीवे खोदोदे समुद्दे घयवरे दीवे घओदे समुद्दे खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्दे, अतो परं सव्वे दीवसरिसणामिया समुद्दा, ते य सव्वे खोदरसा भाणियव्वा । इमे दीवणामा, तंजह--णंदीसरो दीवो अरुणवरो दीवो अरुणावासो दीवो कुंडलो दीवो, एते जंबूदीवाओ णिरंतरा, अतो परं असंखेज्जे गंतुं भुजगवरे दीवे, पुणो असंखेज्जे दीवे गंतुं कुसवरे दीवे, एवं असंखेज्जे २ गंतुं इमेसिं एक्केक्कं णामं भाणियव्वं, कोंचवरे दीवे, एवं आभरणादओ जाव अन्ते सयंभूरमणो, से अन्ते समुद्दे उदगरसे इति । जे अन्तरंतरा दीवे तेसिं इहं सुभणामा जे केइ तण्णामाणो ते भाणितव्वा, सव्वेसिं इमं पमाणं, ' उद्धारसागराणं अड्ढाइज्जाण जत्तिया समया । दुगुणादुगुणपवित्थर दीवोदहि रज्जु एवइया ॥ १ ॥ ऊर्ध्वलोकक्षेत्रानुपूर्व्यां तु सौधर्मावतंसकाभिधानसकलविमानप्रधानविमानविशेषोपलक्षितः सौधर्मः, एवं शेषेष्वपि भावनीयमिति, लोकपुरुषग्रीवाविभागे भवानि ग्रैवेयकानि, न तेषामुत्तराणि विद्यंत इत्यनुत्तराणि, मनाग्भाराक्रान्तपुरुषवत् नता अंतेषु ईषत्प्राग्भारेत्यलं प्रसंगेन

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रकृतं प्रस्तुमः, उक्ता क्षेत्रानुपूर्वी ॥ साम्प्रतं कालानुपूर्व्युच्यते--तत्रेदं सूत्रं--' **से किं तं कालानुपुव्वी** ' (१०४--९२) तत्र द्रव्यपर्यायत्वात्कालस्य त्र्यादिसमयस्थित्याद्युपलक्षितद्रव्याण्येव । ' **कालानुपूर्वी द्विविधा प्रज्ञप्ते** ' त्यादि, (१०५--९२) अस्या यथा द्रव्यानुपूर्व्यास्तथैवाक्षरगमानिका कार्या, विशेषं तु वक्ष्यामः, तिसमयट्ठितीए आणुपुव्विति त्रिसमयस्थित्यणुकादि द्रव्यपर्याययोः कथंचिदभेदेऽपि आनुपूर्व्यधिकारात्तत्प्राधान्यात्कालानुपूर्वीति, एवं यावदसंख्येयसमयस्थितिः, एवमेकसमयस्थित्यनानुपूर्वी, द्विसमयस्थित्यवक्तव्यकं, शेषं प्रगटार्थं, यावत् ' णो संखेज्जाइं असंखज्जाइं णो अणन्ताइं ' अस्य भावना-इह कालप्राधान्यान् त्रिसमयस्थितीनां भावानामनंतानामप्येकत्वात्तद्नु समयवृद्ध्याऽसंख्येयसमयस्थितीनां परतः खल्वसंभवात्, समयवृद्ध्याऽध्यासितानां चानन्तानामपि द्रव्याणां कालानुपूर्वीमधिकृत्यैकत्वादसंख्येयानि, अथवा त्र्यादिप्रदेशावगाहसंबंधित्र्यादिसमयस्थित्यपेक्षयेति उपाधिभूतखस्याप्यसंख्येयप्रदेशात्मकत्वादिति, एवं तिण्णित्ति, आह--एकसमयस्थितीनामनन्तानामप्येकत्वात्तेषां चानन्तानामपि कालापेक्षया प्रत्येकमेकत्वाद् द्रव्यभेदग्रहणे चानन्तप्रसङ्गः कथमनानुपूर्वी (अ) वक्तव्यकयोरसंख्येयत्वमिति, अत्रोच्यते, आधारभेदसंबंधस्थित्यपेक्षया, सामान्यतश्चाधारलोकस्यासंख्येयप्रदेशात्मकत्वादित्यनया दिशाऽतिगहनमिदं सूक्ष्मबुद्ध्याऽऽलोकनीयमिति । 'एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स असंखेज्जतिभागे होज्जा ४ जाव देसूणे वा लोगे होज्जा', केई भणंति-पदेसूणत्ति, कथं ?, उच्यते, दव्वओ एगो खंधो सुहुमपरिणामो पदेसूणे लोए अवगाढो, सो चेव कयाइ तिसमयठितीओ लब्भइत्ति संख्येया आणुपुव्वी, जं पुण समत्तलोगागासपदेसावगाढं दव्वं तं नियमा चउत्थसमए एगसमयठितीओ लब्भइ, तम्हा तिसमयाठितीयं कालाणुपुव्वी नियमा एगपदेसूणे चेव लोए लब्भति, अहवा तिसमयादिकालाणुपुव्विदव्वं जहण्णओ एगपदेसे अवगाहति, तत्थ च पदेसे एगसमयठितियं कालओ अणाणुपुव्विदव्वं दुसमयठितियं च अवत्तव्वगं अवगाहति, जम्हा एवं तम्हा अचित्तो महाखंधो चउत्थसमए कालओ आणुपुव्विदव्वं, तस्स य सव्वलोगावगाढस्सवि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एगपदेसूणता कज्जइ, कम्हत्ति ?, उच्यते, जे कालओ अणाणुपुव्विअवत्तव्वा ते तस्स एगपदेसावगाढा, तस्स य तंमि पदेसे अप्पाहण्णत्तविवक्खाओ, अतो तप्पदेसूणे लोके कतो, एत्थ दिट्ठंतो जहा खेत्ताणुपुव्वी पदेसोना इत्यर्थः, "एगम्मि तप्पदेसे कालणुपुव्वादि तिण्णि वा दव्वा। ओगाहंते जम्हा पदेसूणोत्ति तो लोगो ॥१॥ अण्णे पुण आयरिया भण्णंति-' कालपदेसो समओ समयचउत्थंमि हवति जंवेलं। तेणूणवत्तणत्ता जं लोको कालमयखंधो ॥ २ ॥" अयमत्र भावार्थः-इह कालानुपूर्व्यधिकारात्कालस्य च वर्त्तनादिरूपत्वात्पर्यायस्य च पर्यायिभ्योऽभेदात्स खल्वचित्तमहाखधश्चतुःसमयात्मककालरूपः अतः कालप्रदेशः, कालविभागः समय इति, ततश्च समये चतुर्थे भवति-वर्त्तते यद्वेलामिति-यस्यां वेलायामसौ स्कन्धः, स हि तदा विवक्षयैकत्वाद् न गृह्यते, अतस्तेणूणत्ति विवक्षितः, चतुःसमयात्मकस्कन्धस्तेनोनः परिगृह्यते, कथमेतदेवं ' वत्तण ' त्ति वर्त्तनारूपत्वात्कालस्य, जं लोको कालमयखंधोत्ति विवक्षयैव यस्माल्लोकः कालसमयस्कन्धो वर्त्तते, अतस्तस्य प्रदेशस्य समयागणने प्रदेशेनोनो लोक इत्येवमन्यथापि सूक्ष्मबुद्धया भावनीयमिति। ' णाणादव्वाइं पडुच्च णियमा सव्वलोए ' त्ति त्र्यादिप्रदेशावगाहत्र्यादिसमयस्थितीनां सकललोके भावात्, अनानुपूर्वीद्रव्यचिन्तायां एगं दव्वं पडुच्च लोयस्य असंखेज्जतिभागो होज्जा, सेसपुच्छा पडिसेहितव्वा, भावार्थस्त्वेकप्रदेशावगाहैकसमयस्थितेर्विवक्षितत्वादिना प्रकारेणागमानुसारतो वाच्यः, आदेशांतरेण वा अस्य भावना-अचित्तमहास्कन्धो दंडावत्थारूविदव्वत्तणं मोत्तुं कवाडावत्थाभवणं तं अन्नं चेव दव्वं भवति, अण्णागारभावत्तणओ बहुतरसंघातपरमाणुसंघातत्तणओदयठितितो दुपदेसियभवणं व, एवं मंथापूरणलोगापूरणसमएसु महास्कन्धस्याप्यन्यान्यद्रव्यभवनं, अतो कालाणुपुव्विदव्वं सव्वपुच्छासु संभवतीत्यर्थः, 'णाणादव्वाइं पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्ज'त्ति भावितार्थं द्रव्यप्रमाणद्वार एवेति, अवक्तव्यकद्रव्यचिन्तायां ' एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स असंखेज्जतिभागे होज्जा ' द्विप्रदेशावगाहद्विसमयस्थितिविवक्षितभावात्, आदेशांतरेण वा महाखंधवज्जमण्णदव्वेसु आदिल्लचउपुच्छासु

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

होज्जा, अस्य हृदयं-देशोनलोकावगाह्यपि द्विसमयस्थितिर्भवति, शेषं सुगमं, यावदन्तरचिन्तायां 'एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो समया' अन्तरं त्वेगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एकसमयं, एगट्ठाणे तिन्नि वा चत्तारि वा असंखेज्जे वा समया ठातिऊण ततो अन्नहिं गतूणं तत्थ एगं समयं ठाइऊण अन्नहिं गंतुं तिण्णि वा चत्तारि वा असंखेज्जा वा समया ठाति, एवं आणुपुव्विदव्वस्सेगस्स जहण्णेणं एगं समयं अंतरं होति, उक्कोसेणं दो समया, एक्कहिं ठाणेहिं तिन्नि वा चत्तारि वा असंखेज्जे वा समये ठाइऊण ततो अन्नहिं ठाणे दो समया ठातिऊण अण्णहिं तिण्णि वा चत्तारि वा असंखेज्जा वा समया ठाति एवं उक्कोसेणं दो समया अंतरं होइ, जइ पुण मज्झिमठाणे तिन्नि समया ठायइ तो मज्झिमे वा ठाणे तं आणुपुव्विदव्वं चेवत्ति अंतरं चेव ण होइ, तेणेवं चेव दो समया अंतरं । आह-जहा अन्नहिं ठाणे दो समया ठितं एवमन्नहिंपि किमेकं न चिट्ठति?, पुणोवि अन्नहिं दो अण्णहिं एक्कंति, एवं अणेण आयारेण कम्हा असंखेज्जा समया अंतरं न भवति ?, उच्यते, एत्थ कालाणुपुव्वी पगता, तीए य कालस्स पाधण्णं, जहा य अण्णेण पदेसट्ठाणेण अंतरं कज्जइ तदा खेत्तदारेण करणाओ खेत्तस्स पाहण्णं कतं भवति ण पुण कालस्स, अतो जेण केणइ पगारेणं तिसमयादि इच्छति तेणेव कालपाहणत्तणओ आणुपुव्वी लब्भइत्ति काउं दो चेव समया अंतरंति स्थितं, णाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अंतरं, जेण असुण्णो लोगो, अणाणुपुव्विअंतरपुच्छा, एकद्रव्यं प्रकृत्योच्यते-जहण्णेणं दो समया, पढमे ठाणे एगसमयं ठाइऊण मज्झिमे ठाणे दो समयं ठाइऊण अन्तिमे एगं समयं ठाति, एवं जहण्णेणं अंतरं दो समया, जति पुण मज्झिमेवि एक्कं समयं ठायइ ततो अंतरं चेव न होति, मज्झिमिल्लठाणे अणाणुपुव्वी चेवत्ति, तम्हा दो चेव जहण्णेणं समया, उक्कोसेणं असंखेज्जकालं, पढमे ठाणे एक्कं समयं चिट्ठिऊण मज्झिमे ठाणे असंखेज्जे समए चिट्ठिऊण अन्तिमे ठाणे एक्कसमयं ठाति, एवमसंखेज्जं कालं उक्कोसेणं अंतरं होंति, णाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अंतरं, भागद्वारं तथा भावद्वारं अल्पबहुत्वद्वारं च क्षेत्रा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नुपूर्व्यनुसारतो व्याक्षेपान्तरमपास्य स्तिमितोपयुक्तेनान्तरात्मना कालप्राधान्यमधिकृत्य निखिलमेव भावनीयमिह पुनर्भावितार्थत्वाद्ग्रंथविस्तरभयाच्च नोक्तमिति, शेषं सूत्रसिद्धं, यावत् 'अहवोवणिहिया कालाणुपुव्वी तिविहा पन्नत्ते' त्यादि (११४-९८) अत्र सूर्यक्रियानिर्वृत्तः कालस्तस्य सर्वप्रमाणानामाद्यः परमः सूक्ष्मः अभेद्यः निरवयवः उत्पलपत्रशतवेधाद्युदाहरणोपलक्षितः समयः, तेसिं असंखेज्जाण समुदयसमितीए आवलिया, संखेज्जाओ आवलिआओ आणुत्ति-ऊसासो, संखेज्जाओ आवलियाओ णिस्सासो, दोण्हवि कालो एगो पाणू, सत्तपाणूकालो एगो थोवो, सत्तथोवकालो एग लवो, सत्तहत्तरिलवो एगमुहुत्तो, अहोरत्तादिया कंठा जाव वाससयसहस्सा, 'इच्छियठाणेण गुणं पणसुण्णं चउरासीतिगुणितं च । काऊण तइयवारा पुव्वंगादीण मुण संखं ॥ १ ॥ पुव्वंगे परिमाणं पंच सुण्णं चउरासीय १, तं एगं पुव्वंगं चुलसीए सतसहस्सेहिं गुणितं एगं पुव्वं भवति, तस्स इमं परिमाणं [दस सुण्णा] छप्पण्णं च सहस्सा कोडीणं सत्तरि लक्खा य २, तं एगं पुव्वं चुलसीए पुव्वसतसहस्सेहिं गुणितं से एगे तुडियंगे भवति, तस्स इमं परिमाणं—पण्णरस सुण्णा य, तओ चउरो सुण्णं सत्त दो णव पंच ठव्वेज्जा ३, एवं चुलसीतीए सतसहस्सा गुणिता सव्वठाणे कायव्वा, ततो तुडियादयो भवंति, तेसिं जहासंखं परिमाणं- तुडिए वीसं सुण्णा, ततो छ ति एगो सत्त अट्ठ सत्त णव चउरो ठवेज्जा ४ अडडंगे पणवीसं सुण्णा ततो चउ दो चउ नव एक्को एक्को दो अट्ठ एक्को चउरो य ठवेज्जा ५ अडडे तीसं सुण्णा तओ छ एक्को छ एक्को ति सुण्णं अट्ठ णव दो एक्को पण तिगं ठवेज्जा ६, अववंगे पणतीसं सुण्णा, तओ चउ चउ सत्त पण पण छ चउ ति सुण्णं णव सुण्णं पण णव दो य ठवेज्जा ७, चत्तालसिं सुण्णा तओ छ णव चउ दो अट्ठ सुण्णं एक्को एक्को णव अट्ठ पण सत्त अट्ठ सत्त चउ दो य ठवेज्जाहि अववे य ८ हूहूयंगे य पणचत्तालीसं सुण्णा, तओ चउ छ छ णव दो णव सुण्णं ति पण अट्ठ चउ सत्त पंच एको दो अट्ठ सुण्णं दो य ठवेज्जा ९, हूहूए पण्णासं सुण्णा, तओ छ सत्त सत्त एगो णव सुण्णं अट्ठ णव

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पण छ सत्त अट्ठ दो दो एक्को सुण्णं णव चउ सत्त एक्कं च ठवेज्जा १०, उप्पलंगे पणपण्ण सुण्णा, तओ चउ अट्ठ एक्को णव सुण्णं सत्त णव ति दो चउ ति छ एक्को दो तिण्णि सुण्णं सत्त एक्को णव छ चउ एगं च ठवेज्जा ११, उप्पले सट्ठिं सुण्णा, तओ छ पण चउ एक्को सत्त पण पण ति एक्को छ सत्त दो सत्त एगो सुण्णं सत्तं सुण्णं ति सुण्णं एक्को चउ ति दो एक्कं ठवेज्जा १२, पउमंगे पणसट्ठिं सुण्णा, चउ सुण्णं ति दो सुन्नं सुन्नं अट्ठ अट्ठ ति पण णव एक्को एक्को पण चउ णव य अट्ठ सत्त पण छ चउ छ छ ति सुण्णं एगं च ठवेज्जा १३, पउमे सत्तरि सुण्णा, तओ छ ति पण ति णव एक्को दो णव पण दो एक्को चउ, सुण्णं सुण्णं णव ति एक्को ति छ दो एक्को ति अट्ठ सत्त सुण्णं सत्त अट्ठ य ठवेज्जा १४, णलिणंगे पंचसत्तरि सुण्णा, ततो चउ दो सुण्ण सत्त पण दो चउ चउ सत्त सत्त पण छ चउ ति छ सत्त छ ति सुण्णं एक्को छ दो अट्ठ सत्त पण चउ एक्को ति सत्त ठवेज्जा १५, णलीणे असीतिं सुण्णा, ततो छ एक्को सुण्णं सुण्णं णव पण सत्त एक्क पण सुण्ण पण दो एक्को एक्को ति एक्को अट्ठ अट्ठ सुण्णं सत्त दो णव ति सत्त पण चउ दो चउ चउ एक्को छ ठवेज्जा १६, अत्थणिउरंगे पंचासी सुण्णा, तओ चउ चउ ति एक्को छ पण सत्त सत्त चउ ति चउ सुण्णं पण चउ एक्को सुण्ण ति सुण्णं चउ पण सत्त अट्ठ णव सुण्ण दो चउ छ छ एक्को एक्को छ एक्को पंच य ठवेज्जा १७, अत्थिणिउरे णउति सुण्णा, तओ छ णव अट्ठ दो पण एक्को पण एक्को एक्को दो पण छ ति अट्ठ एक्को दो ति पण अट्ठ ति ति पण णव दो छ ति णव सत्त णव सत्त ति पण ति ति चउरो य ठवेज्जा १८, अउयंगे पंचणवति सुण्णा, तओ चउ छ दो ति चउ अट्ठ दो सत्त छ सत्त सत्त सत छ दो चउ ति सुण्णं सत्त छ ति चउ अट्ठ सुण्णं अट्ठ अट्ठ चउ छ छ दो सुण्ण णव एक्को सत्त एक्को चउ छ तिण्णि य ठवेज्जा १९, अउते सुण्णसतं, ततो छ सत्त एक्को चउ ति अट्ठ अट्ठ एगो पण चउ दो ति णव चउ अट्ठ सत्त अट्ठ सुण्णं ति अट्ठ छ अट्ठ सुण्णं णव णव णव चउ अट्ठ ति दो अट्ठ णव ति चउ सुण्ण णव पण सुण्ण तिण्णि य ठवेज्जा २०, णउतंगे सुण्णसतं पंचाधितं, तओ

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चउ अट्ठ सत्त सुण्णं सत्त सुण्णं दो अट्ठ पण णव पण दो ति चउ ति णव सत्त ति णव सत्त ति णव दो ति दो णव णव ति ति सुण्ण दो पण चउ णव छ णव पण णव छ पण दोन्नि य ठवेज्जा २१, णतुते सुण्णसयं दसाधितं, तओ छ पण अट्ठ पण चउ णव ति णव अट्ठ चउ सुण्ण अट्ठ ति ति अट्ठ चउ छ अट्ठ सत्त छ अट्ठ सत्त छ छ पण पण ति पण पण अट्ठ सुण्णं सत्त णव ति ति चउ एक्को छ चउ अट्ठ पण एक्को दोण्णि य ठवेज्जा २२, पयुतंगे पणरसुत्तरं सुण्णसतं, तओ चउ सुण्णं णव एक्को पण चउ एक्को णव सुण्ण एक्को एक्को छ णव ति सुण्ण छ चउ छ सुण्ण सुण्ण णव सुण्ण सुण्ण एक्को छ सत्त अट्ठ णव चतु अट्ठ एक्को पण पण ति पण चउ सुण्ण छ सत्त सुण्ण एक्को ति एक्को अट्ठ एगं ठवेज्जा २३, पउते वीसुत्तरं सुण्णसतं, तओ छ ति णव णव पण णव एक्को अट्ठ छ एक्को ति ति सत्त दो ति सत्त छ दो चउ पण छ पण सत्त चउ दो णव पण णव अट्ठ ति पण पण ति अट्ठ णव सुण्णं अट्ठ सत्त अट्ठ ति सुण्णं एक्को सुण्णं ति दो पण एगं च ठवेज्जा २४, चूलियंगे पणवीसुत्तरं सुण्णसतं, तओ चउ दो छ चउ ति छ चउ अट्ठ दो एक्को छ अट्ठ पण णव चउ पण पण चउ अट्ठ पण णव चउ पण णव सत्त छ सत्त पण दो सत्त दो पण अट्ठ एक्को छ दो सुण्ण छ सत्त पण दो सत्त अट्ठ दो तिण्णि नव सत्त दो एगं च ठवेज्जा २५, चूलियाए तीसुत्तरं सुण्णसतं, तओ छ एक्को चउ अट्ठ सुण्ण ति णव सुण्ण णव सत्त चउ ति बे पण छ एक्को छ दु सुण्णं एक्को पण छ एक्को दो अट्ठ सुण्णं पण चउ छ णव अट्ठ दो छ पण णव णव एक्को छ अट्ठ ति छ णव दो एक्क छ ति छ चउ सत्त सुण्ण एक्कं च ठवेज्जा २६, सीसपहेलियंगे पणतीसुत्तरं सुण्णसतं, तओ चउ चउ नव छ सुण्णं णव एक्को अट्ठ ति चउ दो दो सत्त णव सत्त अट्ठ सत्त णव एक्को छ अट्ठ छ अट्ठ एक्को सुण्ण णव छ अट्ठ एक्को सुण्णं ति ति अट्ठ दो ति छ सत्त सुण्णं चउ चउ छ णव अट्ठ अट्ठ चउ ति चउ णव छ दो सुण्ण णव २७, सीसपहेलियाए चत्तालं सुण्णसयं, ततो छ णव दो ति अट्ठ एक्को सुण्णं अट्ठ सुण्ण अट्ठ चउ अट्ठ छ छ णव अट्ठ एक्को

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दो छ सुण्णं चउ छ णव छ पण सत्त णव णव छ पण ति सत्त णव सत्त पण एक्को एक्को चउ दो सुण्णं एक्को सुण्ण ति सत्त सुण्ण ति पण दो ति छ दो अट्ठ पण सत्त य ठवेज्जा २८, एवं सीसपहेलिया चउणवतिठाणसतं जाव य संववहारकालो ताव संववहारविसए, तेण य पढमपुढविणेरइयाणं भवणवंतराण य भरहेरवएसु सुसमदुस्समाए पच्छिमे भागे णरतिरियाणं आउए उवमिज्जन्ति, किं च-सीसपहेलियाए य परतो अत्थि संखेज्जो कालो, सो य अणतिसईणं अववहारिउत्तिकाउं ओवम्मे पक्खित्तो, तेण सीसपहेलियाए परतो पलिओवमादि उवण्णत्था, शेषमानिगमनं कालानुपूर्व्या पाठसिद्धं । 'से किं त' मित्यादि, (११५-१००) उत्कीर्त्तनं--संशब्दनं यथार्थाभिधानं तस्यानुपूर्वी—अनुपरिपाटी त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—पूर्वानुपूर्वीत्यादि पूर्ववत्, तत्र पूर्वानुपूर्वी 'उसभ' इत्यादि, आह-वस्तुत आवश्यकस्य प्रकृतत्वात् सामायिकं चतुर्विंशतिस्तव इत्यादि वक्तव्यं किमर्थमेतत्सूत्रान्तरमिति, अत्रोच्यते, शेषश्रुतस्यापि सामान्यमेतदिति ज्ञापनार्थं, तथाहि-आचाराद्यनुयोगेऽपि प्रत्यध्ययनमेतत्सर्वमेवाभिधातव्यमित्युदाहरणमात्रत्वाद्भगवतामेव च तीर्थप्रणेतृत्वात्, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् 'से तं उक्कित्तणाणुपुव्वि' त्ति 'से किं त' मित्यादि (११७-१०१), इहाकृतिविशेषः संस्थानं, तत् द्विविधं जीवाजीवभेदात्, इह जीवसंस्थानेनाधिकारः, तत्रापि पंचेंद्रियसंबंधिना, तत्पुनः स्वनामकर्मप्रत्ययं षड्विधं भवति, आह च-'समचतुरंसे' त्यादि, तत्र समं-तुल्यारोहपरिणामं संपूर्णांगोपाङ्गावयवं स्वांगुलाष्टशतोच्छ्रायं समचतुरश्रं, नाभीत उपर्यादि लक्षणयुक्तं अधस्तादननुरूपं न भवति तस्मात्प्रमाणाद्धीनतरं न्यग्रोधपरिमंडलं, नाभीतः अधः आदि-लक्षणयुक्तं संक्षिप्तविकृतमध्यं कुब्जं, स्कंधपृष्ठदेशवृद्धमित्यर्थः, लक्षणयुक्तमध्यग्रीवाद्युपरिहस्तपादयोरप्यादिरलक्षणं न्यूनं च लिंगेऽपि वामनं, सर्वावयवाः प्रायः आदिलक्षणविसंवादिनो यस्य तत् हुंडं, उक्तं च—'तुल्लं वित्थरबहुलं उस्सेहबहुं च मडहकोट्ठं च । हेट्ठिल्लकायमडहं सव्वत्थासंठियं हुंडं ॥ १ ॥' पूर्वानुपूर्वीक्रमश्च यथाप्रथममेव प्रधानत्वादिति, शेषमानिगमनं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पाठसिद्धमेवेति । 'से किं तं सामायारियाणुपुव्वी' त्यादि, इह समाचरणं समाचारः-शिष्टाचरितः क्रियाकलापः तस्य भावः 'गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि ष्यञ् चे' ति (पा-५-१-१२४) ष्यञ्, सामाचार्यं, सोऽयं भावप्रत्ययो नपुंसके भावे भवति, षित्करणसामर्थ्याच्च स्त्रीलिंगोऽपि, अतः स्त्रियां ङीष् सामाचारी, सा पुनस्त्रिविधा-'पदविभागे' त्ति वचनात् इह दशविधसामाचारीमधिकृत्य भण्यते, 'इच्छामिच्छे'-त्यादि (*१६-१०२) तत्र इच्छाकारः मिथ्याकारः तथाकारः, अत्र कारशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, तत्रैषणमिच्छा-क्रियाप्रवृत्त्यभ्युपगमः करणं कारः इच्छया करणं इच्छकारः आज्ञाबलाभियोगव्यापारप्रतिपक्षो व्यापारणं चेत्यर्थः, एवमक्षरगमनिका कार्या, नवरं मिथ्या-वितथमयथा यथा भगवद्भिरुक्तं न तथा दुष्कृतमेतदिति प्रतिपत्तिः मिथ्यादुष्कृतं, मिथ्या-अक्रियानिवृत्त्युपगम इत्यर्थः, अविचार्य गुरुवचनकरणं तथाकारः, अवश्यं गंतव्यकारणमित्यतो गच्छामीति अस्यार्थस्य संसूचिका आवश्यकी, अन्यापि कारणापेक्षा या या क्रिया सा क्रिया अवश्या क्रियेति सूचितं, निषिद्धात्मा अहमस्मिन् प्रविशामीति शेषसाधूनामन्वाख्यानाय त्रासादिदोषपरिहरणार्थं, अस्यार्थस्य संसूचिका नैषेधिकी, इदं करोमीति प्रच्छनं आप्रच्छना, सकृदाचार्येणोक्त इदं त्वया कर्त्तव्यमिति पुनः प्रच्छनं प्रतिप्रच्छनं, छंदना-प्रोत्साहना, इदं भक्तं भुंक्ष्व इति, निमंत्रणं अहं ते भक्तं लब्ध्वा दास्यामीति, उक्तं च-"पुव्वगहिएण छंदण निमंतणा होइऽगहिएणं ।' तवाहमित्यभ्युपगमः श्रुताद्यर्थमुपसंपत्, उक्तं च-'सुय सुहदुक्खे खेत्ते मग्गे विणयोवसंपदा एयं ।' एवमेताः प्रतिपत्तयः सामाचारीपूर्व्वानुपूर्व्यामिति, आह-किमर्थोऽयं क्रमनियम इति, येनेत्थमेव पूर्वानुपूर्वी प्रतिपाद्यत इति, उच्यते, इह मुमुक्षुणा समग्रसामाचार्यनुष्ठानपरेण आज्ञाबलाभियोग एष स्वपरोपतापहेतुत्वात्प्रथमं वर्जनीयः, सामायिकाख्यप्रधानगुणलाभात्, ततः किंचित्स्खलनसंभव एव मिथ्यादुष्कृतं दातव्यं, ततोऽप्येवंविधेनैव सता यथावद् गुरुवचनमनुष्ठेयं, सफलप्रयासत्वात्, परमगुरुवचनाव्यवस्थितस्य त्वसामायिकवतः स्खलनामलिनस्य वा गुरुवचनानुष्ठानभावेऽपि पारमार्थिकफलापेक्षयाऽनिष्पन्नपदानी(?)त्यतः

For Private and Personal Use Only

क्रमनियमः, शेषं सुगमं यावन्निगमनमिति । 'से किं त' मित्यादि (११९-१०४) तत्र कर्मविपाक उदयः उदय एवौदयिकः, यद्वा तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त इत्येवं शेषेष्वपि व्युत्पत्तिर्योजनीया इति, नवरमुपशमः मोहनीयस्य कर्मणः. (सर्वासां प्रकृतीनां) उदयश्चतुर्णामष्टानां वा प्रकृतीनां क्षयः, कस्यचिदंशस्य क्षयः कस्याचिदुपशम इति क्षयोपशमौ, प्रयोगविश्रसोद्भवः परिणामः, अमीषामेवैकादिसंयोगरचनं सन्निपातः, क्रमः पुनरमीषां स्फुटनारकादिगत्युदाहरणभावतः प्राप्यस्तदन्याधारश्च प्रथममौदायिकस्ततः सर्वस्तोकत्वादौपशमिकः ततस्तद्बहुतरत्वादेव क्षायोपशमिकः ततोऽपि बहुत्वात् क्षायिकः ततोऽपि सर्वबहुत्वात्पारिणामिकः ततः औदयिकादिमेलनसमुत्पन्नकः सान्निपातिक इति, शेषं प्रकटार्थं यावत् 'से त्तं आणुपुव्वि' त्ति निगमनं वाच्यं ।

'से किं तं दुनामे ? २ दुविहे पन्नत्ते, तं०-एगक्खरिए य अणेगक्खरिए य' (१२२-१०५) एकशब्दः संख्यावाचकः, व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यंजनं-अक्षरमुच्यते, तच्चेह सर्वमेव भाष्यमाणं अकारादि हकारान्तमेवार्थाभिव्यंजकत्वाच्छब्दस्य, एकं च तदक्षरं चर एकाक्षरेण निर्वृत्तं एकाक्षरिकं, एवमनेकाक्षरिकं नाम, ह्रीः-लज्जा श्रीः-देवताविशेषः-धीः-बुद्धिः स्त्री प्रतीता, 'से किं तं अणेगक्खरिये'-त्यादि प्रकटार्थं, यावत् 'अवसेसियं जीवदव्वं विसेसियं नेरइय' इत्यादि, तत्र नरकेषु भवो नारकः तिर्यग्योनौ भवः तिर्यक् मननान्मनुष्यः दीव्यति देवः, शेषं निगदसिद्धं यावद् द्विनामाधिकारः, नवरं पर्याप्तके विशेषः पर्याप्तनामकर्मोदयात् पर्याप्तकः, अपर्याप्तनामकर्म्मोदयाच्चापर्याप्तक इति । एकेन्द्रियादिविभागेषु स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्रोत्राणींद्रियाणि कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादीनामेकैकवृद्धानि, सूक्ष्मबादरविशेषोऽपि सूक्ष्मबादरनामकर्मोदयनिबंधन इति, संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रांतिकभेदेषु संमूर्च्छिमः तथाविधकर्मोदयादगर्भज एकेंद्रियादिः पंचेंद्रियावसानः, गर्भव्युत्क्रान्तिकस्तु गर्भजः पंचेंद्रिय एव, 'से तं दुनामे' त्ति । 'से किं तं तिनामे ?' (१२३-१०९) अविकृतं नाम त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

द्रव्यनाम गुणनाम पर्यायनाम, एतानि प्रायो ग्रंथत एव भावनीयानि, नवरं द्रव्यगुणपर्यायस्वरूपं, द्रव्यं धर्मास्तिकायादि, गुणा गत्यादयः, तद्यथा-गतिगुणो धर्मास्तिकायः स्थितिगुणोऽधर्मास्तिकायः अवगाहगुणमाकाशं उपयोगगुणा जीवा वर्त्तनादिगुणः कालः पुद्गलगुणा रूपादयः, पर्यायास्त्वमीषामगुरुलघवः अनंताः, आह-तुल्ये द्रव्यत्वे किं पुद्गलास्तिकायगुणादीनां प्रतिपादनं न धर्मास्तिकायादिगुणादीनां, (यथा) पुद्गलानामिन्द्रियप्रत्यक्षविषयतया तस्य तद्गुणानां च सुप्रतिपादकत्वं न तथाऽन्येषामिति, इह च वर्णः पंचधा कृष्णनील-लोहितकापोतशुक्लाख्यः प्रतीत एव. कपिशादयस्तु संसर्गजा इति न तेषामुपन्यासः, गंधो द्विधा--सुरभिर्दुरभिश्च, तत्र सौमुख्यकृन् सुरभिः दौर्मुख्यकृत् दुरभिः, साधारणपरिणामोऽस्पष्टग्रह इति संसर्गजत्वादेव नोक्तः, एवं रसेष्वपि संसर्गजानभिधानं वेदितव्यं, रसः पंचविधस्तिक्तकटुकषायाम्लमधुराख्यः, श्लेष्मादिदोषहन्ता तिक्तः वैशद्यच्छेदनकृत्कटुः अन्नरुचिस्तंभनकर्मा कषायः आश्रवणक्लेदनकृदम्लः ह्लादन-बृंहणकृन्मधुरः, लवणः संसर्गजः, स्पर्शोऽष्टविधः स्निग्धरूक्षशीतोष्णलघुगुरुमृदुकठिनाख्यः, संयोगे सति संयोगिनां बन्धकारणं स्निग्धः तथैवाबन्धकारणं रूक्षः वैशद्यकृत्सुमनःस्वभावः शीतो मार्दवपाककृदुष्णः प्रायस्तिर्यगूर्ध्वगमनहेतुर्लघुः अधोगमनहेतुर्गुरुः संनतिलक्षणो मृदुः अनमनात्मकः कठिनः, संस्थानानि संस्थानानुपूर्व्यां पूर्वोक्तानि, पर्यायानां त्वेकगुणकालकादि, तत्रैकगुणकालकस्तारतम्येन कृष्णकृष्णतरकृष्णतमादीनां यत आरभ्य प्रकर्षवृत्तिः, द्विगुणकालकस्तु ततो मात्रया कृष्णतरः, एवं शेषेष्वपि भावनीयं, यावदनंतगुणकृष्ण इति, तत्पुनर्नाम सामान्येनैव त्रिविधं प्राकृतशैलीमधिकृत्य, स्त्रीलिंगादिनाम्नां उदाहरणानि प्रकटार्थान्येव, 'से त्तं तिणामे' त्ति । 'से किं तं चउनामे' त्यादि, (१२४--११२) तत्राऽऽगमेन पद्मानि पयांसि, अत्र 'आगमः उदनुबंधः स्वरादन्त्यात्परः' आगच्छतीत्यागमः, आगम उकारानुबंधः स्वरादंत्यात्परो भवति, सिद्धं पद्मानीत्यादि, से तं आगमेणं, लोपेनापि ते अत्र इत्यादि, अनयोः पदयोः संहितायां 'पदात्परः पदान्ते लोपमकारः'

For Private and Personal Use Only

(कातन्त्र रूप. ११५) पदान्ते यौ एकारौकारौ ताभ्यां परः अकारो लोपमापद्यते, ततः सिद्धं ते अत्र, से त्तं लोवेणं, से किं तं पयतीए यथाऽग्नी एतौ इत्यादि, एतेषु पदेषु 'द्विवचनमनौ' (कातन्त्रं ६२) द्विवचनमौकारान्तं यत् भवति तल्लक्षणान्तरेण स्वरेण स्वरे परतः प्रकृत्या भवति, सिद्धं अग्नी एतौ इत्यादि, विकारेणापि दंडस्य अग्रं इत्यादि, अत्र 'समानः सवर्णे दीर्घो भवति परश्च लोपमापद्यते' (का० २४) सिद्धं दंडाग्रं इत्यादि, से तं विगारेणं, एवं चतुर्णाम । पंचनाम्नि 'से किं' मित्यादि सूत्रं (१२५-११३) तत्राश्व इति नामिकं द्रव्याभिधायकत्वात्, खल्विति नैपातिकं, खलुशब्दस्य निपातत्वात्, धावतीत्याख्यातिकं क्रियाप्रधानत्वात्, परीत्यौपसर्गिकं परि सर्वतो भाव इत्युपसर्गपाठे पठितत्वात्, संयत इति मिश्रं, समेकीभाव इत्यस्योपसर्गत्वात् 'यती प्रयत्न' इति च प्रकृतेरुभयात्मकत्वात् मिश्रमिति, तदेतत्पंचनाम ॥

'से किं तं छणामे ?, छव्विहे पण्णत्ते' इत्यादि (१२६-११३) अत्र षड् भावा औदयिकादयः प्ररूप्यन्ते, तथा च सूत्रं-'से किं तं उदयिए ?, २ दुविहे पण्णत्ते, तं०-उदए य उदयनिप्फण्णे य, अत्रोदयः--अष्टानां कर्मप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयादिलक्षणानामुदयः सत्ताऽवस्थापरित्यागेनोदीरणावलिकामतिक्रम्योदयावलिकायामात्मीयात्मीयरूपेण विपाक इत्यर्थः, 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे, अत्र चैवं प्रयोगः-उदय एव औदयिकः, उदयनिष्पन्नस्तु द्वेधा-जीवोदयनिप्फण्णे य अजीवोदयनिप्फण्णे य, तत्र जीवे उदयनिप्फन्नो जीवोदयनिष्पन्नः, जीवे कर्मविपाकानिर्वृत्त इत्यर्थ, अथवा कर्मोदयसहकारिकारणकार्या एव नारकत्वादय इति प्रतीतं, अन्ये तु जीवोदयाभ्यां निप्फण्णो जीवोदयनिष्पन्न इति व्याचक्षते, इदमप्यदुष्टमेव, परमार्थतः समुदायकार्यत्वात्, एवमजीवोदयनिप्फण्णोपि वाच्यः, तथा चौदारिकशरीरप्रायोग्यपुद्गलग्रहणशरीरपरिणतिश्च न तथाकर्मोदयमन्तरेणेति अत उक्तमौदारिकं वा शरीरमित्यादि, औदारिकशरीरप्रयोगपरिणामिकतया द्रव्यं, तच्च वर्णगंधादिपरिणाभितादि च, न चेदमौदारिकशरीरव्यापारमन्तरेण तथा परिणमतीति, एवं वैक्रियादिष्वपि योजनीयं, इह च वस्तुतः द्वयोरपि द्रव्यात्मकत्वे

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एकत्र जीवप्राधान्यमन्यत्राजीवप्राधान्यमाश्रीयत इति, ततश्चोपपन्नमेव जीवोदयनिष्पन्नं अजीवोदयनिष्पन्नं चेत्यलं विस्तरेण, से तं उदयिए । 'से किं तं उमसमिए?', उवसमिए दुविहे पन्नत्ते, तं०-उवसमे य उवसमनिप्फण्णे य, तत्रोपशमो-मोहनीयस्य कर्मणः अनन्तानुबन्धादिभेदभिन्नस्य उपशमः, उपशमश्रेणीप्रतिपन्नस्य मोहनीयभेदाननंतानुबंध्यादीन् उपशमयतः, यत उदयाभाव इत्यर्थः, णमिति पूर्ववत्, उपशम एवौपशमिकः, उपशमनिष्पन्नस्तूपशान्तक्रोध इत्यादि, उदयाभावफलरूप आत्मपरिणाम इति भावना, से तं उवसमिए । 'से किं तं खइए ?, खइए दुविहे पण्णत्ते, तंजहा-खए य खयनिप्फन्ने य, तत्र क्षयः अष्टानां कर्मप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयादिभेदानां, क्षयः कर्माभाव एवेत्यर्थः, 'ण' मिति पूर्ववत्, क्षय एव क्षायिकः, क्षयनिष्पण्णस्तु फलरूपो विचित्र आत्मपरिणामः, तथा चाह-'उप्पण्णणाणदंसणे' त्यादि, उत्पन्ने श्यामतापगमेनादर्शमंडलप्रभावत् सकलतदावरणापगमादभिव्यक्ते ज्ञानदर्शने यस्य स तथाविधः, अरहा अविद्यमानरहस्य इत्यर्थः, रागादिजेतृत्वाज्जिनः, केवलमस्यास्तीति केवली, संपूर्णज्ञानवानित्यर्थः, अत एवाह-क्षीणाभिनिबोधिकज्ञानावरणीय इत्यादि, विशेषविषयमेव, यावत् अनावरणः-अविद्यमानावरणः सामान्येनावरणरहितत्वात्, विशुद्धांबरे चन्द्रबिम्बवत्, तथा क्षीणमेकान्तेनापुनर्भावतया च, निर्गतावरणो-निरावरणः आगंतुकेतरावरणस्याप्यभावात् राहुरहितचन्द्रबिम्बवत्, तथा क्षीणमेकान्तेनापुनर्भावतयाऽऽवरणं यस्यासौ क्षीणावरणः, अपाकृतमलावरणजात्यमणिवत्, तथा ज्ञानावरणीयेन कर्मणा विविधम्-अनेकैः प्रकारैः प्रकर्षेण मुक्तो ज्ञानावरणीयकर्मविप्रमुक्त इति, निगमनम्, एकार्थिकानि वैतानि, नयमतभेदेनान्यथा वा भेदो वाच्य इति, केवलदर्शी-संपूर्णदर्शी, क्षीणनिप्फन्नेन च, निद्रादिस्वरूपमिदं-'सुहपडिबोहो निद्दा दुहपडिबोहो य निद्दनिद्दा य । पयला होति ठियस्स उ पयलपयला य चंकमओ ॥ १ ॥ अतिसंकिलिट्ठकम्माणुवेदणे होइ थीणगिद्धीओ । महनिद्दा दिणचिंतियवावारपसाहणी पायं ॥ २ ॥ सातावेदनीयं प्रीतिकारी, 'क्रुध कोपे' क्रोधनं क्रोधः, कोपो रोषो दोषोऽनुपशम इत्यर्थः, मानः स्तंभो गर्व उत्सुको

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अहंकारो दर्पः स्मयो मत्सर ईर्ष्येत्यर्थः, माया प्रणिधिरुपधिर्निकृति वंचना दम्भः कूटमभिसंधानं साठ्यमनार्जवमित्यर्थः, लोभो रागो गार्ध्यमिच्छा मूर्च्छोऽभिलाषो संगः कांक्षा स्नेह इत्यर्थः, माया लोभश्च प्रेम क्रोधो मानश्च द्वेषः, तत्र यदर्हदवर्णवादहेतुलिंगं अर्हदादिश्रद्धानविघातकं दर्शनपरीषहकारणं तन्मिथ्यादर्शनं, यन्मिथ्यास्वभावप्राचितपरिणामं विशेषाद् विशुध्यमानकं सप्रतिघातं सम्यक्त्वकारणं सम्यग्दर्शनं, यन्मिथ्यात्वस्वभावचितं विशुद्धाविशुद्धश्रद्धाकारि तत्सम्यग्मिथ्यादर्शनं, त्रिविधं दर्शनमोहनीयमुक्तं कर्म, चारित्रमोहनीयं द्विविधं-कषायवेदनीयं नोकषायवेदनीयं च, द्वादश कषायाः अप्रत्याख्यान्याद्याः क्रोधाद्याः, नव नोकषायाः हास्यादयः, नारकतिर्यग्योनिसुरमनुष्यदेवानां भवनशरीरस्थितिकारणमायुष्कं, तांस्तानात्मभावान् नामयतीति नाम कर्मपुद्गलद्रव्यं, प्रति स्वं गत्यभिधानकारणं, जातिनाम पंचविधमेकेन्द्रियजातिनामादिकारणं, शरीरनाम शरीरोत्पत्तिकारणं, तदंगोपांगनाम यथा शरीरनाम पंचविधौदारिकशरीरनामादिकार्येण साधितं यदेषामेवांगोपांगनिव्वत्तिकारणं तदंगोपांगनाम, तथाऽन्यत् शरीरनाम्नः कथं?, अंगोपांगाभावेऽपि शरीरोपलब्धेः, तच्च प्राक् शरीरत्रये नान्यत्र, बोंदिः तनुः शरीरमिति पर्यायः, अनेकता च जघन्यतोऽप्यौदारिकतैजसकार्मणबोंदिभावात्, वृंदं तु तद्गतांगोपांगसंघातभेदात्, संघातः पुनरेकैकांगादेरनन्तपरमाणुनिर्वृत्तत्वादिति । तथा सामायिकादिचरणक्रियासिद्धत्वात्सिद्धः, तथा जीवादितत्त्वबोधाद् बुद्धः, तहा बाह्याभ्यन्तरग्रन्थभेदनेन मुक्तत्वान्मुक्तः, तथा प्राप्तव्यप्रकर्षप्राप्तौ परिः-सर्वप्रकारैर्निर्वृत्तः परिनिर्वृतः, संसारान्तकारित्वादन्तकृत्, एकान्तेनैव शारीरमानसदुःखप्रहीणाः सर्वदुःखप्रहीणा इति, उक्तः क्षायिकः । 'से किं तं खओवसमिए?, खओवसमिए दुविहे पण्णत्ते, तं०-खओवसमे य खओवसमनिप्फण्णे य,' तत्र क्षयोपशमश्चतुर्णां घातिकर्मणां, केवलज्ञानाप्रतिपन्नकानां ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयांतरायाणां क्षयोपशमः, ण मिति पूर्ववत्, इह चोदीर्णस्य क्षयः अनुदीर्णस्य च विपाकमधिकृत्योपशम इति गृह्यते, आह-औपशमिकोऽप्येवंभूत एव,न, तत्रोपशमितस्य प्रदेशानुभवतोऽप्यवेदनादस्मिंश्च

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वेदनादिति, अयं च क्षयोपशमः क्रियारूप एव, क्षयोपशमनिर्वृत्तस्त्वाभिनिबोधिकज्ञानादिलब्धिः परिणाम आत्मन एवेति, तथा चाह-'खओवसमिया आभिणिबोहियणाणलद्धी' त्यादि, सूत्रसिद्धमेव, नवरं बालवीर्यं मिथ्यादृष्टेरसंयतस्य, पडितवीर्यं सम्यग्दृष्टेः संयतस्य, बालपंडितवीर्यं तु संजतासंजतस्य श्रावकस्य, से तं खओवसमिए। ' से किं तं पारिणामिए?, परिणमनं परिणामः अपरित्यक्तपूर्वावस्थस्यैव तद्भावगमनमिति भावार्थः, उक्तं च-'परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा ह्यवस्थानं। न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥१॥ स एव पारिणामिकः, तत्र सर्वभेदेष्वन्वयानुवृत्या सुखप्रतिपत्त्यर्थं जीर्णग्रहणमन्यथा नवेष्वप्यविरोधः, तत्रापि कारणस्यैव तथा परिणतेरन्यथेत्ये(था तदे)तदभावादिति कृतमत्र प्रसङ्गेन। अभ्रकेण सामान्येन वृक्षास्तान्येव वृक्षाकाराणि संध्यापुद्गलपरिणाम एव, गन्धर्वनगरादीनि प्रतीतान्येव, स्तूपकाः संध्याच्छेदावरणरूपाः, उक्तंच-'संझाछेदावरणो उ जूवओ सुक्के दिण तिण्णि' यक्षादीप्तिकानि-अग्निपिशाचाः धूमिका-रूक्षप्रविरला धूमाभा महिका-स्निग्धा घना च रजउद्घातो रजस्वलादिः, चन्द्रसूर्योपरागा राहुग्रहणानि, चन्द्रपरिवेशादयः प्रकटार्थाः, कपिहसितादि सहसादेव नभसि ज्वलन्ति सशब्दरूपाणि, अमोघादयः सूत्रसिद्धाः, नवरं वर्षधरादिषु सदा तद्भावेऽपि पुद्गलानामसंख्येयकालादूर्ध्वतः स्थित्यभावात्सादिपरिणामतेति, अनादिपरिणामिकस्तु धर्मास्तिकायादीनि, सद्भावस्य स्वतस्तेषामनादित्वादिति, शेषं सुगमं यावत् 'से तं पारिणामिए'। से किं तं सन्निवाइए' 'इत्यादि, सन्निपातो-मेलकस्तेन निर्वृत्तः सान्निपातिकः, तथा चाह-'एतेसिं चे' त्यादि, अयं च भंगकरचनाप्रमाणतः संभवासंभवमनपेक्ष्य षड्विंशतिभंगकरूपः, इह च द्व्यादिसंयोगभंगकपरिमाणं प्रदर्शितं, सूत्रं 'तत्थ णं दस दुगसंयोगा' इत्यादि, प्रकटार्थं, तथाऽपरिज्ञातद्व्यादिसंयोगभंगभावोत्कीर्त्तनज्ञापनार्थमिदं, 'तत्थ णं जे ते दस दुगसंयोगा ते णं इमं' इत्याद्युक्तानार्थमेव, अतः परं सान्निपातिकभंगोपदर्शनां सविस्तरामजानानः पृच्छति विनेयः-'कतरे से णामे उदइए' इत्यादि, आचार्याह-'उदइएत्ति मणूसे इत्यादि सूत्रसिद्धमेव, इह च यद्यप्यौदयिकौपशमिकमात्रनिर्वृत्तः

For Private and Personal Use Only

असंभवी, संसारिणां जघन्यतोऽप्यौदयिकक्षायोपशमिकपरिणामिकभावत्रयोपेतत्वात्, तथापि भंगकरचनामात्रदर्शनार्थत्वाददुष्टः, एवमन्योऽप्यसंभवी वेदितव्य इति, अविरुद्धास्तु पंचदश एव सान्निपातिकभेदास्ते अत्रानधिकृता अपि प्रदेशान्तरे उपयोगिन इति सान्निपातिकसाम्यान्निदर्श्यते-'उदइयखओवसमिय परिणामियउत्ति गतिचउक्केवि । खययोगेणऽवि चउरो तयभावे उवसमेणंपि ॥ १ ॥ उवसमसेढी एक्को केवलिणो विइय तहेव सिद्धस्स । अविरुद्धसंनिवाइत एमेते हुंति पन्नरस ॥ २ ॥' औदयिकक्षायोपशमिकपारणामिकसान्निपातिक एकैको गतिचतुष्केऽपि, तद्यथा-उदएत्ति णेरइए खओवसमियाइं इंदियाइं परिणामियं जीवत्तं, जया खइयं समत्तं तदा ओदइयखओवसमखइयपारिणामिकनिष्पन्नः सान्निपातिकः, एकैको गतिचतुष्केषु, तद्यथा-उदएत्ति णेरइए खओवसमियाइं इंदियाइं खइयं समत्तं पारिणामिए जीवे, एवं तिर्यगादिष्वपि वाच्यं, तिर्यक्ष्वपि क्षायिकसम्यग्दृष्टयः कृतभंगसंख्याऽन्यथाऽनुपपत्तेरिति भावनीयं, तदभावे क्षायिकाभावे चशब्दात् शेषत्रयभावे चौपशमिकेनापि चत्वार एव, उपशममात्रस्य गतिचतुष्टयेऽपि भावात् 'ऊसरदेसं दड्ढेलयं च विज्झाति वणदवो पप्प । इय मिच्छस्स अणुदए उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ १ ॥' अविशिष्योक्तत्वात्, तथा 'उवसामियं तु सम्मत्तं । जो वा अकततिपुंजो अखवियमिच्छो लहइ सम्म ॥ १ ॥ मित्यत्र श्रेणिव्यतिरेकेण विशिष्यैवोक्तत्वात्, अभिलापः पूर्ववत्, नवरं क्षायिकसम्यक्त्वस्थाने ओवशमिकसम्मत्तेति वक्तव्यं, एते चाष्टौ भंगाः प्राक्तनाश्चत्वार इति द्वादश, उपशमश्रेण्यां एगो भङ्गस्तस्य मनुष्येष्वेव भावात्, अभिलापः पूर्ववत्, नवरं मनुष्यविषय एव, केवलिनश्चैक एव-उदइए मणुस्से खइयं समत्तं पारिणामिए जीवे, तथैव सिद्धस्स एक एव-खइयं समत्तं पारिणामिए जीवे, एवमेते त्रयो भंगाः सहिताः अविरुद्धसान्निपातिकभेदाः पंचदश भवंति, कृतं प्रसंगेन । **से तं सन्निवातिये नाम**, योजना सर्वत्र कार्या, **से तं छ णामे**, गतं षडनाम ।

'से किं तं सत्त नामे' त्यादि (१२७-१२७) सप्तनाम्नि सप्त स्वराः प्रज्ञप्ताः, **तंजहा-'सज्जे'** त्यादि (*२५-१२७), 'षड्जो रिषभो

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

गंधारो मध्यमः पंचमस्वरः रेवतश्चैव निषादः स्वराः सप्त व्याख्याताः, संख्यामसहन् कश्चिदाह-'कज्जं करणायत्तं जीहा य सरस्स ता असंखेज्जा। सरसंख असंखेज्जा करणस्स असंखयत्तातो ॥१॥ सत्त य सुत्तणिबद्धा कह ण विरोहो गुरू तओ आह। सत्तणुवाती सव्वे बादरगहणं वगंतव्वं ॥२॥ आश्रित्य सरा प्रोक्ताः 'एतेसिं ण' मित्यादि, तत्र-णाभिसमुत्थो उ सरो अविकारी पप्प जं पदेसं तु। आभोगियरेणं वा उवकारकरं सरट्ठाणं। 'सज्जं व' सिलोगो 'णीसाया' सिलोगो,(※२६।२७-१२८)'जियऽजीयणिसीयत्ता णिस्सासिय अहव निसरिया तेहिं। जीवेसु सन्न-वित्ती पओगकरणं अजीवेसु ॥१॥ तत्थ जीवणिस्सिआ 'सज्जं रवति' दो सिलोगा (※२८।३०-१२८) गोमुही-काहला तीए गोसिंगं अण्णं वा मुहे कज्जाति तेण एसा गोमुही गोधा चम्मावणद्धा गोहिता सा य दद्दरिया आडंबरेत्ति पडहो, 'सरफलमव्वहिचारी पाओ दिट्ठं णिमित्तमंगेसु। सरणिव्वित्तिफलाओ लक्खे सरलक्खणं तेण ॥ १ ॥ 'सज्जेण लभति विर्त्तिं' सत्त सिलोगा (※३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८-१२९) 'सज्जादि तिधा गामो ससमूहो मुच्छणाण विण्णेओ। ता सत्त एक्कएक्के तो सत्त सराण इगवीसा ॥ १ ॥ अण्णोण्णसरविसेसा उप्पायंतस्स मुच्छणा भणिया। कत्ता व मुच्छिओ इव, कुणते मुच्छं व सोयत्ति ॥ २ ॥ मंदिमादियाणं एगवीसाए मुच्छणाण सरविसेसो पुव्वगते सरपाहुडे भणिओ, तन्निग्गतेसु य भरहविसाहलादिसु विण्णेओ इति, 'सत्त सरा कओ'(※४३-१३०) एस पुच्छासिलोगो। 'सत्त सरा नाभीओ' उत्तर सिलोगो (४४-१३१) गेयस्स इमे तिण्णि आगारा 'आदिमिउ' गाहा (※४५-१३१) किं चान्यत् 'छद्दोसे' गाहा (※४६-१३१) इमे छद्दोसा वज्जणिज्जा-'भीतदु' गाहा (※४७-१३१) भीतं-उत्त्रस्तमानसं द्रुतं-त्वरितं उत्पित्थं-श्वासयुतं चरितं च पाठान्तरेण ह्रस्वस्वरं वा भाणितव्वं. उत्प्राबल्येन अतितालं अस्थानतालं वा उत्तालं, श्लक्ष्णस्वरेण काकस्वरं, सानुनासिकमनुनासं नासास्वरकारीत्यर्थः, 'अट्ठगुणसंपउत्तं गेयं भवति' ते य इमे-'पुण्णं रत्तं च' गाहा (※४८-१३१) स्वरकलाभिः पूर्णं गेयरागेणानुरक्तं अण्णाण्णसरविसेसफुडसुभकरणत्तणयो अलंकृतं,

For Private and Personal Use Only

अक्खरसरफुडकरणत्तणओ व्यक्तं विश्वरं विक्रोशतीव विघुट्ठमविघुट्ठं मधुरं कोकिलारववत्, तालवंशसरादिसमणुगतं समं ललितं ललतीव स्वरघोलनाप्रकारेण सोइंदियसद्दफुसणासुहुप्पादत्तणओ वा सुकुमालं, एभिरष्टभिर्गुणैर्युक्तं गीतं भवति, अन्यथा विडंबना, किंचान्यत्-'उरकंठ' गाहा (*४९-१३१) जइ उरे सरो विसालो तो उरविसुद्धं, कंठे जइ सरो वट्टितो अफुडितो य कंठविशुद्धं, सिरं पत्तो जइ णाणुणासितो तो सिरविशुद्धं, अथवा उरकंठसिरेसु श्लेष्मणा अव्याकुलेषु विशुद्धेषु गीयते, किंविशिष्टं ?, उच्यते-'मउयं' मृदुना स्वरेण मार्दवयुक्तेन न निष्ठुरेणेत्यर्थः, स च स्वरो अक्षरेषु घोलनास्वरविशेषेषु च संचरन् रंगतीव रिभितः, गेयनिबद्धं पदमेवं गीयते-तालसरेण समं च शरं समतालं मुरवकंसिकादिआतोज्जाणाहताणं जो धणि पदुक्खेवो वा तेण य समं नृत्यतो वा पदुक्खेवसमं, एरिसं पसत्थं गिज्जति, सत्तसरसीभरं व गिज्जइ, के य ते सत्तसरसीभरसमा ?, उच्यते, इमे-'अक्खरसमं' गाहा (*५०-१३१) दीहक्खरे दीहं सरं करोति, हस्से हस्सं, प्लुते प्लुतं, सानुनासिके निरनुनासिके जं गेयपदं णामिकादि अणंतरपदबद्धेण बद्धं तं जत्थ सरो अणुवादी तत्थेव तं गिज्जमाणं पदसमं भवति, हत्थतलपरोप्पराहतसुराण तंतीतालसमं लयः शृंगदारुदतमयो वा अंगुलिकोशिकः तेनाहतः तंत्रिस्वरप्रचालो लयः तं लयमणुसरतो गेयं लयसमं, पढमतो वंसतंतिमादिएहिं जो सरो गहितो तस्समं गिज्जमाणं गहसमं, तेहिं चेव वंसतंतिमादिएहिं अंगुलिसंचारसमं गिज्जइ तं संचारसमं, सेसं कंठ्यं । जो गेयसुत्तनिबंधो, सो इमेरिसो 'णिद्दोसं' सिलोगो (*५१-१३१) हिंसालियादिबत्तीसासुत्तदोसवज्जितं णिद्दोसं अत्थेण जुत्तं सारवं च अत्थगमकारणजुत्तं कव्वलंकारेहिं जुत्तं अलंकियं उवसंहारोवणएहिं जुत्तं उवनीतं जं अनिट्ठुराभिहाणेण अविरुवालज्जणिज्जेण बद्धं तं सोवयारं सोत्प्रासं वा, पदपादाक्षरैर्मितं नापरिमितमित्यर्थः, मधुरंति-त्रिधा शब्दअर्थाभिधानमधुरं च । 'तिण्णि य वित्ताइं' ति जं वुत्तं तस्स व्याख्या 'समं अद्धसमं' सिलोगो (*५२-१३१) कंठ्यः। 'दुण्णी य भणीतीयो' त्ति अस्य व्याख्या 'सक्कया' सिलोगो (*५३-१३१) भणितित्ति-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भासा, सेसं कठ्यं । इत्थी पुरिसा वा केरिसं गायइत्ति पुच्छा 'केसी' गाहा (*५४-१३१) उत्तरं 'गोरी' गाहा (*५५-१३१) इमो सरमंडलसंक्षेपार्थः, 'सत्त सरा ततो गामा' गाहा (*५६-१३२) तती ताना ताणो भन्नइ सज्जादिसरेसु एक्केक्के सत्तत्ताणओ अउणपणासं, एते वीणाए सत्ततंतीए सरा भवंति, सज्जो सरो सत्तहा तंतीताणसरेण गिज्जइ, ते सव्वे सत्तट्ठाणा । एवं सेसेसुवि ते चेव, इगतंतीए कंठेण वा गिज्जमाणो अउणपण्णासं ताणा भवन्ति, ते सं सत्त नाम ।

'से किं तं अट्ठणामे' (१२८-१३३) अट्ठविधा-अष्टप्रकारेण, उच्यन्ते इति वचनानि तेषां विभक्तिर्वचनविभक्तिः, विभजनं विभक्तिः सिऔजासित्यादित्रित्रिवचनसमुदायात्मिका प्ररूपिता अर्थतस्तीर्थकरैः सूत्रतो गणधरैरिति, तंजहा-'निद्देसे पढमे' त्यादि (*५७।५८।१३३) सिलोगदुगं णिगदसिद्धं, उदाहरणप्रदर्शनार्थमाह-'तत्थ पढमे' त्यादि, (*५९-१३३) तत्र प्रथमा विभक्तिर्निर्देशे, स चायं अहं चेति निर्देशमात्रत्वात्, द्वितीया पुनरुपदेशे, उपदिश्यत इत्युपदेशः, भणइ कुरु वा एतं वा तं चेति कर्मार्थत्वात्, तृतीया करणे कृता, कथं ?, भणितं वा कृतं वा तेन वा मया वेति करणार्थः, हंदीत्युपदर्शने णमो साहाएत्ति उपलक्षणं, नमःस्वस्तिस्वाहास्वधाऽलंवषड्योगाच्च (पा. २-३-१६) नमो देवेभ्यः स्वस्ति प्रजाभ्यः स्वाहा अग्नये, भवति चतुर्थी संप्रदाने, तत्रैके व्याचक्षते--इदमेव नमस्कारादि संप्रदानं, अन्ये पुनरुपाध्यायाय गां प्रयच्छतीत्यादीनि । 'अवणय' इत्यादि(*६१-१३३)अपनय ग्रहणे (गृहाण) अपनय अस्मात् इत इति वा पंचमी अपादाने 'ध्रुवमपायेऽपादान'-मिति (पा. १-४-२४) कृत्वा, षष्ठी तस्यास्य वा गतस्य च भृत्य इति गम्यते स्वामिसंबंधे भवति, पुनः सप्तमी तद्वस्तु अस्मिन्निति आधारे काले भावे, यथा कुण्डे बदराणि वसंते रमंते चारित्रे अवतिष्ठत इति, आमंत्रणी तु भवेत् अष्टमी विभक्तिः, यथा हे जुवानत्ति, वृद्धवैयाकरणदर्शनमिदमिदंयुगीनानां त्वियं प्रथमैव, तदेतदष्टनामेति ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

'से किं तं नवनामे' इत्यादि, (१२९-१३५) नवनाम्नि नव काव्यरसाः प्रज्ञप्ताः, रसा इव रसा इति, उक्तं च-''मिदुमधुरिभितसुभतरणीतिणिद्दोसभीसणाणुगता । सुहदुहकम्मरसा इव कव्वस्स रसा हवंतेते ॥ १ ॥ **'वीरो सिंगारो'** इत्यादि (*६३-१३५) वीरः शृंगारः अद्भुतश्च रौद्रश्च भवति बोद्धव्यः व्रीडनको बीभत्सो हास्यः करुणः प्रशान्तश्च, एते च लक्षणत उदाहरणतश्चोच्यंते-तत्र वीररसलक्षणमाभिधित्सुराह-**'तत्थ'** गाहा (*६४-१३६) व्याख्या-तत्र परित्यागे च तपश्चरणे-तपोऽनुष्ठाने शत्रुजनविनाशे च-रिपुजनव्यापत्तौ च यथासंख्यमननुशयधृतिपराक्रमलिङ्गो वीरो रसो भवति, परित्यागेऽननुशयः नेदं मया कृतमिति गर्वं करोति, किं वा कृतमिति विषादं, तपश्चरणे धृतिं न त्वार्त्तध्यानं, शत्रुजनविनाशे च पराक्रमो न वैक्लव्यम्, एतल्लिंगो वीरो रसो भवति, उदाहरणमाह-' वीरो रसो यथा-**'सो नाम'** गाहा (*६५-१३६) निगदसिद्धा, 'सिंगारो णाम रसो' (*६६-१३६) शृंगारो नाम रसः, किंविशिष्ट इत्याह-'रतिसंयोगाभिलाषसंजननः तत्कारणानि, मंडनविलासविब्वोकहास्यलीलारमणलिंगो, तत्र मंडनं कटकादिभिः विलासः-कामगर्भो रम्यो नयनादिविभ्रमः विब्बोकः देशीपदं अंगजविकारार्थे हास्यलीले प्रतीते रमणं-क्रीडनं एतच्चिन्ह इति गाथार्थः, उदाहरणमाह-शृंगारो रसो यथा **'मधुर'** गाहा, (*६७-१३६) निगदसिद्धा, अब्भुतलक्षणमाह-**'विम्हयकरो'** गाहा (*६८-१३६) विस्मयकरः अपूर्वो वा तत्प्रथमतयोत्पद्यमानो भूतपूर्वे वा पुनरुत्पन्ने यो रसो भवति स हर्षविषादोत्पत्तिलक्षणः तद्बीजत्वात् अद्भूतनामेति गाथार्थः, उदाहरणमाहअब्भुतो रसो यथा **'अद्भुततरं'** गाहा (*६९-१३६) निगदसिद्धा । रौद्ररसलक्षणमाह-**'भयजणण'** गाहा (*७०-१३७) भयजननरूपशब्दान्धकारचिंताकथासमुत्पन्न इत्यत्र भयजननशब्दः रूपादीनां प्रत्येकमभिसंबद्ध्यते, भयजननरूपदर्शनात् समुत्पन्न एव भयजननशब्दश्रवणाद्भयजननांधकारयोगात् भयजननचिन्तासमूद्भूतः भयजननकथाश्रवणात् समुत्पन्नः-संजातः, किंविशिष्ट ? इत्यत्राह-'सम्मोहसंभ्रमविषादमरणलिंगो रौद्रः, तत्र सम्मोहः-अत्यन्तमूढता संभ्रमः-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

किंकर्त्तव्यतावदान्येन आत्मपरिणामः, विषादमरणे प्रतीते इति गाथार्थः । उदाहरणमाह-रौद्रो रसो यथा 'भिउडि' गाहा (*७१-१३७) भृकुटिः-ललाटे वलिभंगः, तथा विडंबितं-न्यक्कृतं मुखं यस्य तथाविधः, तस्यामंत्रणं हे भृकुटिविडंबितमुख ! संदष्टोष्ठ-ग्रस्तओष्ठ इत्यर्थः, इतः इतीतश्चेतश्च रुधिरोत्कीर्णः-विक्षिप्तरुधिर इति भावः, हंसि-पसुं व्यापादयस्यतः असुरनिभः-असुराकारः भीमरसितः-भयानकशब्द! अतिरौद्रः रौद्रो रसो इति गाथार्थः । व्रीडनकलक्षणमाह-'विणओ' गाहा (*७२-१३७) विनयोपचारगुह्यगुरुदारव्यतिक्रमोत्पन्न इति, विनयोपचारादिषु व्यतिक्रमशब्दः प्रत्येकमभिसंबद्ध्यते, भवति रसो व्रीडनकः, लज्जाशंकाकरण इति गाथार्थः, उदाहरणमाह-व्रीडनको रसो यथा 'किं लोइय' गाहा (*७३-१३७) विदेशाचारोऽतिनववध्वाः प्रथमयोन्युद्भेदरक्तरंजितं तन्निवसनमक्षतयोनिसंज्ञापनार्थं पटलकविन्यस्तसंपादितपूजोपचारः सकललोकप्रत्यक्षमेव तद्गुरुजनो परिवंदते इत्येवं चात्मावस्थां सखीपुरतो वधूर्भणति 'किं लौकिकक्रियायाः लज्जनकतरम् ? इह हि लज्जिता भवामि, निवारेज्जा-विवाहो तत्र गुरुजनो परिवंदति यद्वधूपोत्तिं-वधूनिवसनमिति गाथार्थः । बीभत्सरसलक्षणमाह-'असुइ' गाहा (*७४-१३८) अशुचिकुणपदर्शनसंयोगाभ्यासगंधनिष्पन्नः, कारणाशुचित्वादशुचि शरीरं तदेव प्रतिक्षणमासन्नकुणपभावात् कुणपं तदेव च त्रिकृतप्रदेशत्वाद् दुर्दर्शनं तेन संयोगाभ्यासात्तद्गंधोपलब्धेर्वा समुत्पन्न इति निर्वेदाद् विहिंसालक्षणो रसो भवति बीभत्स इति गाथार्थः, उदाहरणमाह-बीभत्सो रसो यथा 'असुइ' गाहा (*७५-१३८) सूत्रसिद्धं । हास्यलक्षणाभिधित्सयाऽऽह-'रूववय' गाहा (*७६-१३८) रूपवयोवेषभाषाविपरीतविडम्बनासमुत्पन्नो हास्यो मनःप्रहर्षकारी प्रकाशलिंगः-प्रत्यक्षलिंगो रसो भवतीति गाथार्थः, उदाहरणमाह-'हास्यो रसो यथा 'पासुत्तमसी' गाहा (*७७-१३९) प्रकटार्था । करुणरसलक्षणमाह-'पियविप्पिओग' गाहा (*७८-१३९) प्रियविप्रयोगबांधवव्याधिनिपातसंभ्रमोत्पन्नः शोचितविलपितप्रम्लानरुदितलिंगो रसः करुणः, तत्र शोचितं-मानसो विकारः, शेषं प्रकटार्थमिति गाथार्थः, उदाहर-

For Private and Personal Use Only

णमाह-'करुणो रसो यथा 'पज्झाय' गाहा (*७९-१३९) प्रध्यातेन-अतिचिंतया क्लांतं-बाष्पागतप्रप्लुताक्षं स्यन्दमानाश्रु-च्योतलोचनमिति भावः, शेषं सूत्रसिद्धमिति गाथार्थः। प्रशान्तरसलक्षणमाह-'निद्दोस' गाहा (*८०-१३९) निर्दोषमनःसमाधानसंभवः, हिंसादिदोषरहितस्य इंद्रियविषयविनिवृत्त्या स्वस्थमनसो यः प्रशान्तभावेन-क्रोधादित्यागेन अविकारलक्षणः-हास्यादिविकारवर्जितः असौ रसः प्रशान्तो ज्ञातव्य इति गाथार्थः, उदाहरणमाह-प्रशान्तो रसो यथा 'सब्भाव' गाहा (*८१-१३९) 'सद्भावनिर्विकारं' न मातृस्थानतः उपशांतप्रशांतसौम्यदृष्टि-उपशांता-इंद्रियदोषत्यागेन प्रशांता-क्रोधादित्यागतः अनेनोभयेन सौम्या दृष्टिर्यस्मिन् तत्तथा, हीत्ययं मुनेः प्रशांतभावातिशयप्रदर्शने, यथा मुनेः शोभते मुखकमलं पीवरश्रीकं-प्रधानलक्ष्मीकमिति गाथार्थः। 'एते णव' गाहा (८२-१३९) एते नव काव्यरसाः, अनन्तरोदिताः द्वात्रिंशद्दोषविधिसमुत्पन्नाः-अनृतादिद्वात्रिंशत्सूत्रदोषास्तेषां विधिः समुद्भवा इत्यर्थः, तथाहि-वीरो रसो संग्रामादिषु हिंसया भवति तपःसंयमकरणादावपि भवति, एवं शेषेष्वपि यथासंभवं भावना कार्या, तथा चाह-गाथाभ्यः उक्तलक्षणाभ्यः मुणितव्या भवंति शुद्धा वा मिश्रा वा, शुद्धा इति काश्चिद्गाथाः-सूत्रबंधः अन्यतमरसेनैव शुद्धेन प्रतिबद्धाः, काश्चन मिश्राः द्विकादिसंयोगेनेति गाथार्थः॥ उक्तं च नवनाम, अधुना दशनामोच्यते, तथा चाह—

'से किं तं दसनाम ?' (१३०-१४०) दसनाम दशविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-'गोणं नोगोण' मित्यादि, एतेषां प्रतिवचनद्वारेण स्वरूपमाह-'से किं तं गोणे' गुणनिप्पण्णं गौणं, क्षमतीति क्षमण इत्यादि, 'से किं तं नोगोणे?' नोगोणो-अयथार्थं, अकुंतः सकुंत इत्यादि, अविज्जमानकुंताख्यप्रहरणविशेष एव सकुंत इत्युच्यते, एवं शेषेष्वपि भावनीयं। 'से किं तं आदाणपदेणं ? २' आदानपदेन धर्मो मंगलमित्यादि, इहादिपदमादानपदमुच्यते। 'से किं तं पडिवक्खपदेणं २' प्रतिपक्षेषु नवेषु-प्रत्यग्रेषु ग्रामाकरनगरखेटकर्बटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमसंबाधस-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

न्निवेशेषु निवेश्यमानेषु सत्सु अमांगलिकशब्दपरिहारार्थं असिवा सिवेत्युच्यते, अन्यदा त्वनियमः, अग्निः शीतला विषं मधुरकं, कलालगृहेषु अम्लं स्वादु मृष्टं न त्वम्लमेव सुरासंरक्षणायानिष्टशब्दपरिहारः, इदं सर्वदा-जो लत्तए इत्यादि, जो रक्तो लाक्षारसेन स एवारक्तः प्राकृतशैल्या अलक्तः, यदपि-च लाबु 'ला आदान' इति कृत्वा आदानार्थवत् सेत्ति तदलाबु, यः शुभकः शुभवर्णकारी 'से' त्ति असौ कुसुंभकः, आलपन्तं लपन्तं अत्यर्थं लपन्तं असमंजसमिति गम्यते विपरीतभाषक इत्युच्यते-विपरीतश्चासौ भाषकश्चेति समासः अभाषक इत्यर्थः, आहेदं नोगौणान्न भिद्यते?, न, तस्य प्रवृत्तिनिमित्तकतज्जभावमात्रापेक्षितत्वात्, इदं तु प्रतिपक्षधर्माध्यासमपेक्षत इति भिद्यत एव । से किं पाहणत्ताए, पाहणता एवं, चंपकप्रधानं वनं-चंपकवनं अशोकप्रधानं अशोकवनमित्यादि, शेषाणि वृक्षाभिधानानि प्रकटार्थानि, आहेदमपि गौणान्न भिज्जते, न, तत्तन्नामनिबंधनभूतायाः क्षपणादिक्रियायाः सकलस्याधारभूतवस्तुव्यापकत्वादशोकादेश्च वनाव्यापकत्वादुपाधिभेदसिद्धेर्युज्जत इति, 'से किं तं' अणादिसिद्धश्चासावन्तश्चेति समासः, अमनमन्तस्तथा वाचकतया परिच्छेद इत्यर्थः, तत्किमनादिसिद्धान्तेनानादिपरिच्छेदेनेत्यर्थः, धर्मास्तिकाय इत्यर्थः, आदि पूर्ववत् अनादिः सिद्धान्तो वाऽस्य सदैवाभिधेयस्य तदन्यत्वायोगात्, अनेनैव चोपाधिना गौणाद्भेदाभिधानेऽप्यदोष इति । से किं तं नामेणं ? पितुपितुः-पितामहस्य नाम्ना उन्नामित-उत्क्षिप्तो यथा बंधुदत्त इत्यादि । 'से किं तं अवयवेणं, अवयवः-शरीरैकदेशः परिगृह्यते तेन शृंगीत्यादि(*१८३-१४२)प्रकटार्थं, तथा परिकरबन्धेन भटं जानीयात्, महिलां निवसनेन,सिक्थुना द्रोणपाकं, कविं चैकया गाथया, तत्तदप्यधिकृतावयवप्रधानमेवेति भावनीयमतस्तेनैवोपाधिना गौणाद्भिन्नमेवेति । से किं तं संयोएणं ?, संयोएणं संयोगः-संबंधः, स चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा 'द्रव्यसंयोग' इत्यादि सूत्रसिद्धमेव, नवरं गावः अस्य संतीति गोमान्, छत्रमस्यास्तीति छत्री, हलेन व्यवहरतीति हालिकः, भरते जातः भरतो वाऽस्य निवास इति वा 'तत्र जातः' (पा.४-३-२५) 'सोऽस्य निवास' इति (पा.४-३-४९) वा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अण् भारतः, एवं शेषेष्वपि द्रष्टव्यं, सुषमसुषमायां जातः 'सप्तम्यां जनेर्डः' (पा.३-२-९२) सप्तम्यन्ते उपपदे जनेः ड प्रत्ययः, सुषमसुषमजः, एवं शेषमपि, ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी, एवं शेषमपि, संयोगोपाधिनैव चास्य गौणाद्भेद इति ।

'से किं तं पमाणेणं?, पमाणे' प्रमाणं चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-नामप्रमाणमित्यादि, नामस्थापने क्षुण्णार्थे, नवरमिह जीविकाहेतुर्यस्या जातमात्रमपत्यं म्रियते सा रहस्यवैचित्र्यात्तं जातमेवाकरादिष्ज्झति, तदेव च तस्य नाम क्रियत इति, आभिप्रायिकं तु गुणनिरपेक्षं यदेव जनपदे प्रसिद्धं तदेव तत्र संव्यवहाराय क्रियते अम्बकादि, अत एव प्रमाणता, उक्तं द्रव्यप्रमाणनाम । **'से किं तं भावप्पमाणनामे'** भावप्रमाणं सामासिकादि, तत्र द्वयोर्बहूनां वा पदानां मीलनं समासः, स जात एषां समासितो 'उभयप्रधानो द्वन्द्व' इति द्वन्द्वः दंतोष्ठं, तस्य चकारः अर्थः, इतरेतरयोगः अस्तिप्रभृतिभिः क्रियाभिः समानकालो युक्तः, स्तनौ च उदरं च स्तनोदरं, एवं शेषोदाहरणान्यपि द्रष्टव्यानि, 'अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः' पुष्पिताः कुटजकदम्बा यस्मिन् गिरौ सोऽयं गिरिः पुष्पितकुटजकदम्बः, गिरिर्विशेष्यत्वादन्यपदार्थप्रधानतेति, तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः, धवलश्चासौ वृषभश्च विशेषणविशेष्यबहुलमिति तत्पुरुषः, धवलत्वं विशेषणं वृषभेण विशेष्येण सह समस्यति, द्वे पदे एकमर्थं ब्रुवत इति समानाधिकरणत्वं, एवं श्वेतपटादिष्वपि द्रष्टव्यं, अयं कर्मधारयसंज्ञः, त्रीणि कटुकानि समाहृतानि 'तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च' (पा. २-१-५०) तत्पुरुषः त्रिकटुकमित्युत्तरपदार्थप्रधानः, 'संख्यापूर्वो द्विगु, रिति द्विगुसंज्ञा, एवं त्रिमधुरादि, तीर्थे काक इव आस्ते 'ध्वांक्षेण क्षेप' इति (पा. २-१-४२) तत्पुरुषः समासः तीर्थकाकः, वणहस्त्यादीनामस्मादेव सूत्रात् निबंधनज्ञापकात्सप्तमीसमासः, पात्रेसमितादिप्रक्षेपाद्वा, अनु ग्रामादनुग्रामं ग्रामस्य समीपेनाशनिर्गता, 'अनुर्यत्समया (पा.२-१-१५) अनु यः समयार्थः, ग्रामस्य अनु समीपः, द्रव्यमशनिं ब्रवीमि, यस्य यस्य समीपे तेन सुबुत्तरपदेन, ग्रामस्य समीपे ग्रामेणोत्तरपदेन अव्ययीभावः समासः, ग्रामस्तूपलक्षणमात्रं, समासः अतः पूर्व-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पदार्थप्रधानः, 'अव्ययं विभक्तिसमीप' इति (पा. २-१-६) सिद्धे विभाषाधिकारे पुनर्वचनं येषां तु समयाशब्दो मध्यवचनः तेषामप्राप्ते ग्रामस्य मध्येनाशनिर्गता 'अनुर्यत्समया' इति (पा.२-१-१५) समासः, अनुग्रामं, एवमणुणइयं इत्यादि, यथा एकः पुरुषः तथा बहवः पुरुषा अत्र 'सरूपाणामेकशेष एकविभक्ता' (पा. १-३-६४) विति समानरूपाणां एकविभक्तियुक्तानां एकः शेषो भवति-सति समास एकः शिष्यते, अन्ये लुप्यन्ते, शेषश्च आत्मार्थे लुप्तस्य लुप्तयोः लुप्तानां वाऽर्थे वर्त्तते, बहुष्वर्थेषु बहुवचनं, पुरुषौ पुरुषाः, एवं कार्षापणाः, तदेतत्सामासिकं । **'से किं तं तद्धितए?**, २ तद्धितं कर्मशिल्पादीति, तथा चाह-**'कम्मे सिप्पसिलोए'** इत्यादि (*९२-१४९) कर्मतद्धितनाम दौषिकादि, तत्र दूषाः पण्यमस्य 'तदस्य पण्यं' (पा. ४-४-५१) तदिति प्रथमासमर्थने, अस्येति षष्ठ्यर्थे, यथाविहितं प्रत्ययः ठक् दौषिकः, एवं सूत्रं पण्यमस्य सूत्रिक इत्यादि, तथा शिल्पतद्धितनाम वस्त्रं शिल्पमस्य तत्र 'शिल्प' (पा. ४-४-५५) मस्मिन्नर्थे यथाविहितं प्रत्ययः ठक् वास्त्रिकः, एवं तंतुवायनं शिल्पमस्य तांत्रिकः, इह तुण्णाएत्ति भणितं, न चात्र तद्धितप्रत्ययो दृश्यते कथं तद्धितं?, उच्यते, तद्धितप्रत्ययप्राप्तिमात्रमंगीकृत्योक्तं, प्राप्तिश्च न तद्धितार्थेन विना भवति, अन्तः स्थगितार्थस्तद्धितार्थः, तद्धितः प्रत्ययस्तर्हि केन बाधितः ?, उच्यते, लोकरूढेन वचनेन, यतस्तेनार्थः प्रतीयते, येन चार्थः प्रतीयते स शब्दः, अथवाऽस्मादेव वचनादत्र जातास्तद्धिता इति तद्धितसंज्ञा, श्लाघातद्धितनाम श्रवण इत्यादि, अस्मादेव सूत्रनिबंधात् श्लाघार्थस्तद्धितार्थ इति । संयोगतद्धितमाह-राज्ञः श्वसुर इत्यादावप्यस्मादेव सूत्रनिबंधात् तद्धितार्थतेति, चित्रं च **शब्दप्राभृतमप्रत्यक्षं च न** इत्यतो न विद्मः, समीपतद्धितनाम गिरेः समीपे नगरं गिरिनगरं, अत्र 'अदूरभवश्चे' (पा. ४-२-७०) त्यण् न भवति, गिरिनगरमित्येव प्रसिद्धत्वात्, विदिशायाः अदूरभवं णगरं वैदिशं, अदूरभवेत्यण् भवति, एवं प्रसिद्धत्वात्, संजूहतद्धितनाम **तरंगवतीकार** इत्यादि **संजूहो-ग्रन्थसंदर्भकरणं**, शेषं पूर्ववद्भावनीयमिति । ऐश्वर्यतद्धितनाम 'राज्ञे' त्यादि, अत्रापि राजादिशब्दनिबंधनमैश्वर्यमवगंतव्यं, शेषं

For Private and Personal Use Only

सूत्रोपज्ञं ज्ञापकसिद्धमेव । अपत्यतद्धितनाम सुप्रसिद्धेनाप्रसिद्धं विशेष्यते, विशेष्यते मात्रा पुत्रः, यथा आश्वलायनः, इह पुत्रेण माता, तंजहा-तित्थगरमाता चक्कवट्टिमातेत्यादि तदेतत्तद्धितं । 'से किं तं धातूए,' भू सत्तायां परस्मैपदे भाषा इत्यादि, तत्र भू इत्ययं धातुः सत्तायामर्थे वर्त्तते अतो (धातोः) इत्ययं प्रमाणभावः, नामनैरुक्तं निगदसिद्धं, भावप्रमाणनामता चास्य भावप्रधानशब्दनयगोचरत्वात्, गुरवस्तु व्याचक्षते-सामासादिनाम्ना गुणाभिधानादितिभावः, अनेनैव चोपाधिना शेषभेदा भावनीया इत्येवं यथागमं मया अपौनरुक्त्यं दर्शितम्, अन्यथापि सूक्ष्मधिया भावनीयमेव, अनन्तगमपर्यायत्वात्सूत्रस्य, तदेतत्प्रमाणनाम, तदेतन्नामेति, नामेतिमूलद्वारमुक्तं । अधुना प्रमाणद्वारमभिधित्सुराह–

'से किं तं पमाणे' (१३१-१५१) प्रमीयत इति प्रमितिर्वा प्रमीयते वा अनेनेति प्रमाणं, चतुर्विधं प्रज्ञप्तं इत्यादि, प्रमेयभेदात् द्रव्यादयोऽपि प्रमाणं, प्रस्थकादिवत् ज्ञानकारणत्वात्, तत्र द्रव्यप्रमाणं (१३२-१५१) द्विविधं-प्रदेशनिष्पन्नं विभागनिष्पन्नं च, प्रदेशनिष्पन्नं परमाण्वाद्यनंतप्रदेसिकांतं, स्वात्मनिष्पन्नत्वादस्य तथा चाण्वादिमानमिति, विभागनिष्पन्नं तु पंचविधं प्रज्ञप्तं, विविधो भागः विभागः-विकल्पस्ततो निर्वृत्तमित्यर्थः, पंचविधं मानादिभेदात्, तत्र मानप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-धान्यमानप्रमाणं च रसप्रमाणं च, 'से किं त' मित्यादि, धान्यमानमेव प्रमाणं । 'दो असतीओ पसती दो पसतीओ य सेइएत्ति, अत्र आह-ओमत्थामियं जं धन्नप्पमाणं सो असती, उप्पराहुत्तमिदं पुण प्रसृतिरिति, इह च मानमधिकृत्य द्वे प्रसृती, 'से किं त' मित्यादि, धान्यमानप्रमाणं तं सुगममेव, नवरं मुत्तोली-मोट्टा मुखः-कुशुल इति । 'से किं त' मित्यादि, रसमानमेव प्रमाणं २, धान्यमानप्रमाणात्सेतिकादेः प्रमाणेन चतुर्भागविवर्द्धितं अभ्यन्तरशिखायुक्तं शिखाभागस्य तत्रैव कृतत्वात् रसमानं विधीयत इति, तद्यथा-चतुःषष्टिकेत्यादि, तत्थ चेव छप्पण्णपलसतपमाणा माणिया, तीसे चउसट्ठिभागो, चउसट्ठिभागा य चउपलप्रमाणा, एवं बत्तीसियादओवि जाणियव्वा, वारको-घटविशेषः, शेषा अपि भाजनविशेषा एव, तदेतन्मानं । 'से किं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तं उम्माणपमाणे ?' उन्मीयतेऽनेनोन्मीयत इति वोन्मानं-तुलाकर्षादि सूत्रसिद्धं, नवरं पत्रम्-एलापत्रादि चोयः-अदुलविशेषः मच्छंडिया-सक्करा-विसेसो । **'से किं तं ओमाणप्पमाणे ?,** अवमीयते-तथा अवस्थितमेव परिच्छिद्यतेऽनेनावमीयत इति वाऽवमानं हस्तेन वेत्यादि, चतुर्हस्ता दण्डादयः सर्वेऽपि विषयभेदेन मानचिन्तायामुपयुज्जंत इति भेदोपन्यासः, खातं खातमेव चितमिष्टकादि करकचितं-करपत्रविदारितं कटपटादि प्रकटार्थमेव । **'से किं तं गणिमए ?,'** गणिमं-संख्याप्रमाणमेकादि तत्परिच्छित्रं वा बज्झमेव, भृतकभृतिभक्तवेतनकायव्ययनिर्वृत्तिसंसृतानां द्रव्याणां गणितप्रमाणं निर्वृत्तिलक्षणं भवति, अत्र भृतकः-कर्मकरः भृतिः-वृत्तिः भक्तं-भोजनं वेतनं-कुंविदादेः, भृतत्वे सत्यपि विशेषेण लोक-प्रतीतत्वाद्भेदाभिधानं, एतेषु चायव्ययं संसृतानां प्रतिबद्धानामित्यर्थः, गणितप्रमाणं निर्वृत्तिलक्षणं इयत्ताऽवगमरूपं भवति, तदेतदवमानं । **'से किं तं पडिमाणप्पमाणे ?'** प्रतिमीयतेऽनेन गुंजादिना प्रतिरूपं वा मानं प्रतिमानं, तत्र गुञ्जेत्यादि, गुंजा चणट्ठिया, सपादा गुंजा कागणी, पादोना दो गुंजा निप्फावो-वल्लो, तिण्णि णिप्फावा कम्ममासओ चेव चउकागणिकोत्ति वुत्तं भवति, बारस कम्ममासगा मंडलओ, छत्तीसं णिप्फावा अडयालीसं कागणिओ सोलस मासगा सुवण्णो' अमुमेवार्थं दर्शयति--**'पंच गुंजाओ'** इत्यादि, एवं चतुःकर्ममासकः काकण्यपे-क्षया, एवं अष्टचत्वारिंशद्भिः काकणीभिः मंडलको, भवतीति शेषः, रजतं-रूपं चन्द्रकान्तादयो मणयः शिला-राजपट्टकः गंधपट्टक इत्यन्ये, शेषं सूत्रसिद्धं ।

'से किं तं खेत्तप्पमाणे' इत्यादि, प्रदेशाः-क्षेत्रप्रदेशाः तैर्निष्पन्नं, विभागनिष्पन्नं त्वंगुलादि सुगमं, णवरं रयणी-हत्थो, दोण्णि हत्था कुच्छी, सेढी य लोगाओ निप्फज्जति, सो य लोगो चउद्दसरज्जूसितो हेट्ठा देसूणसत्तरज्जूविच्छिण्णो, तिरियलोगमज्झे रज्जूविच्छिण्णो, एवं बंभलोगमज्झे पंच, उवरिं लोगंते एगरज्जूविच्छिण्णो, रज्जू पुण सयंभुरमणसमुद्दपुरत्थिमपच्चात्थिमवेइयंता, एस लोगो बुद्धिपरिच्छेदेणं संवट्टेउं घणो

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कीरइ, कथं ?, उच्यते, णालियाए दाहिणिल्लमहोलोगखंडं हेट्ठा देसूणतिरज्जूविच्छिण्णं उवरिं रज्जूअसंखविभागविच्छिन्नं अतिरित्तसत्तरज्जूसितं, एयं घेत्तुं ओमत्थियं उत्तरे पासे संघातिज्जइ । इदाणिं उड्ढलोए दाहिणिल्लाइं खंडाइं बंभलोगबहुसममज्झे देसभागे बिरज्जुविच्छिण्णाइं सेसंतेसु अंगुलसहस्सदोभागविच्छिण्णाइं देसूणअध्धुट्ठरज्जूसिताइं, एताइं घेत्तुं उत्तरे पासे विवरीताइं संघातिज्जंति, एवं कतेसु किं जातं ?, हेट्ठिमं लोगद्धं देसूणचउरज्जूविच्छिण्णं सातिरित्तसत्तरज्जुस्सियं देसूणसत्तरज्जूबाहल्लं, उवरिल्लमद्धंपि अंगुलसहस्सदोभागाधियतिरज्जूविच्छिण्णं देसूणसत्तरज्जूसियं पंचरज्जुबाहल्लं, एयं घेत्तु हेट्ठिल्लउत्तरे पासे संघातिज्जति, जं तं अहे खंडस्स सत्तरज्जू आहियं उवरिं तं घेत्तुं उत्तरिल्लस्स खंडस्स रज्जूओ बाहल्लं ततो उड्ढाय संघातिज्जति, तहावि सत्त रज्जूउ ण धरंति, ताहे जं दक्खिणिल्लं तस्स जमधियं बाहल्लओ तस्सद्धं छित्ताओ उत्तरओ बाहल्ले संघातिज्जइ, एवं किं जातं ?, वित्थरतो आयामतो य सत्तरज्जू बाहल्लतो रज्जूए असंखभागेण अधिगाओ छ रज्जू, एवं एस लोगो ववहारतो सत्तरज्जुप्पमाणे दिट्ठो, एत्थं जं ऊणातिरित्तं बुद्धीय जधा जुज्जइ तहा संघातिज्जा, सिद्धंते य जत्थ अविसिट्ठं सेढिगहणं तत्थ एताए सत्तरज्जूआयताए अवगंतव्वं, संप्रदायप्रामाण्यात्, प्रतरोऽप्येवंप्रमाण एव, आह-लोकस्य कथं प्रमाणता ?, उच्यते, आत्मभावप्रामाण्यकरणात्,तदभावे तद्बुद्ध्यभावप्रसंगात्। 'से किं तं अंगुले ?' अंगुले (इत्यादि) आत्मांगुलं उच्छ्रयांगुल प्रमाणांगुलं, तत्रात्मांगुलं प्रमाणानवस्थितेरनियतं, उच्छ्रयांगुलं त्वंगुलं परमाण्वादिक्रमायातमवास्थितं, उस्सेहंगुलाओ य कागणीरयणमाणमाणीतं, तओवि वद्धमाणसामिस्स अद्धंगुलप्रमाणं, ततो य पमाणाओ जस्संगुलस्स पमाणमाणिज्जति तं पमाणांगुलं, अवस्थितमेव,अत्र बहुवक्तव्यं तत्तु नोच्यते,-ग्रन्थविस्तरभयाद् विशेषणवत्यनुसारतस्तु विज्ञेयमिति। नव मुखान्यात्मीयान्येव पुरुषः प्रमाणयुक्तो भवति, द्रौणिकः पुरुषो मानयुक्तो भवति, महत्यां जलद्रोण्यां उदकपूर्णायां प्रवेशे जलद्रोणादूनात्तावन्मात्रोनायां वा पूरणादित्यर्थः, तथा सारपुद्गलोपचितत्वात्तुलारोपितः सन्नर्द्धभारं तुलयन्

For Private and Personal Use Only

पुरुष उन्मानयुक्तो भवति, तत्तोल्लमाणे सकलगुणोपेता भवंति, आह च-'माणुम्माण' गाहा (*९६-१५६) भवंति पुनरधिकपुरुषाश्चक्रवर्त्यादय उक्तलक्षणमानोन्मानप्रमाणयुक्ता, लक्षणव्यंजनगुणैरुपेताः, तत्र लक्षणानि—स्वस्तिकादीनि व्यंजनानि मशादीनि गुणाः-क्षान्त्यादयः उत्तमकुलप्रसूता उत्तमपुरुषा मुणितव्या इति गाथार्थः ॥ उत्तमादिविभागप्रदर्शनार्थमेवाह-'होंति पुण' गाहा-(९७-१५७) भवंति पुनरधिकपुरुषाश्चक्रवर्त्यादयः अष्टशतमंगुलानां उव्विद्धा-उम्मिता उच्चैस्त्वेन वा पुनःशब्दोऽनेकभेदसंदर्शकः, षण्णवतिमधमपुरुषाश्चतुरुत्तरं, शतमिति गम्यते, मज्झिमिल्ला उ-मध्यमाः, तुशब्दो यथानुरूपं शेषलक्षणादिभावाभावप्रतिपादनार्थमिति गाथार्थः ॥ स्वरादीनां प्राधान्यमुपदर्शयन्नाह-'हीणा वा' गाहा (*९८-१५७) उक्तलक्षणं मानमधिकृत्य हीनाः स्वरःआज्ञापकप्रवृत्तिःगम्भीरो ध्वनिः सत्त्वं-अदैन्यावष्टंभः सारः-शुभपुद्गलोपचयः तत एवंभूताः उत्तमपुरुषाणां-पुण्यभाजां अवश्यं परतंत्राः प्रेष्यत्वमुपयान्ति, उक्तं च-'अस्थिष्वर्थाः सुखं मांसे, त्वचि भोगाः स्त्रियोऽक्षिषु। गतौ यानं स्वरे चाज्ञां, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठित ॥ १ ॥'' मिति गाथार्थः, शेषं सुगमं यावत् वावी चउरस्सा वट्टुला पुक्खरिणी पुष्करसंभवतो वा सारिणी रिजू दीहिया सारिणी चेव वंका गुंजालिया सरमेगं तीए पंतिठिता दो सरातो सरसरं कवाडगेण उदगं संचरइत्ति सरसरपंती, विविधरुक्खसहितं कयलादिपच्छन्नघरेसु य वीसंभिताण रमणट्ठाणं आरामो, पत्तपुप्फफलछायोवगादिरुक्खोवसोभितं बहुजणविविहवेसुण्णममाणस्स भोयणट्ठा जाणं उज्जाणं, इत्थीण पुरिसाण एगपक्खे भोज्जं जं तं काणणं, अथवा जस्स पुरओ पव्वयमडवी वा सव्ववणाण य अंते वणं काणणं, शीर्णं वा एगजाइयरुक्खेहि य वणं, अणेगजाइएहिं उत्तमेहि य वणसंडं, एगजातियाण अणेगजातियाण वा रुक्खाण पंती वणराई, अहो संकुडा उवरिं विसाला फरिहा, समक्खया खाहिया, अंतो पागाराणंतरं अट्ठहत्थो रायमग्गो चारिया, दोण्ह दुवाराण अन्तरे गोपुरं, तिगो णामागासभूमि तिपहसमागमो य, संघाडगो तिपहसमागमो चेव तियं, चउरस्सं चउपहसमागमो चेव, चत्वरं छप्पहसमागमं वा, एतं

For Private and Personal Use Only

चच्चरं भण्णइ, देवउलं चउमुहं, महतो रायमग्गो, इतरा पहा, सतू-सोभणाविहु जं भयंते पोत्थयवायणं वा जत्थ अण्णतो वा मणुयाणं अच्छनट्ठाणं वा सभा, जत्थुदगं दिज्जति सा पवा,बाहिरा लिंदो, सुकिधी अलिंदो वा सरणं, गिरिगुहा लेणं, पव्वयस्सेगदेसलीणं वा लेणं कप्पडिगादि व जत्थ लयंति तं लेणं, भंड भायणं, तं च मृन्मयादि मात्रो-मात्रायुक्तो, सो य कंसभोयणभंडिका, उवकरणं अणेगविहं कडगपिडगसूर्पादिकं, अहवा उवकरणं इमं सगडरहादियं, तत्थ 'रहो' त्ति जाणरहो संगामरहो य, संगामरहस्स कडिप्पमाणा फलयवेइया भवति, जाणं पुण गंडिमाइयं, गोल्लविसए जंपाणं द्विहस्तप्रमाणं चतुरस्रं सवेदिकं उपशोभितं जुग्गं लाडाण थिल्ली जुग्गयं हस्तिन उपरि कोल्लरं गिलतीव मानुषं गिल्ली लाडाणं जं अणपल्लाणं तं अण्णविसएसु थिल्ली भणइ, उवरिं कूडागारछादिया सिविया दीहो जंपाणविसेसो पुरिसस्स, स्वप्रमाणवगासदाणत्तणओ संदमाणी, लोहिति कावेल्ली लोहकडाहंति-लोहकडिल्लं, एतं आयंगुलेणं मविज्जति, तथाऽद्यकालीनानि च जोजनानि मीयंते, शेषं निगदसिद्धं यावत् **से तं आयंगुले** ॥

'से किं तं उस्संहंगुले २,' उच्छ्रयांगुलं कारणापेक्षया कारणे कार्योपचारादनेकविधं प्रज्ञप्तं, तथा चाह-**'परमाणु'** इत्यादि (*९९-१६०) परमाणुः त्रसरेणू रथरेणुरग्रं च वालस्य लिक्षा यूका च यवः, अट्ठगुणविवर्द्धिताः क्रमशः उत्तरोत्तरवृद्ध्या अंगुलं भवति, तत्थ णं जे से सुहुमो से ठप्पेत्ति स्वरूपख्यापनं प्रति तावत् स्थाप्यो, अनधिकृत इत्यर्थः, 'समुदयसमितिसमागमेणं' ति अत्र समुदायस्त्र्यादिमेलकः परमाणुपुद्गलो निप्फज्जते, तत्र चोदकः पृच्छति-**'से णं भंते !'** इत्यादि, सो भदन्त ! परमाणुः असिधारं वा क्षुरधारां वा अवगाहेत-अवगाह्यासीत असिः-खड्गः क्षुरो-नापितोपकरणं, प्रत्युत्तरमाह-हन्तावगाहेत 'हन्त संप्रेषणप्रत्यवधारणविवादेष्वि'ति वचनात्, स तत्र छिद्येत भिद्येत वा, तत्र छेदो-द्विधाकरणं भेदोऽनेकधा विदारणं, प्रश्ननिर्वचनं-नायमर्थः समर्थः, नैतदेवमिति भावना, अत्रैवोपपत्तिमाह-न खलु तत्र शस्त्रं संक्रामति, सूक्ष्म-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्वादिति भावः, स भदन्त! अग्निकायस्य-वह्नेर्मध्यंमध्येन-अंतरेण गच्छेत्-यायात् ?,हन्त गच्छेत्, स तत्र दह्येतेत्यादि पूर्ववत्, नवरं शस्त्रमग्निमयं गृह्यत इति, अवादि च-'सत्थग्गिविस' मित्यादि, एवं पुक्खलसंवर्त्तमपि भावनीयं, नवरं अस्यैवं प्ररूपणा 'इह वद्धमाणसामिणो निव्वाणकालाओ तिसट्ठीए वाससहस्सेसु ओसप्पिणीए (पंचमछट्ठारगेसु उस्सप्पिणीए) य एक्कवीसाए वीइक्कंतेसु एत्थ पंच महामेहा भविस्संति, तंजहा-पढमे पुक्खलसंवट्टए य उदगरसे बीए खीरोदे तइए घओदे चउत्थे अमितोदे पंचमे रसोदे, तत्र पुक्खलसंवर्त्तोऽस्य भरतक्षेत्रस्य अशुभभावं पुष्कलं संवर्त्तयति, नाशयतीत्यर्थः, एवं शेषनियोगोऽपि **प्रथमानुयोगानुसारतो** विज्ञेयः, स भदन्त ! गंगाया महानद्याः प्रतिश्रोतो हव्यं-शीघ्रमागच्छेत् ?, स तत्र विनिघातं-प्रस्खलनमापद्येत-प्राप्नुयाच्छेषं पूर्ववत्, स भदन्त ! उदकावर्त्तं वा उदकबिंदुं वा अवगाह्य तिष्ठेत्, स तत्रोदकसंपर्कात्कुथ्येत वा पर्यापद्येत वा?, कुथनं पूतिभावः, पर्यायापत्तिस्तु अन्यरूपापत्तिः, शेषं सुगमं, यावत् अनन्तानां व्यावहारिकपरमाणुपुद्गलानां समुदयसमितिसमागमेन सा एका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकेति वेत्यादि, अत्र उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादीनामन्योऽन्याष्टगुणत्वे सत्यप्यनंतत्वादेव परमाणुपुद्गलसमुदायस्याद्योपन्यासोऽविरुद्ध एव, तत्र श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाद्यपेक्षया उत्-प्राबल्येन श्लक्ष्णमात्रा उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णोच्यते, श्लक्ष्णश्लक्ष्णा त्वोघत ऊर्ध्वरेण्वपेक्षया ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मोपलभ्यः ऊर्ध्वरेणुः, पौरस्त्यादिवायुप्रेरितस्त्रस्यति-गच्छतीति त्रसरेणुः, रथगमनोत्खातो रथरेणुः, वालाग्रलिक्षायूकादयः प्रतीताः, शेषं प्रकटार्थं यावदधिकृतांगुलाधिकार एव, नवरं नारकाणां जघन्या भवधारणीयशरीरावगाहना अंगुलासंख्येयभागमात्रा उत्पद्यमानावस्थायां, न त्वन्यदा, उत्तरवैक्रिया तु तथाविधप्रयत्नाभावादाद्यसमयेऽप्यंगुलसंख्येयभागमात्रैवेति, एवमसुरकुमारादिदेवानामपि, नवरं नागादीनां नवनिकायदेवानामुत्कृष्टोत्तरवैक्रिया योजनसहस्रमित्येके, पृथिवीकायिकादीनां त्वंगुलासंख्येयभागमात्रतया तुल्यायामप्यवगाहनायां विशेषः, 'वणऽणंतसरीराण एगाणिलसरीरगं पमाणेण । अणलोदगपुढवीणं असंखगुणिया भवे वुड्ढी

For Private and Personal Use Only

॥ १ ॥"से किं पमाणं' २ एकैकस्य राज्ञश्चतुरन्तचक्रवर्त्तिनः, तत्रान्यान्यकालोत्पन्नानामपि तुल्यकाकणीरत्नप्रतिपादनार्थमेकैकग्रहणं, निरुपचरितराजशब्दविषयज्ञापनार्थं राजग्रहणं, षट्खंडभरतादिभोक्तृत्वप्रतिपादनार्थं चतुरंतचक्रवर्त्तिन इत्यत्रान्ये, चत्तारि मधुरतणफला एगो सेयसरिसवो, सोल सरिसवा एगं धण्णमासफलं, दो धण्णमासफलाइं गुंजा, पंच गुंजाओ एगो कम्ममासगो, सोलस कम्ममासगा एगो सुवण्णो, एते य मधुरतणफलादिगा भरहकालभाविणो घिप्पंते, जतो सव्वचक्कवट्टीणं तुल्लमेव कागणीरयणंति, षट्तलं द्वादशाश्रि अष्टकर्णिकं अधिकरणिसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं, तत्र तलानि-मध्यभाण्डानि अश्रयः-कोटयः कर्णिकाः-कोणिविभागाः अधिकरणिः-सुवर्णकारोपकरणं प्रतीतमेव, तस्य काकणिरत्नस्य एकैका कोटिः उच्छ्रयाङ्गुलप्रमाणविष्कम्भकोटीविभागा, विक्खंभो-वित्थारो, तस्स य समचउरस्सभावत्तणओ सव्वकोटीण तुल्लायामविष्कंभगहणं, तच्छ्रमणस्य भगवतो महावीरस्यार्द्धाङ्गुलं, कहं ?, जतो वीरो आदेसंतरतो आयंगुलेण चुलसी-तिमंगुलमुव्विद्धो, उस्सेहं पुण सतसट्ठं सयं भवति, अतो दो उस्सेहंगुला वीरस्स आयंगुलओ, एवं वीरस्सायंगुलाओ अद्धं उस्सेहंगुलं दिट्ठं, जेसिं पुण वीरो आयंगुलेण अट्ठुत्तरमंगुलसतं तेसिं वीरस्स आयंगुलेण एकमुस्सेहंगुलं उस्सेहंगुलस्य य पंच णवभागा भवंति, जेसिं पुणो वीरो आयंगुलेण वीसुत्तरमंगुलसयं तेसिं वीरस्सायंगुलेणगमुस्सेहंगुलं उस्सेहंगुलस्स य दो पंचभागा भवंति, एवमेतं सव्वं तेरासिय-करणेण दट्ठव्वं, उच्छ्रयांगुलं सहस्रगुणितं प्रमाणाङ्गुलमुच्यते, कथं ?, भण्णाति-भरहो आयंगुलेण वीसुत्तरमंगुलसतं, तं च सपायं धणुयं, उस्सेहंगुलमाणेण पंचधणुसया, जइ सपाएण धणुणा पंच धनुसए लभामि तो एगेण धणुणा किं लभिस्सामि ?, आगतं चउ धणुसताणि सेढीए, एवं सव्वे अगुंलजोयणादयो दट्ठव्वा, एगंमि सेढिपमाणंगुले चउरो उस्सेहंगुलसया भवंति, तं च पमाणंगुलं उस्सेहंगुलप्पमाणेण अड्ढा-तियंगुलवित्थडं, ततो सेढीए चउरो सता अड्ढाइयंगुलगुणिया सहस्सं उस्सेहंगुलाणं, तं एवं सहस्सगुणितं भवति, जे यप्पमाणंगुलाओ

काकिणी रत्नं उत्सेधांगुलं च

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पुढवादिपमाणा आणिज्जंति ते पमाणंगुलविक्खंभेणं आणेतव्वा, ण सूइअंगुलेणं, शेषं सुगमं, यावत् तदेतत्क्षेत्रप्रमाणमिति, नवरं काण्डानि रत्नकाण्डादीनि भवनप्रस्तटान्तरे टंका:-छिन्नटंकानि रत्नकूटादय: कूटा: शैला: मुंडपर्वता: शिखरवन्त: शिखरिण: प्राग्भारा-ईषद्वनता इति ।

'से किं तं कालप्पमाणं' इति (१३४-१७५) कालप्रमाणं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-प्रदेशनिष्पन्नं विभागनिष्पन्नं च, तत्र प्रदेशनिष्पन्नं एकसमयस्थित्यादि यावदसंख्येयसमयस्थिति:, समयानां कालप्रदेशत्वादसंख्येयसमयस्थितेश्चोर्ध्वमसंभवात्, विभागनिष्पन्नं तु समयादि, तथा चाह-' समयावलिय गाहा (*१०३-१७५) कालविभागा: खल्विमा:, समयादित्वाच्चैतेषामादौ समयनिरुपणा क्रियते, तथा चाह-'से किं तं समय' (१३७-१७५) प्राकृतशैल्याऽभिधेयवल्लिंगवचनानि भवन्तीति न्यायादथ कोऽयं समय इति पृष्ट: सन्नाह-समयस्य प्ररूपणां करिष्याम इति, तद्यथा नाम तुन्नदारक: स्यात् सूचिक इत्यर्थ: तरुण: प्रवर्द्धमानवया:, आह-दारक: प्रवर्द्धमानवया एव भवति किं विशेषणेन ?, न, आसन्नमृत्यो: प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावस्तस्य चासन्नमृत्युत्वादेव विशिष्टसामर्थ्यानुपपत्ते:, विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थश्चायमारंभ इति, अन्ये तु वर्णादिगुणोपचितो भिन्नवयस्तरुण इति व्याचक्षते, बलं-सामर्थ्यं तदस्यास्तीति बलवान्, युग:-सुषमदुष्षमादिकाल: सोऽस्य भावेन न कालदोषतयाऽस्यास्तीति युगवान्, कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविघ्नहेतुरिति, जुवाणं युवा वय:प्राप्त:, दारकाभिधानेऽपि तस्यानेकधा भेदाद्विशिष्टवयोऽवस्थापरिग्रहार्थमिदमदुष्टं, 'अल्पातंक:' आतङ्को-रोग: अत्राल्पशब्दोऽभाववचन:, स्थिराग्रहस्त: लेखकवत् प्रकृतपटपाटनोपयोगित्वाच्च विशेषणाभिधानमस्योपपद्यत एव दृढ: पाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणत:, सर्वांगावयवैरुत्तमसंहनन इत्यर्थ:, तलयमलयुगलपरिघनिभबाहु: परिघ:-अर्गला तन्निभबाहुस्तत्थ य तदाकारबाहुरिति भावार्थ:, आगंतुकोपकरणजं सामर्थ्यमाह-चर्मेष्टकद्रुघनमुष्टिसमाहतनिचितकाय इति, ऊरस्यबलसमन्वागत:, आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त इत्यर्थ:, व्यायामवत्त्वं दर्शयति-लंघनप्लवनशीघ्रव्यायामसमर्थ:,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

जैनशव्दो शीघ्रवचनःछेकः-प्रयोगज्ञः दक्षः-शीघ्रकारी प्राप्तार्थः-अधिगतकर्मनिष्ठां गतः, प्राज्ञ इत्यन्ये, कुशलः-आलोचितकारी मेधावी-सकृत्श्रुतदृष्टकर्मज्ञः ।निपुणः-उपायारम्भकः निपुणशिल्पोपगतः-सूक्ष्मशिल्पसमन्वितः, स इत्थभूतः एकां महतीं पटशाटिकां वा पट्टशाटकं वा श्लक्ष्णतया पटशाटिकेति भेदेनाभिधानं, गृहीत्वा 'सयराहं' मिति सकृद् झटिति कृत्वेत्यर्थः, हस्तमात्रमपि उत्सारयेत् पाटयेदित्यर्थः । तत्र चोदकः-शिष्यः प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापको-गुरुस्तमेवमुक्तवान्-किं?, येन कालेन तेन तुन्नवायदारकेण तस्याः पटशाटिकाया सकृद्धस्तमात्रमपसारितं-पाटितमसौ समय इति?, प्रज्ञापक आह-'नायमर्थः समर्थः' नैतदेवमित्युक्तं भवति, कस्मादिति पृष्ट उपपत्तिमाह-यस्मात्संख्येयानां तन्तूनां समुदयसमितिसमागमेनेति पूर्ववत्, पटशाटिका निष्पद्यते, तत्र उवरिल्लत्ति-उपरितने तंतौ अच्छिन्ने-अविदारिते 'हेट्ठिल्ले' त्ति अधस्तनस्तन्तुर्न छिद्यते, अन्यस्मिन्काले आद्योऽन्यस्मिंश्चापरस्तस्मादसौ समयो न भवति, एतच्च प्रत्यक्षप्रतीतं, संघातस्त्वनंतानां परमाणूनां विशिष्टैकपरिणामयोगस्तेषामनन्तानां संघातानां संयोगः-समुदयस्तेषां समुदयानां याऽन्योऽन्यानुगतिरसौ सामितिस्तेपामेकद्रव्यानिवृत्तिसमागमेन पटः निष्पद्यत इति, समयस्य चातोऽपि सूक्ष्मत्वात्, परमाणुव्यतिक्रान्तिलक्षणकाल एकसमय इति, न, पाटकप्रयत्नस्याचिंत्यसक्तियुक्तत्वाद्, अभागे च तन्तुविसंघातोपपत्तेस्तुल्यप्रयत्नप्रवृत्तानवरतप्रवृत्तगंत्रतुल्यकालेनेष्टदेशप्राप्त्युपलब्धेः प्रयत्नविशेषसिद्धिरर्हद्वचनाच्च, उक्तंच-' आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्णं दृष्टिलक्षणम् । अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ आगमो ह्याप्तवचनमाप्तं दोषक्षयाद्विदुः । वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न ब्रूयाद्धेत्वसंभवात् ॥२॥ उपपात्तिर्भवेद्युक्तिर्या सद्भावप्रसेधिका। सा त्वन्वयव्यतिरेकलक्षणा सूरिभिः स्मृते ।।३।।'' ति, निदर्शनं चेहोभयमपि, अलं विस्तरेण, गमनिकामात्रमेतत्, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् 'हट्ठस्से' त्यादि(*१०४-१७८) हृष्टस्य-तुष्टस्य अनवकल्लस्य-जरसा अपीडितस्य निरुपक्लिष्टस्य-व्याधिना पूर्वं सांप्रतं वाऽनभिभूतस्य जन्तोः मनुष्यादेः एक उच्छ्वासनिच्छ्वास एकः प्राण इत्युच्यते-'सत्त पाणूणि' सिलोगो (*१०५-१७९)निगदसिद्ध एव,

For Private and Personal Use Only

उच्छ्वासमानेन मुहूर्त्तमाह-'तिण्णि सहस्सा' गाहा-(*१०६-१७९) सत्तहिं ऊस्सासेहिं थोवो सत्त थोवा य लवे, सत्तथोवेण गुणितस्स-वि जया लवे अउणपण्णं उस्सासा लवे, मुहुत्ते य सत्तहत्तरिं लवा भवंति, ते अउणपण्णासाए गुणिता एयप्पमाणा हवंति, शेषं निगदसिद्धं यावत् एतावता चेव गणितस्स उवओगो इमो-अंतोमुहुत्तादिया जाव पुव्वकोडित्ति, एतानि धम्मचरणकालं पडुच्च नरतिरियाण आउपरिणाम-करणे उवउज्जंति, णारगभवणवंतराणं दसवाससहस्सादिया, उवउज्जंति आउयचिंताए तुडियादिया सीसपहेलियंता, एते प्रायसो पुव्वगतेसु जवितेसु आउसेढीए उवउज्जंतित्ति ॥

'से किं तं उवमय' त्ति (१३८-१८०) उपमया निर्वृत्तमौपमिकं, उपमामन्तरेण यत्कालप्रमाणमनतिशयिना ग्रहीतुं न शक्यते तदौप-मिकमिति भावः, तच्च द्विधा-पल्योपमं सागरोपमं च, तत्र धान्यपल्यवत्पल्यः तेनोपमा यस्मिंस्तत्पल्योपमं, तथाऽर्थतः सागरेणोपमा यस्मिन् तत्सागरोपमं, सागरवन्महत्परिणामेनेत्यर्थः । तच्च पल्योपमं त्रिधा-'उद्धारपलिओवमं' इत्यादि, तत्र उद्धारो वालाणां तत्खण्डानां वा अपोद्धरण-मुच्यते, तद्विषयं तत्प्रधानं वा पल्योपमं उद्धारपल्योपमं, तथाऽद्धत्ति कालाख्या, ततश्च वालाग्राणां तत्खंडानां च वर्षशतोद्धरणादद्धापल्यस्तेनोपमा यस्मिन्, अथवाऽद्धा-आयुःकालः सोऽनेन नारकादीनामानीयत इत्यद्धापल्योपमं, तथा क्षेत्रमित्याकाशं, ततश्च प्रतिसमयमुभयथापि क्षेत्रप्रदेशापहारे क्षेत्रपल्योपममिति । 'से किं तं उद्धारपलिओवमे' अपोद्धारपल्योपमं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-खंडकरणात् सूक्ष्मं, बादराणां व्यावहारिकत्वात् व्यावहा-रिकं, प्ररूपणामात्रव्यवहारोपयोगित्वाद्व्यावहारिकमिति, 'से ठप्पे' त्ति सूक्ष्मं तिष्ठतु तावद् व्यावहारिकप्ररूपणापूर्वकत्वादेतत्प्ररूपणाया इत्यतः पश्चात्प्ररूपयिष्यामः, तत्र यत्तद्व्यावहारिकमपोद्धारपल्योपमं तदिदं वक्ष्यमाणलक्षणं, तद्यथा नाम पल्यः स्यात् योजनं आयामविष्कम्भाभ्यां, वृत्तत्वात्, योजनमूर्ध्वमुच्चत्वेन अवगाहनतयेति भावना, तद्योजनं त्रिगुणं सत्रिभागं परिरयेण, परिधिमधिकृत्येत्यर्थः, स एकाहिकद्व्याहिकत्र्याहिकादीनां

उच्छ्वासादि निरूपणं पल्योपमं च

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उत्कृष्टं सप्तरात्रिकाणां भृतो वालाग्रकोटीनामिति प्रायोग्य:, तत्रैकाहिक्यो मुण्डिते शिरस्यकेनाह्ना या भवंतीति, एवं शेषेष्वपि भावना कार्येति। कथंभूत ?, इत्याह-'सम्मट्ठे सण्णिचिए' त्ति सम्मृष्ट:-आकर्णभृत: प्रचयविशेषान्निविड:, किं बहुना ?, इत्थं भृतोऽसौ येन तानि वालाग्राणि नाग्निर्दहेत् , नापि वायुर्हरेत्, न कुथेयु:, प्रचयविशेषात्सुषिराभावाद्वायोरसंभवान्नासारतां गच्छेयुरित्यर्थ:,न विध्वंसेरन् ,अत एव न कतिपयपरिशाटमप्यागच्छेयु:, अत एव पूतित्वेनार्थाद्विभाक्तिपरिणाम: ततश्च पूतिभावं न कदाचिदागच्छेयु:, अथवा न पूतित्वेन कदाचित्परिणमेयु:, 'ते णं वालग्गा समए' ततस्तेभ्यो वालाग्रेभ्य: समय २ एकैकं वालाग्रमपहृत्य कालो मीयत इति शेष:, ततश्च यावता कालेन स पल्य: क्षीणो नीरजा निर्लेपो निष्ठितो भवति एतावान् कालो व्यावहारिकापोद्धारपल्योपममुच्यते इति शेष:, तत्र व्यवहारनयापेक्षया पल्यधान्य इव कोष्ठागार: स्वल्पवालाग्रभावेऽपि 'क्षीण' इत्युच्यते तदभावज्ञापनार्थं आह-नीरजा:, एवमपि कदाचित्कथंचित्सूक्ष्मवालाग्रावयवसंभव इति तदपोहायाह-निर्लेप इति, एवं त्रिभि: प्रकारै: विरिक्तो निष्ठित: इत्युच्यते, रसवतीदृष्टान्तेन चैतद्भावनीयं, एकार्थिकानि वा एतानि, 'सेत्त' मित्यादि निगमनं, शेषं सूत्रसिद्धं, यावत् नास्ति किंचित्प्रयोजनमिति, अत्रोपन्यासानर्थकताप्रतिषेधायाह-केवलं तु प्रज्ञापनार्थं प्रज्ञाप्यते, प्ररूपणा क्रियत इत्यर्थ:, आह-एवमप्युपन्यासानर्थकत्वमेव, प्रयोजनमन्तरेण प्ररूपणाकरणस्याप्यनर्थकत्वात् , उच्यते, सूक्ष्मपल्योपमोपयोगित्वात्सप्रयोजनैव प्ररूपणेत्यदोष:, वक्ष्यति च 'तत्थ णं एगमेगे वालग्गे' इत्यादि, आह-एवमपि नास्ति किंचित्प्रयोजनमित्युक्तमयुक्तमस्यैव प्रयोजनत्वाद्, एतदेवं, एतावत: प्ररूपणाकरणमात्ररूपत्वेनाविवक्षितत्वादित्येवं सर्वत्र योजनीयामिति, शेषमुक्तानार्थं यावत्तानि वालाग्राण्यसंख्येयखंडीकृतानि दृष्ट्यवगाहनातोऽसंख्येयभागमात्राणि, एतदुक्तं भवति-यत् पुद्गलद्रव्यं विशुद्धचक्षुर्दर्शन: छद्मस्थ: पश्यति तदसंख्येयभागमात्राणीति, अथवा क्षेत्रमधिकृत्य मानमाह-सूक्ष्मपनकजीवस्य शरीरावगाहनातोऽसंख्येयगुणानि, अयमत्र भावार्थ:-सूक्ष्मपनकजीवावगाहनाक्षेत्रादसंख्येयगुणक्षेत्रावगाहनाना-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मित्यादि, बादरपृथिवीकायिकपर्याप्तकशरीरतुल्यानीति वृद्धवादः, शेषं निगदसिद्धं यावत् **'जावइया अद्धाइज्जाण'** मित्यादि, यावन्तोऽर्द्धतृतीयेषु सागरेष्वपोद्धारसमया वालाग्रापोद्धारोपलक्षिताः समया आपोद्धारसमयाः एतावन्तो द्विगुणद्विगुणविष्कंभा द्वीपसमुद्रा आपोद्धारेण प्रज्ञप्ताः, असंख्येया इत्यर्थः, उक्तमपोद्धारपल्यापमं, अद्धापल्योपमं तु प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं स्थीयते अनयेत्यायुष्ककर्मपरिणत्या नारकादिभवेष्विति स्थितिः, जीवितमायुष्कमित्यनर्थान्तरं, यद्यपि कायादियोगगृहीतानां कर्मपुद्गलानां ज्ञानावरणादिरूपेण परिणामितानां यदवस्थानं सा स्थितिः तथाप्युक्तपुद्गलानुभवनमेव जीवितमिति तच्च रूढितः इयमेव स्थितिरिति, पज्जत्तापज्जत्तगविभागो य एसो-णारगा करणपज्जत्तीए चेव अपज्जत्तगा हवंति, ते य अंतोमुहुत्तं, लद्धिं पुण पडुच्च णियमा पज्जत्तगा चेव, तओ अपज्जत्तगकालो सव्वाउगातो अवणिज्जति, सेसो य पज्जत्तगसमयोत्ति, एवं सव्वत्थ दट्ठव्वं, एवं देवावि करणपज्जत्तीए चेव अपज्जत्तगा दट्ठव्वा, लद्धिं पुण पडुच्च णियमा पज्जत्तगा चेव, गब्भवक्कंतियपंचिंदिया पुण तिरिया मणुया य जे असंखेज्जावासाउया ते करणपज्जत्तीए चेव अपज्जत्तगा दट्ठव्वा इति, उक्तंच-'नारगदेवा तिरिमणुग गब्भजा जे असंखवासाऊ। एते उ अपज्जत्ता उववाते चेव बोद्धव्वा ॥ १ ॥ सेसा तिरियमणुस्सा लद्धिं पप्पोववायकाले या। दुहओविय भइयव्वा पज्जत्तियरे य जिणवयणं ॥ २ ॥,' इत्थं क्षेत्रपल्योपममपि प्रायो निगदसिद्धमेव, णवरं **अप्फुण्णा वा अणफुण्णा** वत्ति अत्र अप्फुण्णा-स्फुटा आक्रान्ता इतियावद्विपरीतं अणफुण्णा, आह-यद्येते सर्वेऽपि परिगृह्यंते किं वालाग्रैः प्रयोजनं?, उच्यते, एतद् दृष्टिवादे द्रव्यमानोपयोगि, स्पृष्टास्पृष्टैश्च भेदेन मीयंत इति प्रयोजनं, कूष्माण्डानि-पुंस्फलानि मातुलिंगानि—बीजपूरकाणि, अस्पृष्टाश्च, क्षेत्रप्रदेशापेक्षया वालाग्राणां बादरत्वादिति, **'धम्मत्थिकाए'** इत्यादि, (१४१-१९३) धर्मास्तिकायादयः प्राग्निरूपितशब्दार्था एव, णवरं धर्मास्तिकायः संग्रहनयाभिप्रायादेक एव, धर्मास्तिकायस्य व्यवहारनयाभिप्रायाद्देशादिविभागः, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा इति, ऋजुसूत्रनयाभिप्रायादन्त्या

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एव गृह्यन्ते, असंख्येयप्रदेशात्मकत्वाच्च बहुवचनं, अद्धासमय इति वर्तमानकालः, अतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वादिति ॥

'कति णं भंते ! सरीरा' इत्यादि (१४२-१९५) कः पुनरस्य प्रस्ताव इति, उच्यते, जीवद्रव्याधिकारस्य प्रक्रान्तत्वात्सरीराणामपि च तदुभयरूपत्वादवसर इति, व्याख्या चास्य पदस्यापि पूर्वाचार्यकृतैव, न किंचिदधिकं क्रियत इति, 'ओरालिय' इत्यादि, शीर्यत इति शरीरं, तत्थ ताव उदारं उरालं उरलं उरालियं वा उदारियं, तित्थगरगणधरसरीराइं पडुच्च उदारं, उदारं नाम प्रधानं, उरालं नाम विस्तरालं, विशालंति वा जं भणितं होति, कहं ?, सातिरेगजोयणसहस्समवट्ठियप्पमाणमोरालियं अण्णमेद्दहमित्तं णात्थि, वेउव्वियं होज्जा लक्खमाहियं, अवट्ठियं पंचधणुसते, इमं पुण अवट्ठितपमाणं अतिरेगजोयणसहस्सं वनस्पत्यादीनामिति, उरलं नाम स्वल्पप्रदेशोपचितत्वाद् बृहत्त्वाच्च भिण्डवत्, उरालं नाम मांसास्थिस्नाय्वाद्यवयवबद्धत्वात्, वैक्रियं विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया, विक्रियायां भवं वैक्रियं, विविधं विशिष्टं वा कुर्वति तदिति वैकुर्विकं, आह्रियत इत्याहारकं, गृह्यते इत्यर्थः, कार्यपरिसमाप्तेश्च पुनर्मुच्यते याचितोपकरणवत्, तेजोभावस्तैजसं, रसाद्याहारपाकजननं लब्धिनिबंधनं च, कर्मणो विकारः कार्मणं, अष्टविधकर्मनिष्पन्नं सकलशरीरनिबंधनं च, उक्तंच- तत्थोदारमुरालं उरलं ओरालमह व विण्णेयं । ओरालियंति पढमं पडुच्च तित्थेसरसरीरं ॥ १ ॥ भण्णइ य तहोरालं वित्थरवंत वणस्सातिं पप्प । पयतीय णत्थि अण्णं एद्दहमेत्तं विसालंति ॥ २ ॥ उरलं थेवपदेसोवचियंपि महल्लगं जहा भेंडं । मंसट्ठिण्हारुबद्धं उरालियं समयपरिभासा ॥ ३ ॥ विविहा विसिट्ठगा वा किरिया विकिरिय तीए जं तमिह । नियमा विउव्वियं पुण णारगदेवाण पयतीए ॥ ४ ॥ कज्जंमि समुप्पण्णे सुयकेवलिणा विसिट्ठलद्धीय । जं एत्थ आहरिज्जइ भणंति आहारयं तं तु ॥ ५ ॥ पाणिदयरिद्धिसंदरिसणत्थमत्थावगहणहेउं वा । संसयवोच्छेयत्थं गमणं जिणपायमूलंमि ॥ ६ ॥ सव्वस्स उम्हसिद्धं रसादिआहारपागजणणं च । तेयगलद्धिनिमित्तं तेयगं होइ नायव्वं ॥ ७ ॥ कम्मवि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वागो (गारो) कम्मणमट्ठविहविचित्तकम्मणिप्फण्णं । सव्वेसिं सरीराणं कारणभूतं मुणेयव्वं ॥ ८ ॥ अत्राह-किं पुनरयमौदारिकादिः क्रमः ?, अत्रोच्यते, परं परं सूक्ष्मत्वात् परं परं प्रदेशबाहुल्यात् प्रत्यक्षोपलब्धित्वात् कथित एवौदारिकादिः क्रमः. **'केवइया णं भंते! ओरालियसरीरा पण्णत्ता'** इत्यादि, ताणि य सरीराणि जीवाणं बद्धमुक्काणि दव्वखेत्तकालभावेहिं साहिज्जति, द्रव्यैः प्रमाणं वक्ष्यति अभव्यादिभिः, क्षेत्रेण श्रेणिप्रतरादिना, कालेनावलिकादिना, भावो द्रव्यान्तर्गतत्वात् न सूत्रेणोक्तः, सामान्यलक्षणत्वाच्च वर्णादीनामन्यत्र चोक्तत्वात्, **'उरालिया दुविहा बद्धिल्लया मुक्किल्लया,** बद्धं गृहीतमुपात्तमित्यनर्थान्तरं, **तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया** इत्यादि सूत्रं । इदानीमर्थतः संखेज्जा असंखेज्जा ण तरंति संखातुं एत्तिएण जहा इत्तिया णाम कोडिप्पभितिहि ततोऽवि कालादीहिं साहिज्जंति, कालतो वा समए समए एक्केक्कं सरीरमवहीरमाणमसंखेज्जाहि उस्साप्पिणीओसाप्पिणीहिं अवहीरंति, खित्तओवि असंखेज्जा लोगा, जे बद्धिल्ला तेहिवि जइवि एक्केक्के पदेसे सरीरमेक्केक्कं ठविज्जति ततोविय असंखेज्जा लोगा भवंति, किंतु अवसिद्धंतदोसपरिहारत्थं अप्पणप्पणियाहिं ओगाहणाहिं ठविज्जंति, आह-कहमणंताणमोरालसरीरीणं असंखेज्जाइं सरीराइं भवंति?, आयरिय आह-पत्तेयसरीरा असंखेज्जा, तेसिं सरीराविं ताव एवइया चेव बद्धेल्लया, मुक्केल्लया अणंता, कालपरिसंखाणं अणंताणं उस्साप्पिणीअवसप्पिणीणं समयरासिप्पमाणमेत्ताइं, खेत्तपरिसंखाणं अणंताणं लोगप्पमाणमेत्ताणं खेत्तखंडाणं पदेसरासिप्पमाणमेत्ताइं, दव्वओ परिसंखाणं अभव्वसिद्धियजीवरासीओ अणंतगुणाइं, ता किं सिद्धरासिप्पमाणमेत्ताइं होज्जा ?, भण्णति-सिद्धाणं अणंतभागमेत्ताइं, आह-ता किं परिवडियसम्मद्दिट्ठिरासिप्पमाणाइं होज्जा ?, तेसिं दोण्हवि रासीणं मज्झे पाडिज्जंतित्ति काउं भण्णइ-जदि तप्पमाणाइं होंताइं ततो तेसिं चेव निद्देसो होति, तम्हा ण तप्पमाणाइं, तो किं तेसिं हेट्ठा होज्जा ?, भण्णइ-कयाइं हेट्ठा कयाइं उवरिं होंति कदाइं तुल्लाइं, तेण सदाऽनियतत्वात् ण णिच्चकालं तप्पमाणंति ण तीरइ वोत्तुं, आह-कहं मुक्काइं अणंताइं भवंति उरालियाइं ?, जदि ताव

औदारिक शरीर बद्धमुक्त-विचारः

For Private and Personal Use Only

उरालियाइं मुक्काइं जाव अविकलाइं ताव घेप्पंति, तो तेसिं अणंतकालवत्थाणाभावतो अणंतत्तणं ण पावइ, अह जे जीवेहिं पोग्गला ओरालियत्तेण घेत्तुं मुक्का तीतद्धाए तेसिं गहणं, एवं सव्वे पोग्गला गहणभावावण्णा, एवं जं तं भण्णाति-अभवसिद्धीएहिंतो अणंतगुणा सिद्धाणमणंतभागोत्ति तं विरुज्झति, एवं सव्वजीवेहिंतो बहुएहिं अणंतत्तं पावति, आयरिय आह-ण य अविकलाणामेव केवलाण गहणं एतं, ण य ओरालियगहणमुक्काणं सव्वपोग्गलाणं, किंतु जं सरीरमोरालियं जीवेणं मुक्कं होति तं अणंतभेदाभिण्णं होति जाव ते य पोग्गला तं जीवणिव्वत्तियं ओरालियं ओरालियसरीरकायप्पओगं ण मुयंति, ण जाव अण्णपरिणामेणं परिणमंति, ताव ताइं पत्तेयं २ सरीराइं भण्णंति, एवमेक्केक्कस्स ओरालियसरीरस्स अणंतभेदभिण्णत्तणओ अणंताइं ओरालियसरीराइं भवंति, तत्थ जाइं दव्वाइं तमोरालियसरीरप्पओगं मुयंति ताइं मोत्तुं सेसाइं ओरालियं चेव सरीरत्तेणोवचरिज्जति, कहं ?, आयरिय आह-लवणादिवत्, यथा लवणस्य तुलाढककुडवादिष्वपि लवणोपचारः, एवं यावदेकसर्करायामपि सैव लवणाख्या विद्यते, केवलं संख्याविशेषः, एवमिहापि प्राण्यंगैकदेशेऽपि प्राण्यंगोपचारः लवणगुडादिवत्, एवमनन्तान्यौदारिकादीनि, अत्राह-कथं पुनस्तान्यनन्तलोकप्रदेशप्रमाणान्येकस्मिन्नेव लोके अवगाहंत इति, अत्रोच्यते, यथैकप्रदीपार्चिषि भवनावभासिन्यामन्येषामप्यातिबहूनां प्रदीपानामर्चिषस्तत्रैवानुप्रविशंत्यन्योऽन्याविरोधात्, एवमौदारिकान्यपीति, एवं सर्वशरीरेष्वप्यायोज्यमिति, अत्राह-किमुत्क्रमेण कालादिभिरुपसंख्यानं क्रियते ?, कस्माद् द्रव्यादिभिरेव न क्रियते, कालान्तरावस्थायित्वेन पुद्गलानां सरीरोपचया इतिकृत्वा कालो गरीयान्, तस्मात्तदादिभिरुपसंख्यानमिति । ओरालियाइं ओहियाइं दुविहाइंपि, जहेयाइं ओहियओरालियाइं एवं सव्वेसिंपि एगिंदियाणं भाणियव्वाइं, किं कारणं ?, तहिं ओरालियाइंपि ते चेव पडुच्च वुच्चंति ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

'केवतिया णं भंते! वेउव्विय' इत्यादि, वेउव्विया बद्धेल्लया असंखेज्जप्पदेसरासिप्पमाणमेत्ताइं, मुक्काइं जहोरालियाइं। **'केवइयाणं भंते! आहारग'** इत्यादि, आहारगाइं बद्धाइं सिय अत्थि सिय णत्थि, किं कारणं?, जेण तस्स अंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा, तेण ण होंतिवि कदाइं, जदि होंति जहण्णेणं एक्कं वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सहस्सपुहुत्तं, दोहिंतो आढत्तं पुहुत्तसण्णा जाव णव, मुक्काइं जह ओरालियाइं मुक्काइं। **'केवइयाणं भंते! तेयासरीरा पण्णत्ता?'** इत्यादि, तेया बद्धा अणंता अणंताहिं उस्सप्पिणीहिं, कालपरिसंखाणं, खेत्तओ अणंता लोगा, दव्वतो सिद्धेहिं अणंतगुणा सव्वजीवाणंतभागूणा, किं कारणं अणंताइं?, तस्सामीणं अणन्तत्तणतो, आह-ओरालियाणंपि सामिणो अणंता ?, आयरिओ आह-ओरालियसरीरमणंताण एगं भवति, साहारणत्तणओ, तेयाकम्माइं पुण पत्तेयं सव्वसरीरीणं, तेयाकम्माइं पडुच्च पत्तेयं चेव सव्वजीवा सरीरिणो, ताइं च सव्वसंसारीणंति काउं संसारी सिद्धेहिंतोऽणन्तगुणा होंति, सव्वजीवाण अणन्तभागूणा, के पुण ते ?, ते चेव संसारी सिद्धेहिं ऊणा, सिद्धा सव्वजीवाणं अणंतभागो जेण तेण उणाऽणंतभागूणा भवंति, मुक्काइं अणंताइं, अणंताहिं उस्सप्पिणीहिं कालपरिसंखाणं, खेत्तओ अणंता, दोवि पूर्ववत्, दव्वतो सव्वजीवेहिं अणंतगुणा, जीववग्गस्स अणंतभागो, कहं सव्वजीवा अणंतगुणा?, जाइं ताइं तेयाकम्माइं मुक्काइं ताइं तहेव अणंतभेदभिण्णाइं असंखेज्जकालवत्थादीणि जीवेहिंतोऽणंतगुणाइं हवंति, केण पुण अणंतएण गुणिताइं?, तं चेव जीवाणंततं तेणेव जीवाणंतएण गुणियं जीववग्गो भण्णति, एत्तियाइं होज्जा ?, आयरिय आह-एत्तियं ण पावति, किं कारणं ?, असंखेज्जकालावत्थाइत्तणओ तेसिं दव्वाणं, तो कित्तियाइं पुण हवेज्जा ?, जीववग्गस्स अणंतभागो, कहं पुण एतदेवं घेत्तव्वं ?, आयरिय आह-ठवणारासीहिं णिदर्शनं कीरइ, सव्वजीवा दस सहस्साइं बुद्धीए घेप्पंति, तेसिं वग्गो दस कोडीओ हवंति, सरीराइं पुण दससयसहस्साइं बुद्धीए अवधारिज्जंति, एवं किं जातं?, सरीरयाइं जीवेहिंतो सयगुणाइं जाताइं, जीववग्गस्स सतभागे संवुत्ताइं, णिदरिसणमेत्तं, इहरहा सब्भावतो

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एते तिण्णिवि रासी अणंता दट्ठव्वा, एवं कम्मयाइंपि, तस्स सहभावित्तणओ तत्तुल्लसंखाइं भवंति, एवं ओहियाइं पंच सरीराइं भणिताइं । 'णेरइयाणं भंते!' इत्यादि विसेसिय णारगाणं वेउव्विगा बद्धेल्लया जावइया एव णारगा, ते पुण असंखेज्जा, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं कालप्पमाणं, खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ, तासिं पदेसमेत्ता णारगा, आह-पयरंमि असंखेज्जाओ सेढीओ, आयरिय आह-सयलपयरसेढीओ ताव न भवंति, जदि होंतीओ तो पयरं चेव भण्णति, आह-तो ताओ सेढीओ किं देसूणपयरवत्तिणीओ होज्जा, तिभागचउभागवत्तिणीओ होज्जा?, जा अ णं सेढीओ पतरस्स असंखेज्जतिभागो, एयं विसेसियपरं परिसंखाणं कयं होति, अहवा इदमण्णं विसेसिततरं विक्खंभसूईए एएसिं संखाणं भण्णति, भणइ-तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलपढमवग्गमूलं बितियवग्गमूलोप्पाइयं तावइयं जाव असंखेज्जाइसंमितस्स, अंगुलविक्खंभखेत्तवत्तिणो सेढीरासिस्स जं पढमं वग्गमूलं तं बितिएण वग्गमूलेण पडुप्पातिज्जति, एवइयाओ सेढीओ विक्खंभसूई, अहवा इयमण्णेणप्पगारेण पमाणं भण्णइ-अहवा तमंगुलबितियवग्गमूलघणप्पमाणमेत्ताओ, तस्सेवंगुलप्पमाणखेत्तवत्तिणो सेढिरासिस्स जं बितियं वग्गमूलं तस्स जो घणो एवतियाओ सेढीओ विक्खंभसूई, तासि णं सेढीणं पएसरासिप्पमाणमेत्ता नारगा, तस्स सरीराइं च, तेसिं पुण ठवणंगुले णिदारिसणंओ छप्पण्णाइं सेढिवग्गाइं अंगुले बुद्धीए घेप्पंति, तस्स पढमं वग्गमूलं सोलस, बितियं चत्तारि, तइयं दोण्णि, तं पढमं सोलसयं बितिएण चउक्कएण वग्गमूलेण गुणियं चउसट्ठी जाया, बितियवग्गमूलस्स चउक्कयस्स घणा चेव चउसट्ठी भवति, एत्थ पुण गणितधम्मो अणुयत्तिओ होति, जदि बहुयं थोवेण गुणिज्जति, तेण दो पगारा गुणिता, इहरथा तिण्णिवि हवंति, इमो तइओ पगारो-अंगुलबितियवग्गमूलं पढमवग्गमूलपडुप्पण्णं, षोडशगुणाश्चत्वार इत्यर्थः, एवंपि सा चेव चउसट्ठी भवति, एते सव्वे रासी सब्भावतो असंखेज्जा दट्ठव्वा, एवं ताइं नारगवेउव्वियाइं बद्धाइं, मुक्काइं जहोदियओरालियाइं, एवं सव्वेसिं सरीरीणं सव्वसरीराइं मुक्काइं भाणियव्वाइं, वणस्सइतेयाकम्माइं मोत्तुं,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

देवणारगाणं तेयाकम्माइं दुविहाइंपि सट्ठाणवेउव्वियसरीराइं, सेसाणं वणस्सतिवज्जाणं सट्ठाणोरालियसरिसाइं। इदाणिं जस्स ण भणियं तं भणीहामो-'असुरकुमाराणं भंते!' इत्यादि, असुराणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखेज्जा, असंखेज्जाहिं उसप्पिणीहिं कालओ, तहेव खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ पतरस्स असंखेज्जतिभागो, तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलपढमवग्गमूलस्स संखेज्जतिभागो, तस्स णं अंगुलविक्खंभखेत्तवत्तिणो सेढिरासिस्स जं तं पढमं वग्गमूलं तत्थ जाओ सेढीओ तासिंपि संखेज्जतिभागो, एवं नेरइएहिंतो संखेज्जगुणहीणा विक्खंभसूई भवति, जम्हा महादंडएवि असंखेज्जगुणहीणा सव्वे चेव भुवणवासी रयणप्पभापुढविनेरइएहिंतोवि, किमु न सव्वेहिंतो ?, एवं जाव थणियकुमाराणंति, पुढविआउतेउस्स उवउज्ज कंठा भाणियव्वा। 'वाउकाइयाणं भंते!' इत्यादि, वाउकाइयाणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखेज्जा, समए समए अवहीरमाणा पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागमेत्तेणं कालेणं अवहीरंति, णो चेव णं अवहिता सिया, सूत्रं, कहं पुण पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागसमयमेत्ता भवंति ?, आयरिय आह-वाऊकाइया चउव्विहा- सुहुमा पज्जत्ताऽपज्जत्ता, बादरावि य पज्जत्ता अपज्जत्ता, तत्थ तिण्णि रासी पत्तेयं असंखेज्जलोगप्पमाणप्पदेसरासिप्पमाणमेत्ता, जे पुण बादरा पज्जत्ता ते पतरासंखेज्जतिभागमेत्ता, तत्थ ताव तिण्हं रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव णत्थि, बायरपज्जत्ताणंपि असंखेज्जतिभागमेत्ताणं लद्धी अत्थि, जेसिंपि लद्धी अत्थि तओवि पलिओवमाऽसंखेज्जभागसमयमेत्ता संपयं पुच्छासमए वेउव्वियवत्तिणो, केई भणंति-सव्वे वेउव्विया वायंति, अवेउव्वियाणं वाणं चेव ण पवत्तइत्ति, तं ण जुज्जति, किं कारणं ?, जेण सव्वेसु चेव लोगादिसु चला वायवो विज्जंति, तम्हा अवेउव्वियावि वातंतीति घेत्तव्वं, सभावो तेसिं वाईयव्वं, 'वणप्फइकाइयाण' मित्यादि कंठ्यं ॥

For Private and Personal Use Only

'बेइंदियाणं भंते!' इत्यादि, बेइंदिओरालिया बद्धेल्लया असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं कालपमाणं तं चेव, खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ, तहेव पयरस्स असंखज्जइभागो, केवलं विक्खंभसूईए विसेसो, विक्खंभसूई असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओत्ति विसेसितं परं परिसंखाणं, अहवा इदमण्णं विसेसिततरं-असंखेज्जाइं सेढिवग्गमूलाइं, किं भणितं होति?, एक्केकाए सेढीए जो पदेसरासी पढमं वग्गमूलं बितियं तइयं जाव असंखेज्जाइं वग्गमूलाइं संकलियाइं जो पएसरासी भवति तप्पमाणा विक्खंभसूई बेइंदियाणं, णिदरिसणं-सेढी पंचसट्ठिसहस्साइं पंच सयाइं छत्तीसाइं पदेसाणं, तीसे पढमं वग्गमूलं बे सता छप्पण्णा बितियं सोलस तइयं चत्तारि चउत्थं दोण्णि, एवमेताइं वग्गमूलाइं संकलिताइं दो सता अट्ठसत्तरा भवंति, एवइया पदेसा, तासिणं सेढीणं विक्खंभसूईए, ते सब्भावाओ असंखेज्जा वग्गमूलरासी पत्तेयं पत्तेयं घेत्तव्वा । इदाणिं इमा मग्गणा-किंपमाणाहिं ओगाहणाहिं रइज्जमाणा बेइंदिया पयरं पूरिज्जंतु ?, ततो इमं सुत्तं **बेइंदियाणं ओरालियबद्धेल्लयेहिं पयरं अवहीरंति** असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं कालओ, तं पुण पतरं अंगुलपतरासंखेज्जभागमेत्ताहिं ओगाहणाहिं रइज्जंतीहिं सव्वं पूरिज्जति, तं पुण केवइएणं कालेणं रइज्जइ वा पूरइज्जइ वा?, भण्णति, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं, किं पमाणेण पुण खेत्तकालावहारेणं?, भण्णइ-अंगुलपतरस्स आवलियाए य असंखेज्जतिपलिभागेणं जो सो अंगुलपतरस्स असंखेज्जतिभागो एएहिं पलिभागेहि हीरति, एस खेत्तावहारो, आह-असंखेज्जतिभागग्गहणेण चेव सिद्धं किं पलिभागग्गहणेणं?, भण्णति-एक्केक्कं बेइंदियं पति जो भागो सो पलिभागो, जं भणितं अवगाहोत्ति, कालपलिभागो अवलियाए असंखेज्जतिभागो, एतेण आवलिआए असंखेज्जइभागमेत्तेणं कालपलिभागेणं एक्केको खेत्तपलिभागो सोहिज्जमाणेहिं सव्वं लोगपतरं सोहिज्जइ खेत्तओ, कालओ असंखेज्जाहिं उस्सप्पणिओसप्पिणीहिं, एवं बेइंदियोरालियाणं उभयमभिहितं संखप्पमाणं ओगाहणापमाणं च, एवं तेइंदियचउरिंदियपंचेंदियतिरिक्खजोणियाणवि भाणितव्वाणि, पंचेंदियतिरिक्खवे-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उव्वियबद्धेल्लया असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालतो तहेव खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ पतरस्स असंखेज्जतिभागे विक्खंभसूई, णवरं अंगुलपढमवग्गमूलस्स असंखेज्जतिभागो, सेसं जहा असुरकुमाराणं।

मणुयाणं ओरालिय बद्धेल्लया सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा, जहण्णपदे संखेज्जा, जत्थ सव्वथोवा मणुस्सा भवंति, आह-किं एवं ससमुच्छिमाणं गहणं अह तव्विरहियाणं?, आयरिय आह-ससमुच्छिमाणं गहणं, किं कारणं ?, गब्भवक्कंतिया णिच्चकालमेव संखेज्जा, परिमितक्षेत्रवर्त्तित्वात् महाकायत्वात् प्रत्येकशरीरवर्त्तित्वाच्च, तस्स सेतराणं गहणं उक्कोसपदे, जहण्णपदे गब्भवक्कंतियाणं चेव केवलाणं, किं कारणं? जेण संमुच्छिमाणं चउव्वीसं मुहुत्ता अंतरं अंतोमुहुत्तं च ठिती, जहण्णपदे संखेज्जत्तिभणिते ण णज्जति कयरंमि संखेज्जए होज्जा?, तेणं विसेसं कोरेति, जहा-संखेज्जाओ कोडीओ, इणमण्णं विसेसिततरं परिमाणं ठाणणिद्देसं पडुच्च वुच्चति, कहं ?, एकूणतीसट्ठाणाणि, तोसिं सामयिगाए सण्णाए णिद्देसं कीरइ, जहा-तिजमलपदं एतस्स उवरि चतुजमलपदस्य हेट्ठा, किं भणितं होति ?, अट्ठण्हं २ ठाणाणं जमलपदत्ति सण्णा सामयिकी, तिण्णि जमलपदाइं समुदियाइं तिजमलपदं, अहवा तइयं जमलपदं तिजमलपदं, एतस्स तिजमलपदस्स उवरिमेसु ठाणेसु वट्टंति, जं भणितं-चउवीसण्हं ठाणाणं उवरिं वट्टंति, चत्तारि जमलपदाइं चउजमलपदं, अहवा चउत्थं जमलपदं २, किं वुत्तं ? बत्तीसं ठाणाइं चउजमलपदं, एयस्स चउजमलपदस्स हेट्ठा वट्टंति मणुस्सा, अण्णेहिं तिहिं ठाणेहि न पावंति, जदि पुण बत्तीसं ठाणाइं पूरंताइं तो चउजमलपदस्स उवरिं भण्णंति, तं ण पावंति तम्हा हेट्ठा भण्णंति, अहवा दोण्णि वग्गा जमलपदं भण्णाति, छ वग्गा समुदिता तिजमलपदं, अहवा पंचमछट्ठ वग्गा तइयं जमलपदं, अट्ठ वग्गा चत्तारि जमलपदाइं चउजमलपदं, अहवा सत्तमअट्ठम वग्गा चउत्थं जमलपदं, जेणं छण्हं वग्गाणं उवरिं वट्टंति सत्तमट्ठमाणं च हेट्ठा, तेण तिजमलपदस्स उवरिं चउजमलपदस्स हेट्ठा भण्णंति, संखे-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ज्जाओ कोडीओ ठाणविसेसेणाणियमियाउ । इदाणिं विसेसियतरं फुडं संखाणमेव णिद्दिसति, जहा 'अहवा अन्नं—छट्ठवग्गो पंचमवग्गपडुप्पण्णो, छ वग्गा ठविज्जंति, तंजहा-एक्कस्स वग्गो एक्को, एस पुण वड्ढी रहिओत्तिकाउं वग्गो चेव ण भवति, तेण दोण्हं वग्गो चत्तारि एस पढमो वग्गो, एतस्स वग्गो सोलस एस बितिओ वग्गो, एतस्स वग्गो बे सता छप्पण्णा एस तईओ वग्गो, एतस्स वग्गो पन्नट्ठिओ सहस्साई पंच सताइं छत्तीसाइं एस चउत्थो वग्गो, एतस्स इमो वग्गो, तंजहा-'चत्तारि कोडि सता अउणतीसं च कोडीओ अउणावण्णं च सतसहस्साइं सत्तट्ठी सहस्साइं दो य सयाइं छण्णुयाइं, इमा ठवणा--४२९४९६७२९६ एस पंचमो वग्गो, एतस्स गाहाओ-'चत्तारि य कोडिसया अउणत्तीसं च होंति कोडीओ । अउणापण्णं लक्खा सत्तट्ठिं चेव य सहस्सा ॥ १ ॥ दो य सया छण्णउया पंचमवग्गो समासतो होइ । एतस्स कओ वग्गो छट्ठो जं होइ तं वोच्छं॥२॥' एयस्स पंचमवग्गस्स इमो वग्गो होति-एक्कं कोडाकोडिसयसहस्सं चउरासीइ कोडाकोडि सहस्सा चत्तारि य कोडाकोडि सया सत्तट्ठिमेव कोडीओ चत्तालीसं च कोडि सतसहस्सा सत्त कोडिसहस्सा तिण्णि य सयरा कोडीसता पंचाणउइं सतसहस्सा एक्कावण्णं च सहस्सा छच्च सता सोलसुत्तरा, इमा ठवणा१८४४६७४४०७३७०९५५१६१६ एस छट्ठो वग्गो, एतस्स गाहाओ 'लक्खं कोडाकोडीओ चउरासीई भवे सहस्साइं । चत्तारि य सत्तट्ठा होंति सया कोडिकोडीणं ॥ १ ॥ चोयालं लक्खाइं कोडीणं सत्त चेव य सहस्सा । तिण्णि सया सत्तारा कोडीणं होंति णायव्वा ॥२॥ पंचाणउई लक्खा एक्कावण्णं भवे सहस्साइं । छ स्सोलसुत्तर सया य एस छट्ठो हवति वग्गो ॥ ३ ॥ एत्थ य पंचछट्ठेहि पओयणं, एस छट्ठो वग्गो पंचमेण वग्गेण पडुप्पाइज्जति, पडुप्पाइए समाणे जं होइ एवइया जहण्णपदिया मणुस्सा भवंति, ते य इमे एवइया ७९२२८१६२५१४२६४३३७५९३५४३९५०३३६, एवमेयाइं अउणत्तीसं ठाणाइं एवइया जहण्णपदिता मणुस्सा । छ तिण्णि२ सुण्णं पंचेव य नव य तिण्णि चत्तारि। पंचेव तिण्णि णव पंच सत्त तिण्णेव२॥१॥ चउ छ दो चउ

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एक्को पण दो छ एक्केक्कगो य अट्ठेव। दो दो णव सत्तेव य ठाणाइं उवरि हुंताइं ॥२॥ अहवा इमो पढमक्खरसंगहो-छत्ति तिसु प्पण त्तिच पत्तिण पसति त्तिच छ दु चएप दु। छएए अबे बेणस पढमक्खरसंगता ठाणा ॥१॥ एते उण णिरभिलप्पा कोडीहि वा कोडाकोडीहिं वत्तिकाउं तेसिं पुण पुव्वपुव्वंगेहिं परिसंखाणं कीरति, चउरासीति सतसहस्साइं पुव्वंगं भण्णति, एयं एवइतेणं चेव गुणितं पुव्वं भण्णइ, तं च इमं-सत्तरि कोडि सतसहस्साइं छप्पणण्णं च कोडिसहस्साइं, एतेण भागो हीरति, ततो इदमागतफलं भवति-एक्कारसपुव्वकोडीकोडीओ बावीसं च पुव्व-कोडिसतसहस्साइं चउरासीइं च कोडिसहस्साइं अट्ठ य दसुत्तराइं पुव्वकोडिसता एक्कासीइं च पुव्वसयसहस्साइं पंचाणउयं च पुव्वसह-स्साइं तिण्णि य छप्पण्णे पुव्वसता, एयं भागलद्धं भवति, ततो पुव्वेहिं भागं ण पयच्छइत्ति पुव्वंगेहिं भागो हीरति, ततो इदमागतं फलं भवति-एक्कवीसं पुव्वंगसतसहस्साइं सत्तरी य पुव्वंगसहस्साइं छच्च एगूणसट्ठीइ पुव्वंगसताइं, तओ इदमण्णं वेगलं भवति, तेसीइ मणुय-सतसहस्साइं पण्णासं च मणुयसहस्साइं तिण्णि य छत्तीसा मणुस्ससता, एसा जहण्णपदियाणं मणुस्साणं पुव्वसंखा, एतेसिं गाहातो-मणुयाण जहण्णपदे एक्कारस पुव्व कोडिकोडीओ। बावीस कोडिलक्खा कोडिसहस्सा य चुलसीई॥१॥ अट्ठे व य कोडिसया पुव्वाण दसुत्तरा तओ होंति। एक्कासीती लक्खा पंचाणउई सहस्साइं ॥२॥ छप्पण्णा तिण्णि सता पुव्वाणं पुव्ववण्णिया अण्णे। एत्तो पुव्वंगाइं इमाइं अहियाइं अण्णाइं ॥३॥लक्खाइ एक्कवीसं पुव्वंगाण सत्तरिं सहस्साइं। छच्चेवेगूणट्ठा पुव्वंगाणं सया होंति ॥४॥ तेसीति सयसहस्सा पण्णासं खलु भवे सह-स्साइं। तिण्णि सया छत्तीसा एवतिया वेगला मणुया॥५॥' एवं चेव य संखं पुणो अन्नेण पगारेण भण्णति विसेसोवलंभणिमित्तं, तंजहा-'अहवा अण्णं छण्णउतिछेदणदो य रासी' छन्नउइं छेदणाणि जो देइ रासी सो छण्णउतिछेदणदायी, किं भणितं होंति ?, जो रासी दो वारा छेदेण छिज्जमाणो छिज्जमाणो छण्णउति वारे छेदं देइ सकलरूवपज्जवसितः तत्तिया वा जहन्नपदिया माणुस्सा, तत्तिओरालिया बद्धेल्लया, को पुण

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रासी छन्नउतिछेदणतदाई होज्जा?, भण्णइ-एस चेव छट्ठो वग्गो पंचमवग्गपडुप्पण्णो जइओ भणितो एस छन्नउतिं छेदणए देति, को पच्चओ?, भण्णइ--पढमवग्गो छिज्जमाणो दो छेदणते देति बितिओ चत्तारि तइओ अट्ठ चउत्थो सोलस पंचमो बत्तीसं छट्ठो चउसट्ठिं, एतेसिं पंचमछट्ठाणं वग्गाणं छेयणगा मेलिया छण्णउतिं हवंति, कहं पुण ?, जहा जो वग्गो जेण जेण वग्गेण गुणिज्जइ तेसिं दोण्हवि तत्थ छेयणा लब्भंति, जहा बितियवग्गो पढमेण गुणितो छिज्जमाणो छेदणे छ देइ, बितिएण तइओ बारस, तइएण चउत्थो गुणिओ चउवीसं, चउत्थेण पंचमो वग्गो गुणितो अडयालीसं छेदणे देइ, एवं पंचमएणवि छट्ठो गुणिओ छण्णउइ छेदणए देइत्ति एस पच्चओ, अहवा रूवं ठवेऊण तं छण्णउतिवारे दुगुणादुगुणं कीरइ, कतं समाणं जइ पुव्वभणितं पमाणं पावइ तो छेज्जमाणंपि ते चेव छेदणए दाहिइत्ति पच्चओ, एतं जहण्णपदेऽभिहितं, उक्कोसं पदं इदाणिं, तत्थ इमं सुत्तं 'उक्कोसपदे असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ खित्तओ रूवपक्खित्तेहिं मणूसेहिं सेढी अवहीरति, किं भणितं होइ ?, उक्कोसपदे जे मणूसा हवंति तेसु एक्कंमि मणुस्सरूवे पक्खित्ते समाणे तेहिं मणूसेहिं सेढी अवहीरति, तीसे य सेढीए कालखेत्तेहिं अवहारो मग्गिज्जति, कालतो ताव असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं, खेत्तओ अंगुलपढमं वग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पण्णं, किं भणितं होति?-तीसे सेढीए अवहीरमाणीए जाव णिट्ठाइ ताव मणुस्साविं अवहीरमाणा णिट्ठंति, कहमेगा सेढी एद्दहमेत्तेहिं खंडेहिं अवहीरमाणी २ असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं अवहीरति ?, आयरिओ आह- खेत्तातिसुहुमत्तणओ, सुत्ते य भणितं-'सुहुमो य होइ कालो तत्तो सुहुमयरयं हवति खेत्तं । अंगुलसेढीमेत्ते उस्सप्पिणीओ असंखेज्जा ॥ १ ॥

वेउव्वियबद्धेलया समए २ अवहीरमाणा असंखेज्जेणं कालेणं अवहीरंति, पाठसिद्धं । आहारयाणं जहा ओहियाइं । 'वाणमंतर' इत्यादि, वाणमंतरवेउव्विया असंखेज्जा असंखेज्जाहिं ओसप्पिणिउस्सप्पिणीहिं अवहीरंति तहेव से जाओ सेढीओ तहेव विसेसो, तासिणं सेढीणं

For Private and Personal Use Only

विक्खंभसूई, किं वक्तव्येति वाक्यशेषः, कथं, किं कारणं?, पंचेंदियतिरियओरालियसिद्धत्तणओ, जम्हा महादंडए पंचेंदियतिरियणपुंसएहिंतो असंखेज्जगुणहीणा वाणमंतरा पढिज्जंति, एवं विक्खंभसूतीवि तेसिं तो तेहिंतो असंखेज्जगुणहीणा चेव भाणियव्वा । इदाणिं पलिभागो-संखेज्जजोयणसतवग्गपलिभागो पतरस्स, जं भणितं संखेज्जजोयणवग्गमेत्ते पलिभागे एक्केके वाणमंतरे ठविज्जति, तम्मेत्तपलिभागेण चेव अवहीरंतित्ति । 'जोइसियाण' मित्यादि, जोइसियाणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखिज्जा असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जतिभागोत्ति, तहेव सेसियाणं सेढीणं विक्खंभसूई, किं वक्तव्येति वाक्यशेषः, किं चातः? श्रूयते जम्हा वाणमंतरेहिंतो जोइसिया संखिज्जगुणा पढिज्जंति तम्हा विक्खंभसूईवि तेसिं तेहिंतो संखेज्जगुणा चेव भण्णइ, णवरं परिभागविसेसो जहा बेछप्पण्णंगुलसते वग्गपलिभागो पतरस्स, एवतिए २ पलिभागे ठविज्जमाणो एक्केक्को जोइसिओ सव्वेहिं सव्वं पतरं पूरिज्जइ तहेव सोहिज्जतिवि, जोइसियाणं वाणमंतरेहिंतो असंखिज्जगुणहीणो पलिभागो संखेज्जगुणबहिया सूई । 'वेमाणिय' इत्यादि, वेमाणियाणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखेज्जा कालओ तहेव खेत्तओ असंखेज्जतिभागो, तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलबितियवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पण्णं, अहवा अन्नं अंगुलितईयवग्गमूलघणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ तहेव, अंगुलविक्खंभखेत्तवत्तिणो सेढिरासिस्स पढमवग्गमूलं बितियतइयचउत्थ जाव असंखेज्जाइंति, तेसिंपि जं बितियं वग्गमूलसेढिपदेसरासिस्स (तं तइएण) पगुणिज्जति, गुणिते जं होइ तत्तियाओ सेढीओ विक्खंभसूई भवति, तइयस्स वा वग्गमूलस्स जो घणो एवतियाओ वा विक्खंभसूई, निदरिसणं तहेव, बेछप्पण्णसतमंगुलितस्स पढमवग्गमूलं सोलस, बितियं तइएण गुणितं अट्ठ भवति, तइयं बितिएण गुणितं, ते च अट्ठ, ततियस्सवि घणो, सोऽवि ते अट्ठ एव, एया सब्भावओ असंखेज्जा रासी दट्ठव्वा, एवमेयं वेमाणियप्पमाणं णेरइयप्पमाणाओ असंखिज्जगुणहीणं भवति, किं

For Private and Personal Use Only

कारणं ?, जेण महादंडए वेमाणिया णेरइएहिंतो असंखेज्जगुणहीणा चेव भण्णंति, एतेहिंतो य णेरइया असंखिज्जगुणब्भहिअत्ति, 'जमिहं समयविरुद्धं बद्धं बुद्धि (द्धि) विकलेण होज्जाहि। तं जिणवयणविहन्नू खमिऊणं मे पसोहिंतु ॥ १ ॥ सरीरपदस्स चुण्णी **जिणभद्दखमासमण**कया समत्ता, **से तं कालप्पमाणेति,** उक्तं कालप्रमाणं ।

साम्प्रतं भावप्रमाणमभिधित्सुराह-**'से किं तं भावप्पमाणे'** इत्यादि (१४३-२१०) भवनं भूतिर्वा भावो वर्णादिज्ञानादि, प्रमितिः प्रमीयतेऽनेन प्रमाणोतीति वा प्रमाणं, ततश्च भाव एव प्रमाणं भावप्रमाणं, त्रिविधं प्रज्ञप्तं (१४४-२१०) तद्यथा-ज्ञानमेव प्रमाणं तस्य वा-प्रमाणं ज्ञानप्रमाणं, **गुणप्रमाण**मित्यादि, गुणनं गुणः स एव प्रमाणहेतुत्वाद् द्रव्यप्रमाणात्मकत्वाच्च प्रमाणं, प्रमीयते गुणैर्द्रव्यमिति, तथा नीतयो नयाः अनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छित्तयः तद्विषया वा ते एव वा प्रमाणं णयप्रमाणं, नयसमुदायात्मकत्वाद्धि स्याद्वादस्य समुदायसमुदायिनोः कथंचिदभेदेन नया एव प्रमाणं नयप्रमाणं, संख्याप्रमाणं नयसंख्येति वाऽन्ये, नयानां प्रमाणं नयप्रमाणमितिकृत्वा, संख्यानं संख्या सैव प्रमाणहेतुत्वात्संवेदनापेक्षया स्वतस्तदात्मकत्वाच्च प्रमाणं संख्याप्रमाणं, आह-संख्या गुण एव, यत उक्तं-'संख्यापरिमाणे'इत्यादि, तत्किमर्थं भेदाभिधानमिति ?, उच्यते, प्राकृतशैल्या समानश्रुतावप्यनेकार्थताप्रतिपादनार्थं, वक्ष्यति च भेदतः संख्यामप्यधिकृत्यानेकार्थतामिति, शेषं सूत्रसिद्धं यावदजीवगुणप्रमाणं । जीवगुणप्रमाणं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, **ज्ञानगुण**प्रमाणमित्यादि, ज्ञानादीनां ज्ञानदर्शनयोः सामान्येन सहवर्तित्वात् चारित्रस्यापि सिध्ध्याख्यफलापेक्षयोपचारेण तद्भावान्न दोष इति, **गुरवस्तु व्याचक्षते**-क्रमवर्त्तिनो गुणाः सहवर्त्तिनः पर्याया इत्येतदव्यापकमेव, परिस्थूरदेशनाविषयत्वात्, भावैस्तल्लक्षणमिति न दोषः । **'से किं त'** मित्यादि, अथ किं तज्ज्ञानगुणप्रमाणं?, तज्ज्ञानगुणप्रमाणं चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-प्रत्यक्षमित्यादि, तत्र प्रतिगतमक्षं प्रत्यक्षं, अनुमीयतेऽनेनेत्यनुमानं, उपमीयतेऽने-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नेत्युपमानं, गुरुपारम्पर्येणागच्छतीत्यागमः। अथैतद् व्याचष्टे-अथ किं तत्प्रत्यत्तं?, प्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-इंद्रियप्रत्यक्षं च नोइंद्रियप्रत्यक्षं च, तत्रेन्द्रियं-श्रोत्रादि, तन्निमित्तं यदलैङ्गिकं शब्दादिज्ञानं तदिंद्रियप्रत्यत्तं व्यावहारिकं, नोइंद्रियप्रत्यत्तं तु यदात्मन एवालिंङ्गिकमवध्यादीति समासार्थः, व्यासार्थस्तु नंद्यध्ययनविशेषविवरणादेवावसेयः, अक्षराणि तु सुगमान्येव यावत्प्रत्यक्षाधिकार इति। उक्तं प्रत्यक्षं, अधुनाऽनुमानमुच्यते-तथा चाह-'से किं तं अणुमाणे?' अनुमानं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-पूर्ववत् शेषवत् दृष्टसाधर्म्यवच्चेति। से किं तं पुव्ववमित्यादि, विशेषतः पूर्वोपलब्धं लिङ्गं पूर्वमित्युच्यते, तदस्यास्तीति पूर्ववत्, तद्द्वारेण गमकमनुमानं पूर्ववदिति भावः, तथा चाह-'माता पुत्तं' इत्यादि (*११४-२१२) माता पुत्रं तथा नष्टं बालयावस्थायां युवानं पुनरागतं कालान्तरेण काचित् स्मृतिमती प्रत्यभिजानीयात् मे पुत्रोऽयमित्यनुमिनुयात् पूर्वलिङ्गेनोक्तस्वरूपेण केनचित्, तद्यथा-'क्षतेन वे' त्यादि, मत्पुत्रोऽयं तदसाधारणलिंगक्षतोपलब्ध्यन्यथानुपपत्तेः, साधर्म्यवैधर्म्यदृष्टान्तयोः सत्त्वेतराभावादयमहेतुरिति चेत्, न, हेतोः परमार्थेनैकलक्षणत्वात् तत्प्रभावत एवमत्रोपलब्धेः, उक्तं च न्यायवादिना पुरुषचंद्रेण-"अन्यथानुपपन्नत्वमात्रं हेतोः स्वलक्षणम्। सत्त्वासत्त्वे हि तद्धर्मो, दृष्टान्तद्वयलक्षणः ॥ १ ॥ तदभावेतराभ्यां तयोरेव स्वलक्षणायोगादिति भावना, तथा 'धूमादेर्यथापि स्यातां, सत्त्वासत्त्वे च लक्षणे। अन्यथानुपपन्नत्वप्राधान्याल्लक्षणैकता ॥२॥" किंच-"अन्यथानुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम्?। इत्यत्र बहु वक्तव्यं, तच्च ग्रन्थविस्तरभयादन्यत्र च यत्नेनोक्तत्वान्नाभिधीयत इति। प्रत्यक्षविषयत्वादेवास्यानुमानत्वकल्पनमयुक्तं, न, पिण्डपरिच्छित्तावपि पुत्रो न पुत्र इति संदेहात् पिंडमात्रस्य च प्रत्यक्षविषयत्वात मत्पुत्रोऽयमिति चाप्रतीते; तल्लिङ्गत्वादिति कृतं प्रसंगेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, तद्भवं क्षतमागन्तुको व्रणः लाञ्छनं मसतिलकाः प्रतीतास्तदेतत्पूर्ववदिति। 'से किं तं सेसव' मित्यादि, उपयुक्ताद्योऽन्यः स सेष इति कार्यादि गृह्यते, तदस्यास्तीति शेषवद्, भावना पूर्ववदिति, पंचविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा 'कार्येणे' त्यादि, तत्र कार्येण कारणानुमानं यथा-हयः-अश्वः ह्रिसितेन

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शब्दविशेषेणानुमिन्वत इत्यध्याहारः, तत्कार्यत्वाद्धेसितस्य, एवं शेषोदाहरणयोजनापि कार्येति । तथा कारणेन तंतवः पटकारणं (न) पटः तंतुकारणमित्यनेनैतत् ज्ञापयति-कारणमेव कार्यानुमापकं, नाकारणं, पटः तन्तूनां, तत्कार्यत्वात्तस्य, आह-निपुणवियोजने तत एव तंतुभावात्पटोऽपि तन्तुकारणमिति, ननु तत्त्वेनोपयोगित्वाभावात्तदभाव एव तन्तुभावादिति, न, नैव पटोत्पत्तौ सर्वथैव तन्त्वभावस्तेषामेव तथापरिणतिभावेनोपयोगात्, न चेद्यं पटपरिणाम एव तंतवः, तत्त्वेनोपयोगित्वाभावाद्भावे च पटभावेऽपि तंतुवत् पुनस्तंतुभावेऽपि पट उपलभ्येत, न चोपलभ्यत इत्यतस्तंतवः पटकारणं, न पटः तंतुकारणमिति स्थितं, इदं च मेघोन्नतिः वृष्टिकारणं चन्द्रोदयः समुद्रवृद्धेः कुमुदविकासस्य चेत्याद्युपलक्षणं वेदितव्यं, गुणेन सुवर्णं निकषेण, तद्गतरूपातिशयेनान्ये, तद्गुणत्वात्तस्य, एवं शेषोदाहरणयोजनाऽपि कार्या, अवयवेन सिंहं दंष्ट्रया तदवयवत्वात्तस्य, आह-तदुपलब्धौ तस्यापि प्रत्यक्षत एवोपलब्धेः कथमनुमानविषयता ?, उच्यते, व्यवधाने सत्यन्यतोऽनुमेयत्वाद्वा न दोषः, एवं शेषोदाहरणयोजना कार्येति, नवरं मानुष्यादिकृतावयवोऽभ्यूह्य इत्येके, अन्ये तु द्विपदमित्येवमादिकमेवावयवमभिदधति, मनुष्योऽयं तदविनाभूतपदद्वयोपलब्ध्यन्यथानुपपत्तेरिति, गोम्ही कर्णसृगाली, तथाऽऽश्रयेणाग्निं धूमेन, अत्राश्रयतीत्याश्रयो धूमो यत्र गृह्यते, अयं चाग्निकार्यभूतोऽपि तदाश्रितत्वेन लोकरूढेर्भेदेनोक्त इति, शेषोदाहरणयोजना सुगमा, तदेतच्छेषवदिति । **‘से किं तं दिट्ठसाधम्म’** मित्यादि, दृष्टसाधर्म्यवत् द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-सामान्यदृष्टं च विशेषदृष्टं च, तत्र सामान्यदृष्टं यथा एकः पुरुषः तथा बहवः पुरुषा इत्यादि, सामान्यधर्मस्य तद्भावगमकत्वादिति, विशेषदृष्टं तु पूर्वदृष्टपुरुषादि प्रत्याभिज्ञातं, सामान्यधर्मादेव विशेषप्रतिपत्तेरित्यमुनाऽंशेनानुमानता, **‘ तस्स समासतो ’** इत्यादि, तस्येति सामान्येनानुमानस्य समासतः-संक्षेपेण त्रिविधं ग्रहणं भवति, तद्यथा-अतीतकालग्रहणमित्यादि, ग्रहणं-परिच्छेदः, तत्रातीतकालग्रहणं उद्गततृणादीनि दृष्ट्वाऽनेन दर्शनेन तदन्यथानुपपत्त्या साध्यते यथा सुवृष्टिरासीदिति, प्रत्युत्पन्नकालग्रहणं तु साधुं गोचराग्रगतं-भिक्षां

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रविष्टं 'विछर्दितं' गृहस्थपारिष्ठापनिकया प्रचुरमापर्याप्तेः भक्तपानं यस्य स तथाविधं तं दृष्ट्वा तेन साध्यते सुभिक्षं वर्त्तत इति, अनागतकालग्रहणं अभ्रनिर्मलत्वादिभ्यः साध्यते भविष्यति सुवृष्टिरिति, विशिष्टानाममीषां व्यभिचाराभावात्, व्यत्ययः सूत्रं, इत्युक्तमनुमानं। 'से किं तं उवम्मे' इत्यादि, औपम्यं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-साधर्म्योपनीतं च वैधर्म्योपनीतं च, तत्र साधर्म्योपनीतं त्रिविधं-किंचित्साधर्म्यं प्रायःसाधर्म्यं सर्वसाधर्म्यं, किंचित्साधर्म्यं मन्दरसर्षपादीनां, तत्र मंदरसर्षपयोर्मूर्तत्वं समुद्रगोष्पदयोः सोदकत्वं आदित्यखद्योतकयोः आकाशगमनोद्योतनत्वं चन्द्रकुंदयोः शुक्लत्वं, प्रायःसाधर्म्यं तु गोगवययोरिति, ककुदखुरविषाणादेः समानत्वान्नवरं सकम्बलो गौर्वृत्तकंठस्तु गवय इति, सर्वसाधर्म्यं तु नास्ति, तदभेदप्रसंगात्, प्रागुपन्यासानर्थक्यमाशंक्याह-तथापि तस्य तेनैवौपम्यं क्रियते, तद्यथाऽर्हता अर्हता सदृशं तीर्थप्रवर्त्तनादि कृतमित्यादि, स एव तेनोपमीयते, तथा व्यवहारसिद्धेः, तदेतत्साधर्म्योपनीतं, वैधर्म्योपनीतमपि त्रिविधं-किंचिद् वैधर्म्योपनीतं० किंचिद्वैधर्म्यं शाबलेयबाहुलेययोर्भिन्ननिमित्तत्वात् जन्मादित एव, शेषं तुल्यमेव, प्रायोवैधर्म्यं वायसपायसयोः जीवाजीवादिधर्मवैधर्म्यात्सत्त्वाद्यभिधानवर्णद्वयसाधर्म्यं चास्त्येव, सर्ववैधर्म्यं एतत्सकलातीतादिविसदृशं तत्प्रवृत्त्यभावादतस्तदपेक्षया वैधर्म्यमिति, तदेतद्वैधर्म्योपनीतमित्युक्तं उपमानं। 'से किं तं आगमे' त्यादि, नंद्यध्ययनविवरणादवसेयं याव से तं लोउत्तरिये आगमे' अहवा आगमे तिविहे पन्नत्ते, तंजहा-सुत्तागमे' इत्यादि, तत्र च सूत्रमेवागमः सूत्रागमः तदभिधेयश्चार्थोऽर्थागमः तदुभयरूपः तदुभयागमः, अथवा आगमस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आत्मागम इत्यादि, तत्रापरनिमित्त आत्मन एवागम आत्मागम यथाऽर्हतो भवत्यात्मागमः स्वयमेवोपलब्धेः, गणधराणां सूत्रस्यात्मागमः अर्थस्यानन्तरागमः, अनन्तरमेव भगवतः सकाशादर्थपदानि श्रुत्वा स्वयमेव सूत्रग्रन्थनादिति, उक्तं-'अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गुंथंति गणहरा विउण' मित्यादि, गणधरशिष्याणां जंबूस्वामिप्रभृतीनां सूत्रस्यानन्तरागमः गणधरादेव श्रुतेः, अर्थस्य परंपरागमः गणधरेणैव व्यवधानात्, तत ऊर्ध्वं प्रभवाद्यपेक्षया सूत्रस्याप्यर्थस्यापि नात्माऽऽगमो

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नानन्तरागमः तल्लक्षणविरहात्, किंतु परंपरागमः, इत्यनेन चैकान्तापौरुषेयागमव्यवच्छेदः, पौरुषं ताल्वादिव्यापारजन्यं, नभस्येव विशिष्टशब्दानुपलब्धेः, अभिव्यक्त्यभ्युपगमे च सर्ववचसामपौरुषेयत्वं, भाषाद्रव्याणां ग्रहणादिना विशिष्टपरिणामाभ्युपगमाद्, उक्तं च-'गिण्हई य काइएणं णिसरति तह वाइएण जोगेण' मित्यादि, कृतं विस्तरेण, निर्लोठितमेतदन्यत्रेति, सोऽयमागम इति निगमनं, तदेतत् ज्ञानगुणप्रमाणं। 'से किं तं दंसणगुणप्पमाणे' इत्यादि, दर्शनावरणकर्मक्षयोपशमादिजं सामान्यमात्रग्रहणं दर्शनमिति, उक्तं च "जं सामण्णग्गहणं भावाणं कट्टु नेय आगारं। अविसेसिऊण अत्थं दंसणमिति वुच्चए समए ॥१॥" एतदेव आत्मगुणप्रमाणं च, इदं च चतुर्विधं प्रज्ञप्तं-चक्षुर्दर्शनादिभेदात्, तत्र चक्षुर्दर्शनं तावच्चक्षुरिन्द्रियावरणक्षयोपशमे द्रव्येंद्रियानुपघाते च तत्परिणामवत आत्मनो भवतीत्यत आह-चक्षुर्दर्शनतः घटादिष्वर्थेषु भवतीति शेषः, अनेन च विषयभेदाभिधानेन चक्षुषोऽप्राप्तकारितामाह, सामान्यविषयत्वेऽपि चास्य घटादिविशेषाभिधानं कथंचित् तदनर्थान्तरभूतसामान्यख्यापनार्थं, उक्तंच-'निर्विशेषं विशेषाणां, ग्रहो दर्शनमुच्यते' इत्यादि, एवमचक्षुर्दर्शनं शेषेंद्रियसामान्योपलब्धिलक्षणं, अचक्षुर्दर्शनिनः आत्मभावे-जीवभावे भवतीत्यनेन श्रोत्रादीनां प्राप्तकारितामाह, उक्तं च-"पुट्ठं सुणेइ सद्दं रूवं पुण पासती अपुट्ठं तु' इत्यादि, अवधिदर्शनं-अवधिसामान्यग्रहणलक्षणं अवधिदर्शनिनः सर्वरूपिद्रव्येषु, 'रूपिष्ववधे' (तत्त्वा.१ अ.२८सू.) रिति वचनादसर्वपर्यायेष्विति ज्ञानापेक्षमेतत्तु (तु न) दर्शनोपयोगिनः विशेषत्वात्तर्थापि तद्भेदका इत्युपन्यासः, केवलदर्शनं केवलिनः, (अन्यत्र) सामान्याऽर्थाग्रहणसंभवात् क्षयोपशमोद्भवत्वात्, पठ्यते च विशेषग्रहणादर्शनाभाव इति, तदेतद्दर्शनप्रमाणं। 'से किं तं चारित्तगुणप्पमाण' मित्यादि, चरन्त्यनिन्दितमनेनेति चरित्रं क्षयोपशमरूपं तस्य भावश्चारित्रं, अशेषकर्मक्षयाय चेष्टा इत्यर्थः, पंचविधं प्रज्ञप्तं, तच्च सामायिकमित्यादि, सर्वमप्येतदविशेषतः सामायिकमेव सत् छेदादिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः संज्ञातश्च नानात्वं लभते, तत्राद्यं विशेषणाभावात् सामान्यसंज्ञायामेव चावतिष्ठते सामायिकमिति, तत्र सावद्ययोगविरतिमात्रं सामायिकं, तच्चे-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्वरं यावत्कथितं च, तत्र स्वल्पकालमित्वरं, तदाद्यचरमार्हत्तीर्थयोरेवानारोपितव्रतस्य शैक्षकस्य, यावत्कथाऽऽत्मनः तावत्कालं यावत्कथं, जावज्जीवमित्यर्थः, यावत्कथमेव यावत्कथितं तन्मध्यमार्हत्तीर्थेषु विदेहवासिनां चेति। तथा छेदोपस्थापनम्, इह यत्र पूर्वपर्यायस्य छेदो महाव्रतेषु चोपस्थापनमात्मनः तच्छेदोपस्थापनमुच्यते, तच्च सातिचारं निरतिचारं च, तत्र निरतिचारमित्वरसामायिकस्य शैक्षकस्य यदारोप्यते, यद्वा तीर्थान्तरप्रतिपत्तौ, यथा पार्श्वस्वामितीर्थाद्वर्द्धमानतीर्थे संक्रामतः, मूलघातिनो यत्पुनर्व्रतारोपणं तत्सातिचारम्, उभयं चैतदवस्थितकल्पे, नेतरस्मिन्। तथा परिहारः-तपोविशेषस्तेन विशुद्धं परिहारविशुद्धं, परिहारो वा विशेषेण शुद्धो यत्र तत् परिहारविशुद्धं, परिहारविशुद्धिकं चेति स्वार्थप्रत्ययोपादानात्, तदपि द्विधा-निर्विशमानकं निर्विष्टः कायो यैस्ते निर्विष्टकायाः स्वार्थिकप्रत्ययोपादानान्निर्विष्टकायिकाः, तस्य वोढारः परिहारिकाश्चत्वारः चत्वारोऽनुपरिहारिकाः कल्पस्थितश्चेति नवको गणः, तत्र परिहारिकाणां निर्विशमानकं, अनुपरिहारिकाणां भजनया, निर्विष्टकायिकानां कल्पस्थितस्य च, परिहारकाणां परिहारो जघन्यादि चतुर्थादि त्रिविधं तपः ग्रीष्मशिशिरवर्षासु यथासंख्यं, जघन्यं चतुर्थं षष्ठमष्टमं च मध्यमं षष्ठमष्टमं दशमं च उत्कृष्टमष्टमं दशमं द्वादशं च, शेषाः पंचापि नियतभक्ताः प्रायेण, न तेषामुपवस्तव्यमिति नियमः, भक्तं च सर्वेषामाचाम्लमेव, नान्यत्, एवं परिहारिकाणां षण्मासं तपः तत्प्रतिचरणं चानुपरिहारिकाणां, ततः पुनरितरेषां षण्मासं तपः, प्रतिचरणं चेतरेषां, निर्विष्टकायानामित्यर्थः, कल्पस्थितस्यापि षण्मासं, इत्येवं मासैरष्टादशभिरेष कल्पः परिसमापितो भवति, कल्पपरिसमाप्तौ च त्रयी गतिरेषां-भूयस्तमेव कल्पं प्रतिपद्येरन् जिनकल्पं वा गणं वा प्रति गच्छेयुः, स्थितकल्पे चैते पुरुषयुगद्वयं भवेयुर्नेतरत्रेति। तथा सूक्ष्मसंपरायं, संपर्येति संसारमेभिरिति संपरायाः-क्रोधादयः, लोभांशावशेषतया सूक्ष्मः संपरायो यत्रेति सूक्ष्मसंपरायः, इदमपि संक्लिश्यमानक-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विशुध्यमानकभेदाद् द्विधैव, तत्र श्रेणिमारोहतो विशुध्यमानकमुच्यते, ततः प्रच्यवमानस्य संक्लिश्यमानकमिति, तथा अथाख्यातं, अथेत्यव्ययं याथातथ्ये, आङभिविधौ, याथातथ्येनाभिविधिना वा ख्यातं, तदेतद् गुणप्रमाणं।

'से किं तं णयप्पमाणे' इत्यादि (१४५-२२२) वस्तुनोऽनेकधर्मिण एकेन धर्मेण नयनं नयः स एव प्रमाणमित्यादि पूर्ववत्, त्रिविधं प्रज्ञप्तमित्यत्र नैगमादिभेदान्नयाः, ओघतो दृष्टान्तापेक्षया त्रिविधमेतदिति, तथा चाह-तद्यथा प्रस्थकदृष्टान्तेन, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः परशुं-कुठारं गृहीत्वा प्रस्थककाष्ठायाटवीमुखो गच्छेज्जा-यायात्, तं च कश्चित्तथाविधो दृष्ट्वा वदेत्-अभिदधीत-क्व भवान् गच्छति ?, तत्रैव नयमतान्युच्यन्ते, तत्राऽनेकगमो नैगम इतिकृत्वाऽऽह-अविशुद्धो नैगमो भणति-अभिधत्ते-प्रस्थकस्य गच्छामि, कारणे कार्योपचारात्, तथा व्यवहारदर्शनात्, तं च कश्चिच्छिंदन्तं, वृक्षं इति गम्यते, पश्येत्-उपलभेत, दृष्ट्वा च वदेत्-किं भवान् छिनत्ति?, विशुद्धतरो नैगमो भणति-प्रस्थकं छिनद्मि, भावना प्राग्वत्, एवं तक्षन्तं-तनूकुर्वन्तं वेधनकेन विकिरन्तं लिखन्तं-लेखन्या मृष्टकं कुर्वाणं एवमेव-अनेन प्रकारेण विशुद्धतरस्य नैगमस्य नामाउडियउत्ति-नामाङ्कितः प्रस्थक इति, एवमेव व्यवहारस्यापि, लोकव्यवहारपरत्वात्तस्य चोक्तवद्विचित्रत्वादिति, 'संग्रहस्ये'त्यादि, सामान्यमात्रग्राही संग्रहः चितो-धान्येन व्याप्तः, स च देशतोऽपि भवत्यत आह-मितः-पूरितः, अनेनैव प्रकारेण मेयं समारूढं यस्मिन्नाहिताग्नेराकृतिगणत्वात् तत्र वा ग्रहणान्मेयसमारूढः, धान्यसमारूढ इत्यन्ये, प्रस्थक इत्यन्ये, अयमत्र भावार्थः-प्रस्थकस्य मानार्थत्वाच्छेदावस्थासु च तदभावाद्यथोक्त एव प्रस्थकः इति, असावपि तत्सामान्यव्यतिरेकेण तद्विशेषाभावादेक एव, ऋजु वर्त्तमानसमयाभ्युपगमादतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनाकुटिलं सूत्रयति ऋजुसूत्रस्तस्य निष्फण्णस्वरूपार्थक्रियाहेतुः प्रस्थकोऽपि प्रस्थको वर्तमानस्तस्मिन्नेव मानादि प्रस्थकस्तथा प्रतीतेः-प्रस्थकोऽयमिति व्यवहारदर्शनात्, नह्यतीतेनानुत्पन्नेन वा मानेन मेयेन वार्थसिद्धिरित्यतो मानमेये वर्त्तमान एव प्रस्थक इति हृदयं, त्रयाणां शब्दनयाना-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मित्यादि, शब्दप्रधानत्वात् शब्दादयः शब्दनयाः,शब्दमर्थेऽन्यथावस्थितं नेच्छन्ति, शब्देनार्थं गमयन्तीत्यर्थः, आद्यास्तु अर्थप्रधानत्वादर्थनयाः,यथा-
कथंचिच्छब्देनार्थोऽभिधीयते इति, अर्थेन शब्दं गमयन्तीति, अतोऽन्वर्थप्रधानत्वात् त्रयाणां शब्दसमभिरूढैवम्भूतानां प्रस्थकार्थाधिकारज्ञः
प्रस्थकः, तदव्यतिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षण एव गृह्यते, भावप्रधानत्वाच्छब्दादिनयानां, यस्य वा बलेन प्रस्थको निष्पद्यते इति, स चापि प्रस्थक-
ज्ञानोपयोगमन्तरेण न निष्पद्यत इत्यतोऽपि तज्ज्ञोपयोग एव परमार्थतः प्रस्थकमितिच, अमीषां च सर्ववस्तु स्वात्मनि वर्त्तते नान्यत्र, यथा
जीवे चेतना, मेयस्य मूर्त्तत्वादाधाराधेययोरनर्थान्तरत्वाद्, अर्थान्तरत्वे देशादिविकल्पैर्वृत्त्ययोगात्, प्रस्थकश्च नियमेन ज्ञानं तत्कथं काष्ठभाजने
वर्त्तेत ?, समानाधिकरणस्यैवाभावादतः प्रस्थको मानामिति वस्त्वसंक्रमादपप्रयोग इत्योघयुक्तिर्विशेषयुक्तिस्तु प्रतीततन्मतानुसारतो वाच्येति,
तदेतत्प्रस्थकदृष्टान्तेन। **से किं तं वसहिदृष्टान्तेन**, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषं पाटलीपुत्रादौ वसंतं कश्चित्पुरुषो वदेत्-क्व भवान् वसतीति, अत्रैव
नयमतान्युच्यन्ते, तत्र विशुद्धो नैगमो भणति-लोके वसामि, तन्निवासक्षेत्रस्यापि चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वाल्लोकादनर्थान्तरत्वात् (लोकवास)-
व्यवहारदर्शनात्, एवं तिर्यग्लोकजम्बूद्वीपभारतवर्षदक्षिणार्द्धभरतपाटलिपुत्रदेवदत्तगृहगर्भगृहेष्वपि भावनीयं, एवमुत्तरोत्तरभेदापेक्षया विशुद्धतरस्य
नैगमस्य वसन् वसति, तत्र तिष्ठतीत्यर्थः, एवमेव व्यवहारस्यापि, लोकव्यवहारपरत्वात्, लोके च नेह वसति प्रोषित इति व्यव-
हारदर्शनात्, संग्रहस्य तिष्ठन्नपि संस्तारकोपगतः-संस्तारकारूढः शयनक्रियावान् वसति, स च नयनिरुक्तिगम्य एक एव, ऋजुसूत्रस्य येष्वा-
काशप्रदेशेष्वगाढस्तेषु वसति, संस्तारकादिप्रदेशानां तदणुभिरेव व्याप्तत्वात् तत्रावस्थानादिकमुक्तं, अन्वर्थपरिप्रापितत्वं च पूर्ववत्, त्रयाणां
शब्दनयानामात्मनो भावे वसति, स्वस्वभावाऽनपोहेनैव तत्र वृत्तिकल्पनात् तदपोहे त्वेतस्यावस्तुत्वप्रसंगादिति, तदेतत् वसतिदृष्टान्तेन ॥ ' से
किं त' मित्यादि, अथ किं तत्प्रदेशदृष्टान्तेन?, प्रकृष्टो देशः प्रदेशः, निर्विभागो भाग इत्यर्थः, स एव दृष्टान्तस्तेन, नयमतानि चिन्त्यन्ते, तत्र ||१०६||

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नैगमो भणति-षण्णां प्रदेशः, तद्यथा-धर्मप्रदेशः, अत्र धर्मशब्देन धर्मास्तिकायः परिगृह्यते तस्य प्रदेशो धर्मप्रदेशः, एवमधर्मादिष्वपि योज्यं, यावद् देशप्रदेश इत्यत्र देशो द्व्यादिभागस्तस्य प्रदेश इति, सर्वत्र षष्ठीतत्पुरुषसमासः, सचापि सामान्यविवक्षया एकः, विशेषविवक्षयाऽनेक इति, एवं वदन्तं नैगमं संग्रहो भणति-यद् भणासि षण्णां प्रदेशः तन्न भवति, कस्माद्?, यस्माद्यो देशप्रदेशःस तस्यैव द्रव्यस्य, तदव्यतिरिक्तत्वाद्देशस्य, यथा को दृष्टान्त इत्यत्राह-दासेन मे खरः क्रीतः, दासोऽपि मे खरोऽपि मे, तत्संबन्धित्वात् खरस्य, एतावता साधर्म्यं, तन्मा भण-षण्णां प्रदेशः, षष्ठस्य वस्तुतोऽविद्यमानत्वात्, परिकल्पने च प्रभूततरापत्तेः, भण पंचानां प्रदेश इत्यादि, अविशुद्धश्चायं संग्रहः, अपरसामान्याभ्युपगमात्, एवं वदन्तं संग्रहं व्यवहारो भणति-यद्भणसि पञ्चानां प्रदेशस्तन्न भवति-न युज्यते, कस्माद्?, यदि पञ्चानां गोष्ठिकानां किञ्चिद् द्रव्यं सामान्यात्मकं भवति तद्यथा हिरण्यं वेत्यादि एवं प्रदेशोऽपि स्यात् ततो युज्येत वक्तुं पञ्चानां प्रदेशः, न चैतदेवं, तस्मात् भण पञ्चविधः, पञ्चप्रकारः प्रदेशस्तद्यथा धर्मप्रदेश इत्यादि, इत्थं लोके व्यवहारदर्शनात्, एवं वदन्तं व्यवहारमृजुसूत्रो भणति-यद्भणसि पञ्चविधः प्रदेशस्तन्न भवति, कस्माद् ?, यस्माद् यदि ते पञ्चविधः प्रदेश एवमेकैको धर्मास्तिकायादिप्रदेशः शब्दश्रुतिप्रामाण्यात्तथाप्रतीतेः पञ्चविधः प्राप्तः, एवं च पंचविंशतिविधः प्रदेशः इति, तत् मा भण पञ्चविधः प्रदेशः, भण भाज्यः प्रदेशः, स्याद् धर्मस्येत्यादि, अपेक्षावशेन भाज्यः यो यस्यात्मीयः स एवास्ति, परकीयस्य परधनवत् निष्प्रयोजनत्वात् खरविषाणवदप्रदेश एवेत्यतः स्याद्धर्मस्य प्रदेश इति, एवं ऋजुसूत्रं साम्प्रतं शब्दो भणति-भाज्यः प्रदेशस्तन्न भवति, कस्माद् ?, यस्मादेवं ते धर्मप्रदेशोऽपि स्याद्धर्मप्रदेश इति विकल्पस्यानिवारितत्वात् स्यादधर्मप्रदेश इत्याद्यापत्तेः, अनवधारणादनवस्था भविष्यति, तन्मा भण भाज्यः प्रदेशो, भण-धर्मप्रदेशः प्रदेशो धर्म इत्यादि, अयमत्र भावार्थः-धर्मप्रदेश इति धर्मात्मकः प्रदेशः, स प्रदेशो नियमात् धर्मास्तिकायस्तदव्यतिरिक्तत्वात्तस्य, एवमधर्माकाशयोरपि भावनीयं, एवं जीवात्मकः प्रदेशः प्रदेशो नोजीव इति, तज्जी-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वाव्यतिरिक्तोऽपि सकलजीवास्तिकायाव्यतिरिक्तत्वानुपपत्तेरनेकद्रव्यत्वान्नोजीवो जीवास्तिकायकदेश इत्यर्थः, एवं स्कन्धप्रदेशोऽपि भावनीय इति, एवं भणन्तं साम्प्रतं शब्दे नानार्थशब्दरोहणात् समभिरूढ इति समभिरूढो भणति-यद् भणसि धर्मप्रदेशः स प्रदेशो धर्म इत्यादि तन्मैवं भण, किमित्यत आह-इह खलु द्वौ समासौ संभवतः, तद्यथा-तत्पुरुषश्च कर्मधारयश्च, तन्न ज्ञायते कतरेण समासेन भणासि ?, किं तत्पुरुषेण कर्मधारयेण वा ?, यदि तत्पुरुषेण भणसि तन्मैवं भण, दोषसंभवादित्यभिप्रायः, दोषसंभव श्चायं-धर्मस्य प्रदेशो धर्मप्रदेश इति भेदाऽऽपत्तिः, यथा राज्ञः पुरुष इति, तैलस्य धारा शिलापुत्रस्य शरीरमित्यभेदेऽपि षष्ठी श्रूयत इति चेत् उभयत्र दर्शनात्संशये एवमेव दोषः, अथ कर्मधारयेण ततो विशेषतो-विशेषेण भण-धर्मश्चासौ प्रदेश इति समानाधिकरणः कर्मधारयः, अत एवाह-स च प्रदेशो धर्मस्तदव्यतिरिक्तत्वात्तस्य, एवं शेषेष्वपि भावनीयं, एवं भणन्तं समभिरूढं एवम्भूतो भणति-यद् भणसि तत्तथा-तेन प्रकारेण सर्वं-निर्विशेषं कृत्स्नमिति देशप्रदेशकल्पनावर्जितं प्रपूर्णं आत्मस्वरुपेणाविकलं निरवशेषं तदेवैकत्वान्निरवयवं एकग्रहणगृहीतं परिकल्पितभेदत्वादन्यतमाभिधानवाच्यं, देशोऽपि मे अवस्तु प्रदेशोऽपि मे अवस्तु, कल्पनायोगाद्, इदमत्र हृदयं-प्रदेशस्य प्रदेशिनो भेदो वा स्यादभेदो वा?, यदि भेदस्तस्येति संबन्धो वाच्यः, स चातिप्रसंगदोषग्रहग्रस्तत्वादशक्यो वक्तुं, अथाभेदः पर्यायशब्दतया घटकुटशब्दवदुभयोरुच्चारणवैयर्थ्यं, तस्मादसमासमेकमेव वस्त्विति, एवं निजनिजवचनीयसत्यतामुपलभ्य सर्वनयानां सर्वत्रानेकान्तसमये स्थिरः स्यात् न पुनरसद्ग्राहं गच्छेदिति, भणितं च-''निययवयणिज्जसच्चा सव्वणया परवियालणे मोहा। ते पुण अदिट्ठसमय वि भवंति सच्चे व अलिए वा ॥१॥ तदेतत् प्रदेशदृष्टान्तेन नयप्रमाणं, तदेतन्नयप्रमाणं ।

'से किं तं संखप्पमाण' मित्यादि (१४६-२३०) संख्यायतेऽनयेति संख्या सैव प्रमाणं, संख्या अनेकविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-नामसंख्येत्यादि, इह संख्याशङ्खयोः ग्रहणं प्राकृतमधिकृत्य समानशब्दाभिधेयत्वात्, गोशब्देन वाग्रश्म्यादिग्रहणवत्, उक्तञ्च-''गोशब्दः पशुभूम्यं-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शुवाग्दिगर्थप्रयोगवान् । मंदप्रयोगो वृष्टयंबुवज्रस्वर्गाभिधायकः ॥१॥" एतेषां च विशेषोऽर्थप्रकरणादिगम्य इति यो यत्र विकल्पे अर्थविशेषो घटते स तत्र नियोक्तव्य इति । **'से किं तं नामसंखे'** त्यादि सूत्रसिद्धं, यावत् **'जाणगसरीरभवियसरीरतव्वइरित्ते दव्वसंखे तिविहे पण्णत्ते'** इत्यादि, तद्यथा-एकभविक उत्कृष्टेन पूर्वकोटी, अयं च पूर्वकोट्यायुरायुःक्षयात्समनन्तरं शङ्खेषु उत्पत्स्यते यः स परिगृह्यते, अधिकतरायुषस्तेषु उत्पत्त्यभावात्, बद्धायुष्कः पूर्वकोटीत्रिभागामिति, अस्मात् परत आयुष्कबन्धाभावात्, अभिमुखनामगोत्रोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति अस्मात्परतो भावसंखत्वभावादिति, को नयः कं सङ्खमिच्छतीत्यादि सूत्रसिद्धं, नवरं नैगमव्यवहारौ लोकव्यवहारपरत्वात् त्रिविधं शङ्खमिच्छतः, ऋजूसूत्रोऽतिप्रसङ्गभयात् द्विविधं, शब्दादयः शुद्धतरत्वादतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमेवैकविधमिति । औपम्येन संख्यानं औपम्यसंख्या, अनेकार्थत्वाद्धातूनामुपमार्थप्रधाना कीर्त्तना, परिच्छेद इत्यन्ये, इयं च निगदसिद्धा, परिमाणसंख्या-प्रमाणकीर्त्तना, ज्ञानसंख्यापि ज्ञानकीर्त्तनैव, द्वयमपि निगदसिद्धं । **'से किं तं गणणसंख्या'** इत्यादि, एतावन्त इति संख्यानं गणनसंख्या, एको गणनां नोपैति तत्रान्तरेण एत्थ संख्यां वस्त्वित्येव प्रतीतेः, एकत्वसंख्याविषयत्त्वेऽपि वा प्रायोऽसंव्यवहार्यत्वादल्पत्वादत आह-द्विप्रभृतिः संख्या, तद्यथा-संख्येयकं असंख्येयकं अनन्तकं, एत्थ संखिज्जकं जहण्णादिगं तिविधमेव, असंखिज्जगं परित्तादिगं तिहा काउं पुण एक्केक्कं जहण्णादितिविहविगप्पेण नवविहं भवति, अणंतगंपि एवं चेव, णवरं अणंतगाणंतगस्स उक्कोसस्स असंभवत्तणओ अट्ठविहं कायव्वं, एवं भेए कए तेसिमा परूवणा कज्जति-**'जहण्णगं संखिज्जगं केत्तियं'** इत्यादि कण्ठ्यं, **'से जहा णामए पल्ले सिया'** इत्यादि, से पल्ले बुद्धिपरिकप्पणाकप्पिए, पल्ले पक्खेवा भण्णंति, सो य हेट्ठा जोयणसहस्सावगाढो, रयणकंडं जोयणसहस्सावगाढं भेत्तुं वेरकंडपतिट्ठिओ, उवरिं पुण सो वेदियाकंतो, वेदियगातो य उवरि सिहामयो कायव्वो, जतो असतिमादि सव्वं बीयमेज्जं सिहामयं दिट्ठं, सेसं सुत्तसिद्धं, दीवसमुद्दाणं उद्धारो घेप्पइत्ति, उद्धरणमुद्धारः, तेहिं पल्ल-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

माणेहिं सरसवेहिं दीवसमुद्दा उद्धरिज्जंतित्ति, तत्प्रमाणा गृह्यन्त इत्यर्थः, स्याद्-उद्धरणं किमर्थं ?, उच्यते, अणवट्ठितसलागपरिमाणज्ञापनार्थं, चोदगो पुच्छति- जदि पढमपल्ले ओक्खित्ते पक्खित्ते निट्ठिते य सलागा ण पक्खिप्पति तो किं परूवितो?, उच्यते, एस अणवट्ठितयपरिमाणदंसणत्थं परूवितो, इदं च ज्ञापितं भवति-पढमत्तणतो पढमपल्ले अणवट्ठाणभावो णत्थि, सलागापल्लो अणवट्ठियसलागाण भरेयव्वो, जतो सुत्ते पढमसलागा पढमअणवट्ठियपल्लभेदे देसिया, **अणवट्ठियपल्यपरंपरसलागाण संलप्पा लोगा भरिता** इत्यादि, **असंलप्पत्ति** जं संखिज्जे असंखिज्जे वा एगतरे पक्खेवेउं न शक्यते तं असंलप्पंति, कहं?, उच्यते, उक्कोससंखेज्जस्स अतिबहुत्तणओ सुतव्ववहारीण य अव्ववहारित्तणओ असंखिज्जामिव लक्खिज्जति, जम्हा य जहण्णपरित्तासंखिज्जगं ण पावति आगमपच्चक्खववहारिणो य संखेज्जववहारिणत्तणओ असंलप्पा इति भणितं, लोगात्ति सलागापल्लागा, अहवा जहा दुगादि दससतसहस्सलक्खकोडियादिएहि रासीहि अहिलावेण गणणसंखसंववहारा कज्जंति, न तहा उक्कोसगसंखेज्जगेण आदिल्लगरासीहि य ओमत्थगपरिहाणीए जा सीसपहेलिअंको परिमाणरासी, एतेहिं गणणाभिलावसंववहारे ण कज्जइत्ति अतो एते रासी असंलप्पा, इदं कारणमासज्ज भणितं असंलप्पा लोगा भरिता इति, अहवा अणवट्ठितसलागपडिसलागमहासलागपल्लाण सरूवे गुरुणा कते—भणिते सीसो पुच्छाति-ते कहं भरेयव्वा ?, गुरू आह— एवंविहसलागाण असंलप्पा लोगा भरिता, संलप्पा नाम संमट्ठा, ण संलप्पा असंलप्पा, सशिखा इत्यर्थः, तहापि उक्कोसगं संखेज्जगं ण पावतित्ति भणिते सीसो पुच्छाति-कहं उक्कोसगसंखेज्जसरूवं जाणितव्वं?, उच्यते, से जहा णामए मंचे इत्यादि, उवसंहारो एवं-अणवट्ठितसलागाहिं सलागापल्ले पक्खिप्पमाणीहिं तओ य पडिसलागापल्ले ततोवि महासलागापल्ले, होहीइ सा सलागा जा उक्कोसगसंखिज्जगं पाविहिति । इदाणिं उक्कोसगसंखिज्जगपरूवणत्थं फुडतरं इमं भण्णइ-जहा तंमि मंचे आमलएहिं पक्खि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्पमाणेहिं होहिइ तं आमलगं जं तं मंचं भरेहिति, अण्णं आमलगं ण पडिच्छतित्ति, एवमुक्कोसयं संखिज्जयं दिट्ठं, तस्स इमा परूवणा-जंबुद्दीवपमाणमेत्ता चत्तारि पल्ला, पढमो अणवट्ठितपल्लो बितिओ सलागापल्लो तइओ पडिसलागापल्लो चउत्थो महासलागापल्लो, एते चउरोवि रयणप्पभाए पुढवीए पढमं रयणकंडं जोयणसहस्सावगाढं भित्तूण बितिए वइरकंडे पतिट्ठिया हिट्ठा, इमा ठवणा-०००० एते तु ठिता, एगो गणणं नोवेति दुप्पभितिसंखित्तिकाउं, तत्थ पढमे अणवट्ठितपल्ले दो सरिसवा पक्खित्ता, एते जहण्णगसंखिज्जगं, तओ एगुत्तरवुड्ढीए तिण्णि चउरो पंच जाव सो पुणो अण्णं सरिसवं ण पडिच्छतित्ति ताहे असब्भावपट्ठवणं पडुच्च वुच्चति, तं कोऽवि देवो दाणवो वा उक्खित्तुं वामकरयले काउं ते सरिसवे जंबूदीवाइए दीवे समुद्दे पक्खिवेज्जा जाव णिट्ठिया, ताहे सलागा-एगो सिद्धत्थओ छूढो सा सलागा, ततो जहिं दीवे समुद्दे वा सिद्धत्थओ निट्ठितो सह तेण आरेण जे दीवसमुद्दा तेहिं सव्वेहिं तप्पमाणो पुणो अण्णो पल्लो भरिज्जइ, सोऽवि सिद्धत्थयाण भरितो जंमि णिट्ठितो ततो परतो दीवसमुद्देसु एक्केक्कं पक्खिवेज्जा जाव सोऽवि णिट्ठिओ, ततो सलागापल्ले बितिओ सरिसवो छूढो, जत्थ णिट्ठितो तेण सह आदिल्लएहिं पुणो अण्णो पल्लो आइज्जति, सोवि सरिसवाणं भरितो, ततो परतो एक्केक्कं दीवसमुद्देसु पक्खिवंतेणं णिट्ठावितो, ततो सलागापल्ले ततिया सलागा पक्खित्ता, एवं एतेणं अणवट्ठितपल्लकरणक्कमेण सलायग्रहणं करितेण सलागापल्लो सलागाण भरितो, क्रमागतः अणवट्ठितो, ततो सलागापल्लो सलागं ण पडिच्छइत्तिकाउं सो चेव उक्खेत्तो, णिट्ठितट्ठाणा परतो पुव्वक्कमेण पक्खित्तो णिट्ठितो य, ततो अणवट्ठिओ उक्खित्ता णिट्ठियठाणा पुव्वकमेण पक्खित्तो णिट्ठिओ य, ततो सलागापल्ले सलागा पक्खित्ता, एवं अन्नेणं अन्नेणं अणवट्ठितेण आतिरनिक्किरंतेण जाहे पुणो सलागापल्लो भरितो अणवाट्ठितो य, ताहे पुण सलागापल्लो उक्खित्तो पक्खित्तो णिट्ठितो य पुव्वकमेण, ताहे पडिसलागापल्ले बिइया पडिसलागा छूढा, एवं आइरनिक्किरणेण जाहे तिण्णिवि पडिसलागसलागअणवट्ठितपल्ला य भरिता ताहे

For Private and Personal Use Only

पडिसलागापल्लो पक्खित्तो, पक्खिप्पमाणो णिट्ठितो य, ताहे महासलागापल्ले महासलागा पक्खित्ता, ताहे सलागापल्लो उक्खित्तो पक्खिप्पमाणो णिट्ठितो य, ताहे पडिसलागा पक्खित्ता, ताहे अणवट्ठितो उक्खित्तो पक्खित्तो य, ताहे सलागापल्ले सलागा पक्खित्ता, एवं आइरणणिक्किरणक्कमेण ताव कायव्वं जाव परंपरेण महासलागापडिसलागसलागअणवट्ठितपल्ला य चउरोवि भरिया, ताहे उक्कोसमतिच्छियं, एत्थ जावतिया अणवट्ठितपल्ले सलागपल्लि पडिसलागापल्ले महासलागापल्ले य दीवसमुद्दा उद्धरिया जे य चउपल्लट्ठिया सरिसवा एस सव्वोऽवि एतप्पमाणो रासी एगरूवूणो उक्कोसयं संखेज्जयं हवति, जहण्णुक्कोसयाण मज्झे जे ठाणा ते सव्वे पत्तेयं अजहण्णमणुक्कोसया संखेज्जया भाणियव्वा, सिद्धंते जत्थ संखेज्जयगहणं कयं तत्थ सव्वं अजहण्णमणुक्कोसयं दट्ठव्वं । एवं संखिज्जगे परूविते सीसो पुच्छति–भगवं ! किमेतेण अणवट्ठिते पल्ले सलागापडिसलागामहासलागापल्लियादीहि य दीवसमुद्दुद्धारगहणेण य उक्कोसगसंखेज्जगपरूवणा कज्जति?, गुरू भणति-णत्थि अण्णो संखेज्जगस्स फुडतरो परूवणोवायोत्ति, किंचान्यत्- असंखेज्जगमणंतगरासीविगप्पणावि एताओ चेव आधाराओ, रूवुत्तरगुणवृद्धताओ परूवणा कज्जतीत्यर्थः, उक्तं त्रिविधं संख्येयकं । इदाणिं णवविहं असंखेज्जगं भणति-**'एवमेव उक्कोसए'** इत्यादि सुत्तं, असंखेज्जगे परूविज्जमाणे एवमेव अणवट्ठितपल्लदीवुद्धारएण उक्कोसगं संखिज्जगमाणीए एगसरिसवरूवं पक्खित्तं ताहे जहण्णगं भवति, **'तेण परं'** इत्यादि सूत्रं, एवं असंखेज्जग अजहण्णमणुक्कोसट्ठाणाण य जाव इत्यादि सुत्तं, सीसो पुच्छति-**'उक्कोसगं'** इत्यादि सुत्तं, गुरू आह-जहण्णगं परित्ताअसंखेज्जगं' ति, अस्य व्याख्या–तं जहण्णगं परित्तासंखेज्जयं विरल्लियं ठविज्जति, तस्स विरल्लियठावियस्स एक्केक्के सरिसवट्ठाणे जहण्णपरित्तासंखेज्जगमेत्तो रासी दायव्वो, ततो तेसिं जहण्णपरित्तासंखेज्जमेत्ताणं रासीणं अण्णमण्णब्भासोत्ति-गुणणा कज्जति, गुणिते जो रासी जातो सो **रूवूणोति** रूवं पाडिज्जइ, तंमि पाडिते उक्कोसगं परित्तासंखेज्जगं होति, एत्थ दिट्ठंतो-जहण्णगं परित्तासंखेज्जगं बुद्धिकप्प-

For Private and Personal Use Only

णाए पंच रूवाणि, ते विरल्लिया इमे ५५५५५, एक्केकस्स हेट्ठा जहण्णगपरित्तासंखेज्जगमेत्तरासी ठविया ५५५५५, एतेसिं पंचगाणं अण्णमण्णब्भासोत्ति गुणितो जाता एकतीसं सता पणवीसा, एत्थ अण्णमण्णब्भासोत्ति जं भणितं एत्थ अण्णे आयरिया भणंति--वग्गियसंवग्गियंति भणितं, ५५५५५. अत्रोच्यते--स्वप्रमाणेन राशिना रासी गुणिज्जमाणो वग्गियंति भण्णति, सो चेव संवद्धमाणो रासी पुव्विल्लगुणकारेण गुणिज्जमाणो संवाग्गिबंति, अतो अण्णमण्णब्भत्थस्स वग्गियसंवग्गियस्स य नार्थभेद इत्यर्थः, अन्यः प्रकारः, अहवा जहण्णगं जुत्तासंखेज्जगं जं तं रूवूणं कज्जति, ततो उक्कोसगं परित्तासंखेज्जगं होति, उक्तं तिविहंपि परित्तासंखेज्जगं। इदाणिं तिविहं जुत्तासंखेज्जगं भण्णति, तस्स इमो समोतारो,--सीसो भणति-भगवं! जं तुब्भे जहण्णगं जुत्तासंखेज्जगपरूवणं करेह तमहं ण याणे, अतो पुच्छा इमा-जहण्णजुत्तासंखेज्जगं केत्तियं होत्ति?, आचार्य उत्तरमाह-'जहण्णगं परित्तासंखेज्जगं' इत्यादि सूत्रं पूर्ववत्कंठ्यं, नवरं पडिपुण्णेत्ति-गुणिते रूवं न पाडिज्जति, अन्यः प्रकारः, अथवा 'उक्कोसए' इत्यादि, सूत्रं कंठ्यं, जावइतो जहण्णजुत्तासंखेज्जए सरिसवरासी एगावलियाएवि समयरासी तत्तिओ चेव, जत्थ सुत्ते आवलियागहणं तत्थ जहण्णजुत्तासंखेज्जगपडिपुण्णप्पमाणमेत्ता समया गाहितव्वा, 'तेण परं' मित्यादि, जहण्णजुत्तासंखेज्जगा परतो एगुत्तरवड्डिता असंखेज्जा अजहण्णमणुक्कोसजुत्तासंखेज्जगट्ठाणा गच्छंति, जाव उक्कोसगं जुत्तासंखेज्जगं ण पावतीत्यर्थः, सीसो पुच्छति-उक्कोसगं जुत्तासंखेज्जगं केत्तियं भवति?, आचार्य आह--जहण्णगजुत्तासंखेज्जगपमाणरासिणा आवलियासमयरासी गुणितो रूवूणो उक्कोसगं जुत्तासंखेज्जगं भवति, अण्णे आयरिया भण्णंति-जहण्णजुत्तासंखेज्जरासिस्स वग्गो कज्जति, किमुक्तं भवति?, आवलिया आवलियाए गुणिज्जति रूवूणिओ उक्कोसगं जुत्तासंखेज्जगं भवति, अन्यः प्रकारः-'अहवा जहण्णगं' इत्यादि सूत्रं, कंठ्यं। शिष्यः पृच्छति—'उक्कोसगं' इत्यादि सूत्रं, आचार्य उत्तरमाह--'जहण्णग' मित्यादि सूत्रं, कंठ्यं, अन्यः प्रकारः'अहवा जहण्णगं इत्यादि सूत्रं, कंठ्यं, अण्णे पुण आयरिया उक्कोसगं

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असंखेज्जासंखेज्जगं इमेण पगारेण पण्णवेंति-जहण्णगअसंखेज्जासंखेज्जगरासिस्स वग्गो कज्जति, तस्स रासिस्स पुणो वग्गो कज्जति, तस्सेव वग्गस्स पुणो वग्गो कज्जति, एवं तिण्णि वारा वग्गितसंवग्गिते इमे दस पक्खेवया पक्खिप्पंति 'लोगागासपदेसा १ धम्मा २ धम्मे ३ गजीवदेसा य ४ । दव्वट्ठिया णिओया ५ पत्तेया चेव बोद्धव्वा ६ ॥ १ ॥ ठितिबंधज्झवसाणे ७ अणुभागा ८ जोगछेयपलिभागा ९ । दोण्ह य समाण समया १० असंखपक्खेवया दस उ ॥ २ ॥ सव्वे लोगागासपदेसा, एवं धम्मत्थिकायप्पएसा अधमत्थिकायप्पएसा एगजीवप्पदेसा दव्वट्ठिया णिओयात्ति-सुहुमबादरअणंतवणस्सतिसरीरा इत्यर्थः, पुढवादि जाव पंचेंदिया सव्वे पत्तेयसरीराणि गाहियाणि, ठितिबंधज्झवसाणेत्ति-णाणावरणादियस्स संपरायकम्मस्स ठितिविसेसबंधा जेहिं अज्झवसाणठाणेहिं भवंति ते ठितिबंधज्झवसाणे, ते य असंखा, कहं?, उच्यते, णाणावरणदंसणावरणमोहआउअंतरायस्स जहण्णिया अंतमुहुत्ता ठिती, सा एगसमउत्तरवुड्ढीए ताव गता जाव मोहणिज्जस्स सत्तरिसागरोवमकोडाकोडिओ सत्त य वाससहस्सत्ति, एते सव्वे ठितिविसेसा, तेसिं अज्झवसायट्ठाणविसेसेहिंतो णिप्फज्जन्ति अतो ते असंखेज्जा भणिता, अणुभागत्ति-णाणावरणादिकम्मणो जो जस्स विवागो सो अणुभागो, सो य सव्वजहण्णठाणाओ जाव सव्वुक्कोसो समणुभावो, एते अणुभागविसेसा जेहिं अज्झवसाणट्ठाणविसेहिंतो भवंति ते अज्झवसाणट्ठाणा असंखेज्जगाऽऽगासपदेसमेत्ता, अणुभागट्ठाणावि तत्तिया चेव, जोगच्छेयपलिभागा, अस्य व्याख्या-जोगोत्ति जोगा मणवतिकायप्पओगा, तेसिं मणादियाणं अप्पप्पणो जहण्णठाणाओ जोगविसेसपहाणुतरवुड्ढीए जाव उक्कोसो मणवइकायपओयात्ति, एते एगुत्तरवुड्ढिया जोगविसेसट्ठाणछेदपलिभागा भण्णंति, ते मणादियछेदपलिभागा पत्तेयं पिंडिया वा असंखेज्जया इत्यर्थः, 'दोण्ह य समाण समया उ' त्ति उस्सप्पिणी ओसप्पिणी य, एयाण समया असंखेज्जा चेव, एते दस असंखपक्खेवया

पक्खिविउं पुणो रासी तिण्णि वारा वग्गिओ, ताहे रूवोणो कओ, एवं उक्कोसयं असंखेज्जासंखेज्जयप्पमाणं भवति, उक्तं असंखेज्जगं। इदाणिं अणंतयं भण्णति-सीसो पुच्छति—

'जहण्णगं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, गुरू आह--'जहण्णगं असंखेज्जासंखेज्जगं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, अन्यः प्रकारः-'उक्कोसए' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, 'तेण पर' मित्यादि सुत्तं, कंठ्यं, सीसो पुच्छति-'उक्कोसयं परित्ताणंतयं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, गुरू आह-'जहण्णगं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, अन्यः प्रकारः-'अहवा जहण्णगं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, सीसो पुच्छति-'जहण्णगं परित्ता' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, आचार्य आह-'जहण्णगं परित्ताणंतगं इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, 'अहवा उक्कोसए' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, एत्थ अण्णायरियाभिप्पायतो वग्गितसंवग्गितं भाणियव्वं, पूर्ववत्, जहण्णो जुत्ताणंतयरासी जावइओ अभव्वरासीवि केवलणाणेण तत्तितो चेव दिट्ठो, 'तेण परं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, आचार्य आह-'जहण्णएणं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, अन्यः प्रकारः 'अहवा जहण्णगं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, एत्थ अण्णायरियाभिप्पायतो अभव्वरासीप्पमाणस्स रासीणो सति वग्गो कज्जति, ततो उक्कोसयं जुत्ताणंतयं भवति, सीसो पुच्छति-'जहण्णयं अणंताणंतयं केत्तियं भवति?' सुत्तं, कंठ्यं, आचार्य आह—'जहण्णएणं' इत्यादि सुत्तं, कंठ्यं, अन्यः प्रकारः-'अहवा उक्कोसए' इत्यादि सूत्रं, कंठ्यं, 'तेण पर' मित्यादि सुत्तं, कंठ्यं, उक्कोसयं अणंताणंतयं नास्त्येवेत्यर्थः, अण्णे आयरिया भणंति-जहण्णयं अणंताणंतयं तिण्णि वारा वग्गियं, ताहे इमे एत्थ अणंतपक्खेवा पक्खित्ता, तंजहा-सिद्धा १ णिओयजीवा २ वणस्सती ३ काल ४ पोग्गला ५ चेव। सव्वमलोगागासं ६ छप्पेतेऽणंतपक्खेवा ॥ १ ॥ सव्वे सिद्धा सव्वे सुहुमबादरा णिओयजीवा परित्ता अणंता सव्वे वणस्सइकाइया सव्वे तीतागागतवट्टमाणकालसमयरासी सव्वपोग्गलदव्वाण परमाणुरासी सव्वागासपएसरासी, एते पक्खिविऊण तिण्णि वारा वग्गियसंवग्गिओ काउं तहवि उक्कोसयं अणंताणंतयं ण पावति, तओ केवलणाणं केवल-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दंसणं च पक्खित्तं, तहावि उक्कोसयं अणंताणंतयं ण पावति, सुत्ताभिप्पायाओ, जओ सुत्ते भणितं-तेण परं अजहण्णमणुक्कोसाइं ठाणाइंति, अण्णायरियाभिप्पायतो केवलणाणदंसणेसु पक्खित्तेसु पत्तं उक्कोसयं अणंताणंतयं, जओ सव्वमणन्तयमिह, णत्थि अण्णं किंचिदिति, जहिं अणंताणंतयं मग्गिज्जति तहिं अजहण्णमणुक्कोसयं अणंताणंतयं गहियव्वं, उक्ता गणनासंख्या । 'से किं तं भावसंखा' इत्यादि, प्राकृतशैल्याऽत्र शङ्खाः परिगृह्यन्ते, आह च-य एते इति प्ररूपकप्रत्यक्षा लोकप्रसिद्धा वा जीवा आयुःप्राणादिमन्तः स्वस्वगतिनामगोत्राणि तिर्यग्गतिद्वीन्द्रियौदारिकशरीराङ्गोपाङ्गादीनि नीचेतरगोत्रलक्षणानि कर्माणि तद्भावापन्ना विपाकेन वेदयन्ति त एव भावसंख्या इत्युक्ता भावसंख्याः, 'सेत्त' मित्यादि निगमनत्रयं, समाप्तं प्रमाणद्वारं ॥ अधुना वक्तव्यताद्वारावसरः, तत्राह—

'से किं तं वत्तव्वया' इत्यादि (१४७-२४३) तत्राध्ययनादिषु सूत्रप्रकारेण विभागन देशनियतगंधनं वक्तव्यता, इयं च त्रिविधा स्वसमयादिभेदात्, तत्र स्वसमयवक्तव्यता यत्र यस्यां णमिति वाक्यालंकारे स्वसमयः-स्वसिद्धान्तः आख्यायते, यथा पंचास्तिकायाः, तद्यथा-धर्मास्तिकायः इत्यादि, तथा प्रज्ञाप्यते यथा गतिलक्षणो धर्मास्तिकाय इत्यादि, तथा प्ररूप्यते यथाऽसावसंख्येयप्रदेशात्मकादिभिः, तथा दर्श्यते मत्स्यानां जलमित्यादि, तथा निदर्श्यते यथा तथैवैषोऽपि जीवपुद्गलानामिति, उदाहरणमात्रमेतदेवमन्यथापि सूत्रालापयोजना कर्त्तव्येति शेषः, स्वसमयवक्तव्यता, परसमयवक्तव्यता तु यत्र परसमय आख्यायत इत्यादि, यथा 'संति पंचमहब्भूया, इहमेगेसिं आहियं । पुढवी आऊ य वाऊ य, तेऊ आगासपंचमा ॥१॥ एते पंच महब्भूया, तेब्भो एगत्ति आहियं । अह तेसिं विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥ २ ॥ इत्यादि लोकायतसमयवक्तव्यतारूपत्वात् परसमयवक्तव्यतेति, शेषसूत्रालापकयोजनापि स्वबुद्ध्या कार्या, सेयं परसमयवक्तव्यता, स्वसमयपरसमय-

For Private and Personal Use Only

वक्तव्यता पुनर्यत्र स्वसमयः परसमयश्चाऽऽख्यायेते, यथा 'आगारमावसंतो वा, अरण्णा वापि पव्वया। इमं दरिसणमावण्णा, सव्वदुक्खा विमुच्चती ॥ १ ॥ त्यादि, शेषसूत्रालापकयोजना तु स्वधिया कार्येति, सेयं स्वसमयपरसमयवक्तव्यता ॥

इदानीं नयैर्विचारः क्रियते—को नयः? कां वक्तव्यतामिच्छति?, तत्र नैगमव्यवहारौ त्रिविधां वक्तव्यतामिच्छतः, तद्यथा—स्वसमयवक्तव्यतामित्यादि, तत्र सामान्यरूपो नैगमः, प्रतिभेदं सामान्यरूपमेवेच्छति, स ह्येवं मन्यते-भिण्णाभिधेया अपि स्वसमयवक्तव्यताऽविशेषात्स्वसमयसामान्यमतिरिक्त (च्य न) वर्त्तते, व्यतिरेके स्वसमयवक्तव्यताऽविशेषत्वानुपपत्तेः, विशेषरूपः स नैगमो, व्यवहारस्तु प्रतिभेदं भिन्नरूपमेवेच्छति, पदार्थानां विचित्रत्वादिति, यथाऽस्तिकायवक्तव्यता मूलगुणवक्तव्यतेत्येवमादि, ऋजुसूत्रस्तु द्विविधां वक्तव्यतामिच्छतीत्यादि सयुक्तिकं सूत्रसिद्धमेव, त्रयः शब्दनयाः शब्दसमभिरूढएवंभूताः एकां स्वसमयवक्तव्यतामिच्छन्ति, शुद्धनयत्वात्, नास्ति परसमयवक्तव्यतेति च मन्यंते, कस्मादेतदेवं?, यस्मात्परसमयोऽनर्थ इत्यादि, तत्र 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शन'मिति वचनाद् हेतवस्त एत इति, परसमयानर्थत्वादहेतुत्वादित्येवमादयः, तत्र कथमनर्थ? इति, नास्त्येवात्मेत्यनर्थप्ररूपकत्वादस्य, आत्माभावे प्रतिषेधानुपपत्तेः, उक्तंच-'जो चिंतेइ सरीरे णत्थि अहं स एव होइ जीवोत्ति। णहु जीवंमि असंते संसयउप्पायओ अण्णो ॥ १ ॥" अहेतुः- हेत्वाभासेन प्रवृत्तेः, यथा नास्त्येवात्मा अत्यन्तानुपलब्धेः, हेत्वाभासत्वं चास्य ज्ञानादितद्गुणोपलब्धेः, उक्तं च—"ज्ञानानुभवतो दृष्टस्तद्गुणात्मा कथं च न? । गुणदर्शनरूपं च, घटादिष्वपि दर्शनम् ॥१॥" असद्भावः—असद्भावाभिधानात्, असद्भावाभिधानं चात्मप्रतिषेधेनोक्तत्वात्, स्यादेतत्-सर्वगतत्वादिधर्म्मिणोऽसत्त्वं रूपादिस्कन्धसमुदायात्मकस्य तु सद्भाव एवेति, न, तस्य भ्रान्तिरूपत्वात्, भ्रान्तिमात्रत्वाभ्युपगमश्च "फेनपिण्डोपमं रूपं, वेदना बुद्बुदोपमा। मरीचिसदृशी संज्ञा, संस्काराः कदलीनिभाः ॥१॥ मायोपमं च विज्ञानमुक्तमादित्यबन्धुने" त्यादि, अक्रियक्षणिके-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कान्ताऽभ्युपगमेन कर्मबन्धक्रियाऽभावप्रतिपादकत्वाद्, उक्तं च-"उत्पन्नस्यानवस्थानादभिसंधाद्ययोगतः। हिंसाऽभावान्न बन्धः स्यदुपदेशो निरर्थकः ॥१॥" इत्यादि, उन्मार्गः परस्परविरोधात्, विरोधाकुलत्वं चैकांतक्षणिकत्वेऽपि हिंसाऽभ्युपगमाद्, उक्तं च तत्र-प्राणी प्राणिज्ञानं घातकचित्तं च तद्गता चेष्टा। प्राणैश्च विप्रयोगः पंचभिरापद्यते हिंसे ॥१॥" त्यादि, अनुपदेशः अहितप्रवर्त्तकत्वाद्, उक्तं च-"सर्वं क्षणिकमित्येतत्, ज्ञात्वा को न प्रवर्त्तते। विषयादौ? विपाको मे, न भावीति दृढव्रतः? ॥ १ ॥" इत्यादि, यतश्चैवमतो मिथ्यादर्शनं, ततश्च मिथ्याद-र्शनमितिकृत्वा नास्ति परसमयवक्तव्यतेति वर्त्तते, एवं समयांतरेष्वपि स्वबुध्ध्या उत्प्रेक्ष्य योजना कार्या, तस्मात् सर्वा स्वसमयवक्तव्यता, नास्ति परसमयवक्तव्यतेति, अन्ये तु व्याचक्षते-परसमयोऽनर्थादिदुर्णयरूपत्वाद्, यथाभूतस्त्वसौ विद्यते प्रतिपक्षसापेक्षस्तथाभूतः स्याद्वादाङ्गत्वात् स्वसमय एवेति, तदुक्तं च-"नयास्तव स्यात्पदलाञ्छिता इमे, रसोपविद्धा इव लोहधातवः। भवन्त्यभिप्रेतगुणा यतस्ततो, भवन्तमार्याः प्रणता हितैषिणः ॥ १ ॥" इत्यादि, आह-न खलु अनेकान्त एव मतममीषां शब्दादीनां तत्कथमेवं व्याख्यायते? इति, उच्यते, विशिष्टवस्तुद्विषयः, शुद्धनयाश्चैते भावप्रधानाः, तद्भावश्चेत्थमेवेति न दोषः, सेयं वक्तव्यतेति निगमनं, उक्ता वक्तव्यता ॥ साम्प्रतमर्थाधिकारावसरः- स च सामायिकादीनां प्राक् प्रदर्शित एवेति न प्रतन्यते, वक्तव्यतार्थाधिकारयोश्चायं भेदः-अर्थाधिकारो ह्यध्ययने आदिपदादारभ्य सर्वपदेष्वनुवर्त्तते, पुद्गलास्तिकाये मूर्त्तत्ववद्, देशादिनियता तु वक्तव्यतेति।

॥'से किं तं समोतारे?' इत्यादि (१४९-२४६) समवतरणं समवतारः, अध्ययनासन्नताकरणमिति भावः, अयं च षड्विधः प्रज्ञप्त इत्यादि निगदसिद्धमेव यावज्ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—आत्मसमवतार इत्यादि, तत्र सर्वद्रव्याण्यप्यात्मसमवतारेणात्मभावे समवतरन्ति-वर्त्तन्ते, तदव्यतिरिक्तत्वाद्, यथा जीवद्रव्याणि जीवभावे इति, भावान्तरसमवतारे तु स्वभावस्यागा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दवस्तुल्वप्रसंगः, व्यवहारतस्तु परसमवतारेण परभावे, यथा कुण्डे बदराणि, स्वभावव्यवस्थितानामेवान्यत्र भावात्, तदुभयसमवतारेण तदुभये, यथा गृहे स्तम्भः आत्मभावे चेत्यादि, मूलपाददेहलीकुंभस्तम्भतुलादिसमुदायात्मकत्वाद् गृहस्य, तत्र च स्तम्भस्य मूलपादादयः परे, आत्मा पुनरात्मैव, तदुभये चास्य समवतारस्तथावृत्तेरिति, एवं घटे ग्रीवा आत्मभावे च, सामान्यविशेषात्मकत्वात्तस्य, अथवा ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-आत्मसमवतारस्तदुभयसमवतारश्च, शुद्धः परसमवतारो नास्त्येव, आत्मसमवताररहितस्य परसमवताराभावात्, न ह्यात्मन्यवर्त्तमानो गर्भो जनन्युदरादौ वर्त्तत इति, 'चउसट्ठिया' इत्यादि, छप्पण्णा दो पलसता माणी भण्णति, तस्स चउसट्ठीभागो चउसट्ठिया चउरो पला भवंति, एवं बत्तीसियाए अट्ठ पला, सोलसियाए सोलस, अट्ठभाइयाए बत्तीसं, चउभाइयाए चउसट्ठिं, दोभाइयाए, अट्ठावीसुत्तरं पलसतं, सेसं कंठ्यं। द्रव्यता त्वमीषां प्रतीतैव, क्षेत्रकालसमवतारस्तु सूत्रसिद्ध एव, एवं सर्वत्र। उभयसमवतारे तु क्रोध आत्मसमवतारेण आत्मभावे समवतरति, तदुभयसमवतारेण माने समवतरति आत्मभावे च, यतो मानेन क्रुध्यतीति, एवं सर्वत्रोभयसमवतारकरणे आत्मसामान्यधर्मत्वाऽन्योऽन्यव्याप्त्यादिकं कारणं स्वबुद्ध्या वक्तव्यमित्युक्तो भावसमवतारस्तदभिधानाच्चोपक्रम इति, समाप्त उपक्रमः

'से किं तं निक्खेवे' त्यादि, (१५०-२५०) निक्षेप इति शब्दार्थः पूर्ववत् त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-ओघनिष्फन्न इत्यादि, तत्र ओघो नाम सामान्यं श्रुताभिधानं तेन निष्पन्न इति, एवं नामसूत्रालापकेष्वपि वेदितव्यं, नवरं नाम वैशेषिकमध्ययनाभिधानं, सूत्रालापकाः पदविभागपूर्वका इति। 'से किं तं ओहनिष्फन्ने' त्यादि, चतुर्विधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-अध्ययनमक्षीणमायः क्षपणेति। 'किं से तं अज्झयणे' त्यादि सुगमं, यावद् अज्झप्पस्साणयणमित्यादि (*१२४ २५१) इह नैरुक्तेन विधिना प्राकृतस्वभावाच्च अज्झप्पस्स-चित्तस्स आणयणं पगारस्सगारआगार-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

णगारलेवाओ अज्झयणं, इदमेव संस्कृतेऽध्ययनं, आनीयते चानेन शोभनं चेतः, अस्मिन् सति वैराग्यभावात्, किमित्येतदेवं ?, यतः अस्मिन् सति कर्म्मणां ज्ञानावरणीयादीनां अपचयो-ह्रास उपचितानां-प्रागुपनिबद्धानामिति, तथाऽनुपचयश्च अवृद्धिश्च नवानां-प्रत्यग्राणां तस्मादुक्त-शब्दार्थोपपत्तेरध्ययनमिच्छन्ति विपश्चित इति गाथार्थः। 'से किं तं अज्झीणे' त्यादि सूत्रसिद्धं यावत् से किं तं आगमतो भावज्झीणे ?, २ जाणए उवउत्ते' त्ति, अत्र वृद्धा व्याचक्षते-यस्माच्चतुर्दशपूर्वविद आगमोपयुक्तस्यान्तर्मुहूर्त्तमात्रोपयोगकालेऽर्थोपलम्भोपयोगपर्याया ये ते सम-यापहारेणानन्ताभिरप्युत्सर्प्पिण्यवसर्प्पिणीभिर्नापह्रियन्ते ततो भावाक्षीण मिति, नोआगमतस्तु भावाक्षीणं शिष्यप्रदानेऽपि स्वात्मन्यनाशादिति, तथा चाह-'जह दीवा' गाहा (*१२५-२५२) यथा दीपादवधिभूताद्दीपशतं प्रदीप्यते, स च दीप्यते दीपः, न तु स्वतः क्षयमुपगच्छति, एवं दीपसमा आचार्या दीप्यंते स्वतः परं च दीपयंति व्याख्यानाविधिनेति गाथार्थः। नोआगमता चेहाचार्योपयोगस्य आगमत्वाद्वाक्काययोश्च नोआगमत्वान्मिश्रवचनश्च नोशब्द इति वृद्धा व्याचक्षते। 'से किं तं आय' इत्यादि, आयो लाभ इत्यनर्थान्तरम्, अयं सूत्रसिद्ध एव, नवरं संतं-सावएज्जस्स आएत्ति संतं-सिरिघरादिसु विज्जमाणं सावएज्जं-दानक्षेपग्रहणेषु स्वाधीनं। 'से किं तं झवणा' इत्यादि, क्षपणं अपचयो निर्ज-रेति पर्यायाः, शेषं सुगमं, सर्वत्र चेह भावेऽध्ययनमेव भावनीयमिति, उक्त ओघनिष्पन्नः। 'से किं तं नामनिप्फण्णे' त्यादि, सामायिकं इति वैशेषिकं नाम, इदं चोपलक्षणमन्येषां, शब्दार्थोऽस्य पूर्ववत्, 'से समासओ चउव्विहे पण्णत्ते' इत्यादि सुगमं, यावत् 'जस्स सामाणिओ' गाथा, (*१२६-२५५) यस्य सत्त्वस्य सामानिकः-सन्निहित आत्मा, क ?, संयमे-मूलगुणेषु तपे-अनशनादौ सर्वकालव्यापारात्, तस्येत्थंभूतस्य सत्त्वस्य सामायिकं भवति, इतिशब्दः सारप्रदर्शनार्थः, एतावत् केवलिभाषितमिति गाथार्थः। 'जो समो' गाहा (*१२७-२५६) यः समः-तुल्यः सर्वभूतेषु-सर्वजीवेषु, भूतशब्दो जीवपर्यायः, त्रस्यन्तीति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयस्तेषु, तिष्ठंतीति स्थावराः-पृथिव्यादयस्तेषु च, तस्य सामा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यिकमित्यादि पूर्ववत् ॥ 'जह मम' गाहा (*१२८-२५६) व्याख्या-यथा मम न प्रियं दुखं प्रतिकूलत्वात्, ज्ञात्वा एवमेव सर्वजीवानां दुख-प्रतिकूलत्वं न हन्ति स्वयं न घातयत्यन्यैः, चशब्दाद् घातयन्तं च नानुमन्यतेऽन्यमिति । अनेन प्रकारेण समं अणति-तुल्यं गच्छति यतस्ते-नासौ समण इति गाथार्थः । 'णत्थि य सि' गाथा (*१२९-२५६) नास्ति 'से' तस्य कश्चिद् द्वेष्यः प्रियो वा, सर्वेष्वेव जीवेषु तुल्यमनस्त्वात्, एतेन भवति समनाः, समं मनोऽस्येति समनाः, एषोऽन्योऽपि पर्याय इति गाथार्थः । 'उरग' गाहा (*१३०-२५६) उरगसमः परकृतबिल-निवासात्, गिरिसमः परीषहोपसर्गनिष्प्रकम्पत्वात्, ज्वलनसमस्तपस्तेजोयुक्तत्वात्, सागरसमो गुणरत्नयुक्तत्वात्, नभस्तलसमो निरालंबन-त्वात्, मेरुगिरिसमः सुखदुःखयोस्तुल्यत्वात्, भ्रमरसमोऽनियतवृत्तित्वात्, मृगसमः संसारं प्रति नित्योद्वेगात्, धरणिसमः सर्वस्पर्श-सहिष्णुत्वात् जलरुहसमो निष्पङ्कत्वात्, पङ्कजलस्थानीयकामभोगाप्रवृत्तेरित्यर्थः, रविसमस्तमोविघातकत्वात्, पवनसमः सर्वत्राप्रतिब-द्धत्वात्, एतत्समस्तु यः असौ श्रमण इति गाथार्थः । 'तो समणो' गाहा (*१३१-२५६) ततः श्रमणो यदि सुमनाः, द्रव्यमनः प्रतीत्य, भावेन च यदि न भवति पापमनाः, एतत्फलमेव दर्शयति-स्वजने च जने च समः, समश्च मानापमानयोरिति गाथार्थः । सामायिकवांश्च श्रमण इति सामायिकाधिकारे खल्वस्योपन्यासो न्याय्य एवेत्युक्तो नामनिष्पन्नः । 'से किं तं सुत्तालावगनिप्फन्ने' त्यादि, यः सूत्रपदानां नामादिन्यासः स सूत्रालापकनिष्पन्न इति । इदानीं सूत्रालापकनिष्पन्नो निक्षेप इच्छावेइत्ति एषयति प्रतिपादयितुमात्मानमवसरप्राप्तत्वात्, स च प्राप्तलक्षणोऽपि न निक्षिप्यते, कस्मात्?, लाघवार्थं, लाघवं च अस्ति इतः तृतीयमनुयोगद्वारमनुगम इति तत्र निक्षिप्त इह निक्षिप्तो भवति, इह वा निक्षिप्तस्तत्र निक्षिप्तो भवति, तस्मादिह न निक्षिप्यते, तत्रैव निक्षेप्स्यते इति, आह-कः पुनरित्थं गुणः?, सूत्रानुगमे सूत्रभावः, इह तु तदभाव इति विपर्ययः, आह-यद्येवं किमर्थमिहोच्चार्यते?, उच्यते, निक्षेपमात्रसामान्यादिति, उक्तो निक्षेपः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

'से किं तं अणुगमे' इत्यादि (१५१-२५८) अनुगमनमनुगमः, स च द्विविधः-सूत्रानुगमो निर्युक्त्यनुगमश्चेति, निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधस्तद्यथा निक्षेपनिर्युक्त्यनुगम उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्यनुगमश्च, निक्षेपोपोद्घातसूत्राणां व्याख्याविधिरित्यर्थः, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगतः यः खल्वोघनामादिन्यास उक्तो वक्ष्यति चेति वृद्धा व्याचक्षते, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमस्त्वाभ्यां द्वाभ्यां गाथाभ्यामनुगन्तव्यस्तद्यथा-'उद्देसे' गाहा, (*१३२-२५८) 'किं कइविहं' गाहा, (*१३३-२५८) इदं गाथाद्वयमतिगम्भीरार्थं मा भूदव्युत्पन्नविनेयानां मोह इत्यावश्यके प्रपञ्चेन व्याख्यास्यामः, सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्यनुगमस्तु सति सूत्रे भवति, सूत्रं च सूत्रानुगमे, स चावसरप्राप्त एव, तत्रेदं सूत्रमुच्चारितव्यं-'अस्खलित' मित्यादि यथाऽऽवश्यकपदे व्याख्यातं तथैव वेदितव्यमिति, विषयविभागस्त्वमीषामयं-'होइ कयत्थो वोत्तुं सपदच्छेदं सुयं सुताणुगमो । सुत्तालावगणासो नामादिण्णासविणिओगं ॥१॥ सुत्तफासियनिज्जुत्तिनिओगो सेसओ पदत्थादी । पायं साच्चिय णेगमणयादिमतगोयरो भणिओ ॥२॥ एवं च-'सुत्तं सुत्ताणुगमो सुत्तालावयकओ य निक्खेवो । सुत्तप्फासियनिज्जुत्ती णया य समगं तु वच्चंति ॥३॥ शेषानाक्षेपपरिहारानावश्यके वक्ष्यामः, 'तो तत्थ णज्जिहिती ससमयपदं चे'त्यादि ततः सूत्रविधिना सूत्र उच्चारिते ज्ञास्यते स्वसमयपदं वा पृथिवीकायिकादि, परसमयपदं वा नास्ति जीव एवेत्यादि, अनयोरेवैकं बन्धपदं अपरं मोक्षपदमित्येके, अन्ये तु 'प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशास्तद्विधय' इति (तत्त्वार्थे अ.८सू. ४) बन्धपदं, कृत्स्नकर्मक्षयान् मोक्ष इति मोक्षपदं, आह-तदुभयमपि स्वसमयपदे तत्किमर्थं भेदेनोक्तमिति, उच्यते, अर्थाधिकारभेदाद्, एवं सामायिकनोसामायिकयोरपि वाच्यमिति, नवरं सामायिकपदमिदमेव, नोसामायिकपदं तु'धम्मो मंगल' मित्यादि, अनेनोपन्यासप्रयोजनमुक्तमत उच्चार्य इत्यर्थः, ततस्तस्मिन्नुच्चरिते सति केषांचिद्भगवतां साधूनां केचन अर्थाधिकाराः अधिगताः-परिज्ञाता भवन्ति, क्षयोपशमवैचित्र्यात् केचिदनधिगतास्ततस्तेषामनधिगतानामर्थाधिकाराणामभिगमनार्थं पदेन-पदसंबंधनीत्या प्रतिपदं वा वर्त्तयिष्यामः-व्याख्यास्यामः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सम्प्रति व्याख्यालक्षणमेवाह-'संधिता य' (*१३४-२६१) इत्यादि, तत्रास्खलितपदोच्चारणं संहिता 'परः सन्निकर्षः संहिते' (पा० १-४-१०९-ति वचनात्, यथा-करोमि भदन्त ! सामायिकमित्यादि, पदानि तु-करोमि भदन्त ! सामायिकं, पदार्थस्तु करोमीत्यभ्युपगमे, भदन्त ! इत्यामन्त्रणे, समभावः सामायिकमिति, पदविग्रहस्तु प्रायः समासविषयः, पदयोः पदानां विच्छेदोऽनेकार्थसंभवे सति इष्टार्थनियमाय क्रियते, यथा राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः श्वेतः पटोऽस्येति श्वेतपट इत्यादिसमासभाक्पदविषयसूत्रानुपाती, चोदना-चालना तद्व्यवस्थापनं प्रसिद्धिः, यथा-करोमि भदन्त ! सामायिकमित्यत्र गुर्वामन्त्रणवचनो भदन्तशब्द इत्युक्ते सत्याह-गुरुविरहे करणे निरर्थकोऽयमिति, न, स्थापनाचार्यभावेन, स्थापनाचार्यामन्त्रणेन च विनयोपदेशनार्थ इति सार्थकः, एवं षड्विधं विद्धि-विजानीहि लक्षणं, व्याख्याया इति प्रक्रमाद्गम्यते, वाचि (नामि) कादिपदादिस्वरूपं त्वावश्यके स्वस्थान एव प्रपञ्चेन वक्ष्यामि, गमनिकामात्रमेतदित्युक्तोऽनुगमः ।

'से किं तं नये' त्यादि, (१५२-२६४) शब्दार्थः पूर्ववत्, सप्त मूलनयाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा-नैगम इत्यादि, तत्थ णेगेहिंति-न एकं नैकं, प्रभूतानीत्यर्थः, एतैः कैः ?-मानैः-महासत्तासामान्यविशेषज्ञानैर्मिमीते मिनोतीति वा नैकम इति नैकमस्य निरुक्तिः, निगमेषु भवो नैगमः, निगमाः-पदार्थपरिच्छेदाः, तत्र सर्वत्र सदित्येवमनुगताकारावबोधहेतुभूतं च सामान्यविशेषं द्रव्यत्वादि व्यावृत्तावबोधहेतुभूतं च नित्यद्रव्यवृत्तिमन्त्यं विशेषं, आह-इत्थं नैगमः तर्हि अयं सम्यग्दृष्टिरेवास्तु, सामान्यविशेषाभ्युपगमपरत्वात्, साधुवदिति, नैतदेवं, सामान्यविशेषवस्तूनां अत्यन्तभेदाभ्युपगमपरत्वात्तस्य, आह च भाष्यकारः-'जं सामण्णविसेसे परोप्परं वत्थुओ य सो भिण्णे । मण्णइ अच्चंतमओ मिच्छद्दिट्ठी कणादव्व ॥ १ ॥ दोहिवि णएहिं णीयं सत्थमुलूएण तहवि मिच्छत्तं । जं सविसयप्पहाणत्तणेण अण्णोण्णणिरवेक्खो ॥ २ ॥ अथवा निलयनप्रस्थकग्रामोदाहरणेभ्यः प्रतिपादितेभ्यः खल्वयमवसेय इत्यलं प्रसङ्गेन, गमनिकामात्रमेतत् । 'सेसाण' मित्यादि,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शेषाणामपि नयानां संग्रहादीनां लक्षणमिदं शृणुत वक्ष्ये-अभिधास्ये इत्यर्थः । 'संगहित' गाहा (*१३६-२६४) आभिमुख्येन गृहीतः-उपात्तः संगृहीतः पिंडितः, एकजातिमापन्ना अर्थाः विषया यस्य तत्संगृहीतपिंडितार्थं संग्रहस्य वचनं 'समासतः' संक्षेपतः ब्रुवते तीर्थकरगणधरा इति, एतदुक्तं भवति-सामान्यप्रतिपादनपरः खल्वयं, सदित्युक्ते सामान्यमेव प्रतिपद्यते, न विशेषान्, तथा च मन्यते-विशेषाः सामान्यतोऽर्थान्तरभूताः स्युरनर्थान्तरभूता वा ?, यद्यर्थान्तरभूता न सन्ति, सामान्यादर्थान्तरत्वात्, खपुष्पवत्, अथानर्थान्तरभूताः सामान्यमात्रमेव तत्तदव्यतिरिक्तत्वात्स्वरूपवत् पर्याप्तं व्यासेन, उक्तः संग्रहः। 'वच्चइ' इत्यादि, व्रजति निराधिक्ये चयनं चयः अधिकश्चयो निश्चयः-सामान्यं विगतो निश्चयो विनिश्चयः-विगतसामान्यभावः तदर्थं-तन्निमित्तं, सामान्याभावायेति भावना, व्यवहारो नयः, क ?- सर्वद्रव्येषु-सर्वद्रव्यविषये, तथा च विशेषप्रतिपादनपरः खल्वयं सदित्युक्ते विशेषानेव घटादीन् प्रतिपद्यते, तेषां व्यवहारहेतुत्वात्, न तदतिरिक्तं सामान्यं, तस्य अव्यवहारपतितत्वात्, तथा च सामान्यं विशेषेभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्याद् ?, यदि भिन्नं विशेषव्यतिरेकेणोपलभ्येत, अथाभिन्नं विशेषमात्रं तत्, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवदिति, अथवा विशेषेण निश्चयो विनिश्चयः आगोपालाङ्गनाद्यवबोधो, न कतिपयविद्वत्संबद्ध इति, तदर्थं व्रजति सर्वद्रव्येषु, आह च भाष्यकारः-'भमरादि पंचवण्णादि णिच्छए जम्मि वा जणवयस्स । अत्थे विणिच्छओ सो विणिच्छियत्थोत्ति जो गज्झो ॥ १ ॥ बहुतरओत्ति य तं चिय गमेइ संतेवि सेसए मुयइ । संववहारपरतया ववहारो लोगमिच्छंतो ॥ २ ॥' इत्यादि, उक्तो व्यवहार इति गाथार्थः । 'पच्चुप्पण्णगाही' गाहा (*१३७-२६४) साम्प्रतमुत्पन्नं प्रत्युत्पन्नमुच्यते, वर्त्तमानमित्यर्थः, प्रति प्रति वोत्पन्नं प्रत्युत्पन्नं भिन्नेषूक्त (स्वात्म) स्वाभिकमित्यर्थः तद् ग्रहीतुं शीलमस्येति प्रत्युत्पन्नग्राही स ऋजुसूत्र ऋजुश्रुतो वा नयविधिर्विज्ञातव्यः, तत्र ऋजु-वर्त्तमानं अतीतानागतपरित्यागात् वस्त्वखिलं तत् सूत्रयति-गमयतीति ऋजुसूत्रः, यद्वा ऋजु वक्रविपर्ययात् अभिमुखं श्रुतं तु ज्ञानं, ततश्चाभिमुखं ज्ञानमस्येति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऋजुश्रुतः, शेषज्ञानानभ्युपगमात्, अयं हि नयः वर्त्तमानं स्वलिङ्गवचननामादिभिन्नमप्येकं वस्तु प्रतिपद्यते, शेषमवस्त्विति, तथाहि-अतीतमेष्यं वा न भावः, विनष्टानुत्पन्नत्वाददृश्यत्वात् खपुष्पवत्, तथा परकीयमप्यवस्तु निष्फलत्वात् खपुष्पवत्, तस्माद्वर्त्तमानं स्वं वस्तु, तच्च न लिङ्गादिभिन्नमपि स्वरूपमुज्झति, लिङ्गभिन्नं तटस्तटी तटमिति, वचनभिन्नमापो जलं, नामादिभिन्नं नामस्थापनाद्रव्यभावा इति, उक्त ऋजुसूत्रः। इच्छति-प्रतिपद्यते, शेषमवस्त्विति, तथाहि-अतीतमेष्यं वा न भावः । विशेषिततरं-नामस्थापनाद्रव्यविरहेण समानलिंगवचनपर्यायध्वनिवाच्येन च प्रत्युत्पन्नं-वर्त्तमानं, यः कः ?-'शप् आक्रोशे' शप्यतेऽनेनेति शब्दः तस्यार्थपरिग्रहादभेदोपचारान्नयोऽपि शब्द एव, तथाहि-अयं नामस्थापनाद्रव्यकुंभा न सन्त्येवेति मन्यते, तत्कार्याकरणात् खपुष्पवत्, न च भिन्नलिंगवचनं, भेदादेव, स्त्रीपुरुषवत् कुटवृक्षवद्, अतो घटः कुंभ इति स्वपर्यायध्वनिवाच्यमेवैकमिति गाथार्थः । 'वत्थूओ' गाहा (*१३८-२६४) वस्तुनः संक्रमणं भवति अवस्तु नये समभिरूढे, वस्तुनो-घटाख्यस्य संक्रमणं-अन्यत्र कुटाख्यादौ गमनं भवति अवस्तु, असदित्यर्थः, नये पर्यालोच्यमाने, कस्मिन् ?-नानार्थसमभिरोहणात् समभिरूढस्तस्मिन्, इयमत्र भावना-घट कुम्भ इत्यादिशब्दान् भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्भिन्नार्थगोचरानेव मन्यते, घटपटादिशब्दानिव, तथा च घटनाद् घटः, विशिष्टचेष्टावानर्थो घट इति, तथा 'कुट कौटिल्ये' कुटनाद् कुटः, कौटिल्ययोगात् कुट इति, तथा 'कुम्भ पूरणे' कुंभनात् कुंभः, कुत्सितपूरणादित्यर्थः, ततश्च यदि घटाद्यर्थे कुटादिशब्दः प्रपद्यते तदा वस्तुनः कुटादेस्तत्र संक्रांतिः कृता भवति, तथा च सति सर्वधर्माणां नियतस्वभावत्वादन्यसंक्रान्त्योभयस्वभावोपगमतोऽवस्तुतेत्यलं विस्तरेण, उक्तः समभिरूढः । 'वंजण' इत्यादि, व्यज्यते व्यनक्तीति व्यञ्जनं-शब्दः, अर्थस्तु तद्गोचरः, तच्च तदुभयं-शब्दार्थलक्षणं एवंभूतो नयः विशेषयति, इदमत्र हृदयं-शब्दमर्थेन विशेषयति, अर्थं च शब्देन, 'घट चेष्टाया'-मित्यत्र चेष्टया घटचेष्टां(शब्दं)विशेषयति, घटशब्देनापि चेष्टां, न स्थानभरणक्रियां, ततश्च यदा योषिन्मस्तकव्यवस्थितश्चेष्टावानर्थो घटशब्देनो- ॥१२५॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

च्यते तदा स घटः तद्वाचकश्च शब्दः, अन्यदा वस्त्वन्तरस्येव चेष्टाऽयोगादघटत्वं, तद्ध्वनेश्चावाचकत्वमिति गाथार्थः। इत्थं तावदुक्ता नयाः, भेदप्रभेदास्तु विशेषश्रुतादवसेयाः । साम्प्रतं एत एव ज्ञानक्रियाधीनत्वात् मोक्षस्य ज्ञानक्रियानयद्वयान्तर्भावद्वारेण समासतः प्रोच्यन्ते, ज्ञाननयः क्रियानयश्च, तत्र ज्ञाननयदर्शनमिदं-ज्ञानमेव प्रधानं ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्तियुक्तत्वात्, तथा चाह-'णायंमि' त्ति (*१३९-२६७) ज्ञाते-सम्यक् परिच्छिन्ने 'गेण्हितव्वे' त्ति ग्रहीतव्ये उपादेये 'अगिण्हियव्वंमि' त्ति अग्रहीतव्ये, अनुपादेये हेये इत्यर्थः, चशब्दः खलूभयोर्ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोर्ज्ञातव्यत्वानुकर्षणार्थः, उपेक्षणीयसमुच्चयार्थो वा, एवकारस्त्ववधारणार्थः, तस्य चैवं व्यवहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः-ज्ञात एव ग्रहीतव्ये अग्रहीतव्ये वा, तथोपेक्षणीये च ज्ञात एव नाज्ञाते, 'अत्थंमि' त्ति अर्थे ऐहिकामुष्मिके, तत्र ऐहिकः ग्रहीतव्यः स्रक्चन्दनांगनादिः, अग्रहीतव्यो विषशस्त्रकण्टकादिः,उपेक्षणीयस्तृणादिः, आमुष्मिको ग्रहीतव्यः सम्यग्दर्शनादिरग्रहीतव्यो मिथ्यात्वादिरुपेक्षणीयो विवक्षयाऽभ्युदयादिरिति, तस्मिन्नर्थे 'यतितव्यमेवे' ति अनुस्वारलोपात् यतितव्यमेवं-अनेन प्रकारेणैहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यार्थिना सत्त्वेन प्रवृत्त्यादिलक्षणः प्रयत्नः कार्य इत्यर्थः, इत्थं चैतदंगीकर्त्तव्यं, सम्यग्ज्ञाते प्रवर्त्तमानस्य फलाविसंवाददर्शनात्, तथा चान्यैरप्युक्तं-'विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात्प्रवृत्तस्य, फलासंवाददर्शनात् ॥१॥" तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यार्थिनाऽपि ज्ञान एव यतितव्यं, तथा चाऽऽगमोऽप्येवं व्यवस्थितः, यत उक्तं-'पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठइ सव्वसंजए । अण्णाणी किं काहिति, किं वा नाहिति छेयपावयं ॥ १ ॥' इतश्चैतदेवमंगीकर्त्तव्यं, यस्मात्तीर्थकरगणधरैरगीतार्थानां केवलानां विहारक्रियाऽपि निषिद्धा, तथा चाऽऽगमः 'गीयत्थो य विहारो बीओ गीयत्थमीसिओ भणिओ । एत्तो तइय विहारो णाणुण्णाओ जिणवरेहिं ॥ १ ॥" नह्यन्धेनान्धः समाकृष्यमाणः सम्यक् पन्थानं प्रतिपद्यत इत्याभिप्रायः, एवं तावत् क्षायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्तं, क्षायिकमप्यंगीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव विज्ञेयं, यस्मादर्हतोऽपि भवांभोधितटस्थस्य दीक्षाप्रतिपन्नस्योत्कृष्ट-

For Private and Personal Use Only

चरणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्तिः संजायते यावज्जीवाजीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेदरूपं केवलज्ञानं नोत्पन्नमिति, तस्मात् ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति स्थितं, 'इति जो उवएसो सो णयो णाम' त्ति इत्येवमुक्तेन न्यायेन य उपदेशो ज्ञानप्राधान्यख्यापनपरः स नयो नाम, ज्ञाननय इत्यर्थः, अयं चतुर्विधेऽपि सम्यक्त्वादिसामायिके सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकद्वयमेवेच्छति, ज्ञानात्मकत्वादस्य, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु तत्कार्यत्वात्तदायत्तत्वाच्च नेच्छति, गुणभूते वेच्छतीति गाथार्थः, उक्तो ज्ञाननयः, अधुना क्रियानयावसरः- तद्दर्शनं चेदं-'क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं युक्तियुक्तत्वात्, तथा चायमप्युक्तलक्षणामेव स्वपक्षसिद्धये गाथामाह'णायंमि गिण्हितव्वे' इत्यादि, अस्य क्रियानुसारेण व्याख्या-ज्ञाते ग्रहीतव्ये चैवार्थे ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना यतितव्यमेव, न यस्मात्प्रवृत्त्यादिलक्षणप्रयत्नव्यतिरेकेण ज्ञानवतोऽप्यभिलषितार्थावाप्तिर्दृश्यते, तथा चान्यैरप्युक्तं-'क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥ १ ॥" तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनापि क्रियैव कर्त्तव्या, तथा च मुनीन्द्रवचनमप्येवमेव व्यवस्थितं, यत उक्तं- 'चेइयकुलगणसंघे आयरियाणं च पवयणसुए य । सव्वेसुवि तेण कयं तवसंजममुज्जमंतेणं ॥ १ ॥' इतश्चैतदेवमंगीकर्त्तव्यं, यस्मात्तीर्थकरगणधरैः क्रियाविकलानां ज्ञानमपि विफलमेवोक्तं, तथा चाऽऽगमः-'सुबहुंपि सुतमहीतं किं काहिति चरणविप्पमुक्कस्स ? । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडीवि ॥ १ ॥" दृशिक्रियाविकलत्वात्तस्येत्यभिप्रायः, एवं तावत् क्षायोपशमिकं चारित्रमङ्गीकृत्योक्तं, क्षायिकमप्यंगीकृत्य प्रकृष्टफलसाधकत्वं तस्यैव ज्ञेयं, यस्मादर्हतोऽपि भगवतः समुत्पन्नकेवलज्ञानस्यापि न तावन्मुक्तिप्राप्तिः संजायते यावदखिलकर्मेन्धनानलभूता ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणमात्रकालावस्थायिनी सर्वसंवररूपा चारित्रक्रिया नावाप्नेति, तस्मात्क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलकारणमिति स्थितं, 'इति जो उवएसो सो णओ णाम' त्ति इत्येवमुक्तन्यायेन य उपदेशः क्रियाप्राधान्यख्यापनपरः स नयो नाम, क्रियानय इत्यर्थः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अयं च सम्यक्त्वादौ चतुर्विधेऽपि सामायिके देशविरतिसर्वविरतिसामायिकद्वयमेवेच्छति, क्रियात्मकत्वादस्य, सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिके तु तदर्थमुपादीयमानत्वादप्रधानत्वात् नेच्छति, गुणभूते वेच्छतीति गाथार्थः ॥ उक्तः क्रियानयः, इत्थं ज्ञानक्रियास्वरूपं श्रुत्वाऽविदिततदभिप्रायो विनेयः संशयापन्नः सन्नाह-किमत्र तत्त्वं ?, पक्षद्वयेऽपि युक्तिसंभवात्, आचार्यः पुनराह-'सव्वेसिंपि' गाहा (*१४०-२६७) अथवा ज्ञानक्रियानयमतं प्रत्येकमभिधायाधुना स्थितपक्षमुपदर्शयन्नाह-'सव्वेसिंपि गाहा' गाहा, सर्वेषामिति मूलनयानाम्,अपिशब्दात्तद्भेदानां च नयानां द्रव्यास्तिकादीनां बहुविधवक्तव्यतां-सामान्यमेव विशेषा एव उभयमेव वाऽनपेक्षमित्यादिरूपां, अथवा नामादीनां कः कं साधुमिच्छतीत्यादिरूपां निशम्य-श्रुत्वा तत्सर्वनयविशुद्धं-सर्वनयसम्मतं वचनं यच्चरणगुणस्थितः साधुः. यस्मात्सर्वनया एव भावनिक्षेपमिच्छंतीति गाथार्थः ॥

समाप्तेयं शिष्यहितानामानुयोगद्वारटीका, कृतिः सिताम्बराऽऽचार्यजिनभट्टपादसेवकस्याऽऽचार्यहरिभद्रस्य 'कृत्वा विवरणमेतत्प्राप्तं यत्किञ्चिदिह मया कुशलम् । अनुयोगपुरस्सरत्वं लभतां भव्यो जनस्तेन ॥ १ ॥

इति श्रीहरिभद्राचार्यरचिता अनुयोगद्वारसूत्रवृत्तिः

For Private and Personal Use Only